

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા
પ્રભુજીને પહેરાવું
પામવા પરમને
પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ
પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક
પ્રણામ
પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ - પંચ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મદાતા : પૂ. માતા મુક્તાબેન
: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા
૨. વિદ્યાદાતા : પૂ. યશોદાબેન પટેલ
૩. પ્રેરણાદાતા : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ
૪. પુષ્ટિદાતા : પૂ. કૃષ્ણાશંકર શાસ્ત્રીજી
૫. જ્ઞાનદાતા : પૂ. ગીતાબેન શાહ

પરામર્શ

પ્રેમ - પરિવારનો
પ્રીત - પ્રકૃતિની
પ્રવાસ - પારાવારનો
પથિક - પરમ પંથની
પ્રેરણા - પિયુજની
પ્રસાદી - પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પરામર્શ

(ભલામણ, વિચારણા)

અનુભવનાં અમૃતબિંદુ - ૧૧૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા. ૧-૧-૨૦૨૦

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

મુદ્રણ : શ્રી બ્રધર્સ
: ૮૩૨૩૮૦૪૦૭૪
: ૦૨૨૨૩૮૬૨૭૬૬

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,
મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬
: ૨૩૬૭૧૬૧૨
: ૮૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્નતા

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	માનવત્વ	૫
૨	આશાદીપ	૭
૩	સ્વયંસિદ્ધ	૧૦
૪	કષાયો	૧૪
૫	દિલેરી	૨૧
૬	વિદાય	૨૫
૭	સંસારીસાધુ	૨૯
૮	વારસો	૩૩
૯	ધન	૩૯
૧૦	માનવ અવતાર	૪૩
૧૧	શુભમંગલ	૪૭
૧૨	ત્રાજવાને તોલે	૫૧
૧૩	આર્શીવાદ	૫૫
૧૪	ભાઈલો	૫૮
૧૫	દૂધમાં સાકર	૬૨
૧૬	સુખની વિભાવના	૬૭
૧૭	લેણદેણી	૭૦
૧૮	તીરથધામ	૭૩
૧૯	મોટપ	૭૮
૨૦	આનંદ	૮૧
૨૧	કટોકટી	૮૩
૨૨	પ્રકાશનું કિરણ	૮૫
૨૩	જીવનસંગ્રામ	૮૭
૨૪	વૃદ્ધત્વ	૯૧
૨૬	કાળની ગતિ	૯૩
૨૬	સંગમ	૯૬

માનવત્વ

વિશ્વના અનેક પદાર્થોને, માનવ સંવેદનાએ અનેક રૂપે ઝીલ્યા છે. કવિતા એ અનુભૂતિનો મધુર ધ્વનિ છે. જે સમયમાં જીવે તે માનવી અને જે સમયને શણગારે તે કવિ. અનેક હતાશાઓની વચ્ચે આશાની ચિનગારી જીવંત રાખી શકે છે કવિ. આંખોમાં મુગ્ધતા જાળવી રાખે છે કવિ. કવિ જ્યારે કલમ ઊંચકે છે, એની કલમમાં કોઈ શાશ્વત ચેતનાનું બળ પ્રગટે છે. કવિ સૂરજને સંદેશો આપી શકે. મેઘને સંદેશો આપી શકે, અને મોતને પણ. જગતના દુઃખો માટે એની આંખોમાં આંસુ છલકાય છે. હજારો સૂર્યની ઉષ્મા કવિની આંખોમાં આદ્રિતાને સૂકવવા અસમર્થ છે. એ સૃષ્ટિના સૌંદર્યને માણે છે. અનેક સંકેતો દ્વારા એ સૃષ્ટિને ઉઘાડે છે અને કાગળ પર ઉતારે છે.

સૂર્યનો ધર્મ જળને શોષી લેવાનો છે, પવનનો ધર્મ વૃક્ષ પરના ફળને ખેરવવાનો છે. આગ ગતિશીલતાથી જડત્વને ઓગાળવાનો ધર્મ સાચવે છે. કાળના સર્વનાશના ધર્મને કવિ પરાજિત કરે છે. અગ્નિ દેહને બાળી શકે પણ એના પડછાયાને બાળી શકતો નથી. એમ કવિની પ્રકટેલી ચેતના કદી કરમાતી નથી. કદી બુઝાતી નથી.

પ્રકૃતિ તત્ત્વો સામે કવિ ચેતના દશાંગુલ ઉર્ધ્વ બની રહે છે. કવિતા મૃત્યુતત્વને આલેખે છે, એ સનાતન શાશ્વતની વાતો કરે છે. મૃત્યુની આડશે જીવનતત્વને ઉજાગર કરે છે. સૂર્ય ઝાકળના જળને શોષી શકે પણ બંધ આંખોના અશ્રુબિંદુને નહીં. કવિતામાં અશ્રુબિંદુ અક્ષય બની જાય છે, એના શાશ્વત યૌવનને કદિ જરા અવસ્થા આવતી નથી.

કવિના ઉરમાં એક ઉછળતો અજંપો છે. ભીતરનો તરફડાટ છે. શાશ્વત શ્રદ્ધાદીપને એ બુઝાવા દેતો નથી, પણ જગતના સર્વ

રંગોને એ પોતાની રંગરંગમાં સમાવી શકે છે. બધી વેદનાને પચાવી શકે એવો સાગરપેટો છે એ. ભાષાની પરંપરાગત સિદ્ધિઓને એ સ્વીકારે છે પોતાના મનના ભાવોને એ અલંકારે છે શબ્દો વડે. અને અસાધારણ સંવેદનાને એ અનેક અનેક અર્થસંકેતો દ્વારા વ્યક્ત કરે છે ત્યારે એની અભિવ્યક્તિ નવલા રૂપ ધારણ કરે છે.

કવિ ગાગરમાં સાગરને સાચવી શકે. બે ચાર પંક્તિમાં ગૂઢ રહસ્યને છુપાવી શકે અને વ્યક્ત પણ કરી શકે. એનું હૃદય કોમળ હોય, ઋજુ હોય, સંવેદનીલ હોય. અને તેથી જ કવિતા હૃદયસ્પર્શી બની અતરમનને હલાવી દે. કવિ હોય છે દીર્ઘદૃષ્ટા, દિવ્યદૃષ્ટિ, કૌંચપક્ષીનો વધ થયો કવિના હૃદયમાંથી આકંઠ પ્રકટ્યું અને કાવ્યરચના થવા લાગી.

આશાદીપ

જીવન એટલે મુસીબતોનું પોટલું. એક પ્રશ્ન ઉકલ્યો નથી કે બીજા અનેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થતા જાય છે. અડોશી પડોશી, સમાજ, રાષ્ટ્ર જ્યાં જોઈએ ત્યાં સતત તકરારો જ ચાલતી હોય છે. અડોશપડોશના રાષ્ટ્રો વચ્ચે પણ તકરારો. મકાનની, જમીનની લાઇન દોરી, સમુદ્રમાં, આકાશમાં પણ આપણું આધિપત્ય ક્યાં સુધીનું, માલિકી ક્યાં સુધીની, તકરારો ચાલ્યા જ કરે. આપણી જમીન પર પડોશીએ અતિક્રમણ કર્યું. પડોશી રાષ્ટ્રે આપણી સરહદોની સીમા ઉલ્લંઘી, તકરાર. તકરાર પડે, શાણા માણસો કહે - આર્બીટેટર નીમો. મધ્યસ્થી જે નિર્ણય કરે એ સ્વીકારો. લડાઈ કરીને શો ફાયદો? સમય અને શક્તિની બરબાદી બચાવો, સમાધાન કરી લો.

આપણું માલિકીપણું હોય પછી યે આપણે સમાધાન સાધવાનું? શા માટે? ભાઈ ભાઈના ઝઘડામાં સમાધાન સાધવાનું ન હોય. સમજણ કેળવવાની હોય. ભલે એ ભોગવે? ક્યાં કશું સાથે લઈને જવાના છીએ? એ ખુશ રહે. સમાધાન કરવું પડે. એમાં નછૂટેકે પરાણે ત્યાગ કરવો પડે, પછી યે મનમાં કણાની માફક ખૂંચ્યા કરે કેટલું બધું છોડવું પડ્યું. આ પડ્યું શબ્દમાં 'પરાણે' નો ભાવ છે. સ્વેચ્છાએ કરીએ એનો આનંદ હોય, પરાણે કરવું પડે એમાં દુઃખ હોય. આ લાગણી સંબંધોને વધારવાને બદલે અંતર વધારી દે છે. સમજણપૂર્વક નિર્ણય લઈએ. એમાં દેખાડો કરવાની વૃત્તિ નથી. નિકટ આવીને સંબંધોને વધુ દૃઢ બનાવીને વધુ સ્નેહ પામવાની તૃપ્તિનો ભાવ છે. કારણ જીવનનો અંત આવે છે, પણ સંબંધનો નહીં. સંબંધો સુધરે, સંતૃપ્તિ થાય.

સંબંધો સાચવવા પડે. ક્યારેક મનમાં ખટકો રહી ગયો હોય. મનના તળિયે બેઠેલો કચરો ક્યારેક સપાટી પર આવી જાય, મન ખાટું થઈ જાય. એટલે કંઈ બધા પાણીને ઢોળી ન નંખાય. સંબંધો રોળી ન નંખાય.

ઉપર જામેલી છારીને હળવે હાથે ફેંકી દઈએ ફરી પાણી નિર્મળ બની જાય. આ સંબંધ એટલે શું? અચાનક મનમાં આવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. સંબંધ સાહજિક હોય, સભાનતાપૂર્વક એને નિભાવવા પડે, એને જાળવવા મથવું ન પડે. બંધન એટલે શું? સ્વતંત્રતા, જે મુક્તિના ઉંબરા સુધી લઈ જાય. વિશ્વાસ એટલે શું? વિશ્વાસ ત્યારે જ હોય જ્યારે આપણી પોતાની જાતમાં શ્રદ્ધા હોય. પોતાની જાતમાં શ્રદ્ધા હોય, પોતાના અસ્તિત્વને ચાહતા હોઈએ તો જ અન્યને પ્રેમ કરી શકાય, ચાહી શકાય.

ચાહતનો અગ્રતાક્રમ દરેક વખતે બદલાતો જાય, જીવનના વિવિધ તબક્કા પ્રમાણે. આજે એક મિત્ર જીગરજાન લાગે, આવતી કાલે ન પણ રહે. પોતે પસંદ કરેલી પત્ની સાથે કાલે ન ફાવે, છૂટાછેડા લેવા પડે. સામાન્ય અક્કલના, સામાન્ય સમજના માનવી પાસેથી ક્યારેક અર્થસભર અભિવ્યક્તિ પામી શકાય. દરેક વખતે તર્કબદ્ધ કે અક્કલપ્રધાન શિખામણ કામ ન પણ લાગે. મન કહે તે કરવું. બુદ્ધિ કહે તે પ્રમાણે નહીં. ફક્ત બુદ્ધિના ત્રાજવે સૌને તોલવા બેસીશું તો ક્યારેય મૈત્રી જામે જ નહીં.

બુદ્ધિથી વિચાર્યું, મનથી મક્કમ નિર્ણય કર્યો, પછી ઝંપલાવવાનું. યા હોમ કરી ફૂદી પડવાનું. પડતા પડતા જ માર્ગમાં નવી પાંખો ઊગી જશે. ઊડવાની ગતિ બદલાઈ જશે. જે પ્રાપ્ત છે એની પાછળ મહેનત કરવી નહીં, જે અપ્રાપ્ય છે તેને મેળવવા પ્રયાસ કરવો એનું નામ જિંદગી.

અધૂરી રહી ગયેલી આકાંક્ષાઓ જ ચાહતના વિશ્વનું પ્રથમ પગથિયું બનીને આપણા જીવનના પાયામાં ચણાઈ જશે. સાથે સાથે સમર્પણની ભાવના મેળવવી અને વાસ્તવિકતામાં પર્દાપણ કરવું. સૌ કોઈને ઝંખના હોય કે વૃક્ષ પર માળો બાંધું, એ માળામાં પરિવાર સાથે કલરવ કરવે. એને સાકાર કરવા તણખલાં એકઠા કરવા પડે. જતનપૂર્વક એમાંથી માળો બાંધવો પડે. વૃક્ષની યોગ્ય ડાળી પર માળો બાંધવો જરૂરી છે, સલામતી માટે. કલ્પનાના આકાશના પોલાણમાં માળો ન બંધાય.

શેખરલીનો ઘડો ફૂટી જાય.

માળો બાંધ્યા પછી એમાં ઇંડાને સેવવા પડે. બચ્ચાં જન્મે, એને ઉડતા શીખવી દઈ ખૂલ્લા આકાશમાં ઊડી જવા દેવા સ્વતંત્રતા બક્ષવી પડે. એમ સંસારમાં સફળ થવા પ્રેક્ટીકલ બનવું પડે. ક્યારેક બધું કર્યા પછીયે સફળતા ન મળે, મન ડહોળાઈ જાય. સંબંધો તૂટવાની અણી પર આવી જાય. જાણે બધું ખલાસ થઈ ગયું, રસાતાળ ગયું. એક એક ક્ષણ પસાર કરવી મુશ્કેલ બની જાય, ચોમેર અંધકાર છવાઈ જાય, એકે દિશા સૂઝે નહીં. ત્યારે યે મનની સ્વસ્થતા ગુમાવવી નહીં. નવો સૂર્યોદય થશે. સોનેરી કિરણો પ્રકટશે અને અંધકાર દૂર થઈ જશે. જાણે કશું બન્યું જ ન હતું. બધું યથાયોગ્ય રીતે ફરી ગોઠવાઈ જશે.

જીવનમાં એક વાત ગોખી રાખવી જોઈએ. સૂર્યાસ્ત અનિવાર્ય છે. સૂર્યાસ્ત થયો એટલે દુનિયા ડૂબી જવાની નથી. ધીરજ રાખો. આવતી કાલે ફરી નવો સૂર્યોદય થવાનો જ છે. કારણ સમય અનંત નથી હોતો. આજનો સમય અસ્ત થયેલો દેખાશે પણ ફરી આવતી કાલે એ જ સમય, નવા સ્વરૂપે ફરી પ્રગટ થવાનો જ છે. આ શ્રદ્ધા અને આસ્થાનો દીપ સદા જીવનમાં પ્રદીપ્ત રાખીએ.

સ્વયંસિદ્ધ

કોઈ વ્યક્તિ જીવનમાં સફળ થાય, બે પાંદડે થાય, લોકો કહેશે, એના નસીબ આડેનું પાંદડું ખસી ગયું. નસીબ કેવી રીતે ફળ્યું ? પ્રારબ્ધ થકી કે પુરુષાર્થ થકી. કહે છે વિધાતા છઠ્ઠીના દિવસે આપણા લેખ લખી જાય છે. એમાં કોઈ મીનમેખ કરી શકે નહીં. ક્યારેક ખૂબ પુરુષાર્થ કરનાર નિષ્ફળ જાય છે અને ક્યારેક અચાનક લોટરી લાગી જાય તો આપણે કહીશું કે માણસ નસીબદાર - એનું ભાગ્ય ખૂલી ગયું. ક્યારેક દારૂણ ગરીબીમાંથી માણસ સખત પુરુષાર્થ કરે, હિંમત, અક્કલ, હોંશિયારીથી અતિ શ્રીમંત બની જાય. મનુષ્ય યત્ન, ઇશ્વર કૃપા બંને મહેરબાન થાય તો સફળતા મળે.

કોઈક વ્યક્તિ જન્મથી અપંગ હોય, શારીરિક નબળાઈ હોય, એ બહુ કામ કરવા શક્તિમાન ન હોય ત્યારે આપણે એને બિચારો, બાપડો કહીએ. માનસિક ક્ષમતાથી સજાગ હોય, તો શારીરિક ખામીને અતિક્રમીને સફળતા મેળવી શકે છે. પંગુમ્ લંઘયતે ગિરિમ્. પણ એમ ઇશ્વરકૃપાનો જાપ જપવાથી સફળ થઈ જવાતું નથી. દૃઢ સંકલ્પશક્તિ, સખત પુરુષાર્થ આદરો તો તમારી અશક્તિ તાકાતમાં ફેરવાઈ જશે. માનસિક અને પોતાની તાકાતનો અંદાજ પોતે લગાવી લઈને મંડી પડે, મનમાંથી બિચારાપણાનો ભાવ દૂર કરવાનો - I can do it. દૃઢ મનોબળ કેળવવું પડે. અશક્તિને કુદરતે આપેલી ભેટ સમજી મચી પડો તો જરૂર સફળતા પ્રાપ્ત થાય. અંધ હેલન કેલરે બ્રેઇલલીપિ શોધી આંધળાઓને વાંચતા કર્યા. પગથી અપંગ લોકો હિમાલય પર આરોહણ કરી શક્યા. ખાટલે પડેલી સ્ત્રી પોતાની હસ્તકલા ખીલવે, ભરતગૂંથણ કરી જીવનને સાર્થક બનાવી શકે. ખોડખાંપણવાળી વ્યક્તિ વ્હીલચેરમાં ફરીને પણ કંઈક અદ્ભુત કરી શકે છે. નિરાશા-હતાશામાં સરી પડવાને બદલે હિંમતભરે મુસીબતો ઉપર સવાર થઈને જે વ્યક્તિ પોતાનો

માર્ગ શોધી લે તે રણશૂરો. રોદણાં રડવામાં પોતાની શક્તિ વેડફી નાંખવા કરતાં સંઘર્ષમાં પણ સ્વસ્થતા જાળવીને આગેકદમ કરતા રહો તો જ જીવન પ્રફુલ્લિત બને. હાથ કે પગ ગુમાવી બેઠેલી વ્યક્તિ પોતાની ક્ષમતાને પિછાણે અને અન્ય દિશામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવા ડગ માંડી શકે. પોતાની નબળાઈને જ તાકાત બનાવવી પડે.

આપણે ત્યાં રિવાજ છે. રોદણાં રડવાનો-બિચારું બાપડું કહી લોકો એની દયા ખાશે-સહાનુભૂતિ દાખવશે પણ ક્યાં સુધી? રડવાથી કોઈ પ્રોબ્લેમ સોલ્વ થવાનો નથી. કોઈપણ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય, માણસ સ્વસ્થતા ન ગુમાવે, આવેશમાં આવી જઈ ઉતાવળિયું પગલું ભરી જાતને સ્વયં નુકસાન પહોંચાડે એના કરતાં પરિસ્થિતિનું તટસ્થપણે મૂલ્યાંકન કરવું, એમાંથી સરળતાપૂર્વક પોતાનો રસ્તો પસંદ કરી લે, કાર્યપદ્ધતિ નક્કી કરી લેવી. પછી દૃઢ નિર્ણય કરવો. તો તદ્દન વિપરિત પરિસ્થિતિમાંથી પણ સફળતાનો મારગ મળી આવશે. સમગ્રતયા વિચાર કરી કરીને પરિસ્થિતિને મૂલવવી અને પછી માનસિક સજ્જતા કેળવી લેવી પડે. લાગણીતંત્રને સંતુલિત રાખવું પડે. અથડામણોને બને ત્યાં સુધી ટાળવી. સંઘર્ષ ખેડવો પણ સામી વ્યક્તિ સાથેનો સંઘર્ષ બને ત્યાં સુધી ટાળવો. માનસિક પડકાર ઝીલી લેવો, પણ પડકાર ફેંકવો નહીં. કાર્યશક્તિને વ્યર્થ વાદવિવાદમાં વેડફી નાંખવી નહીં. NEGATIVITY દૂર કરી CREATIVITY ધરાવવી પછી આપણી અંદર રહેલી આંતરિક શક્તિઓ જાગૃત થઈ જશે. આવા વખતે અડચણકારક, અવરોધક વાતાવરણથી ખસી જવું. શક્તિનો નિરર્થક વ્યય કરવો જ નહીં. દિમાગ અને હૃદયને કામે લગાડી દેવા. પોતાની આત્મશક્તિને સતેજ કરી દેવી. પોતે નક્કી કરેલા ધ્યેયને વળગી રહેવું. પછી કોઈની તાકાત નથી કે તમને હરાવી જાય. મક્કમ અને દૃઢ પગલે આગળ વધતા રહેવાથી ધારેલા મુકામ પર પહોંચી શકાશે.

આપણે શું છીએ? આપણામાં કેટલું સામર્થ્ય છે. એનો સાચો અંદાજ કાઢવો પડે. શા માટે બીજા સાથેના સંબંધો બગડ્યા? જાતને પ્રશ્ન પૂછીએ. નિખાલસપણે સાચો જવાબ મેળવવા મથીએ. આપણે જેવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ કરવું છે એમાં વિઘ્ન તત્ત્વો કયા કયા છે?

એમાં આપણી પોતાની જવાબદારી પણ કેટલી છે? આપણા વ્યવહારો બરાબર નથી. આપણે લાગણીઓને યોગ્ય દિશામાં વાળી શકતા નથી, વેરવિખેર થઈ જઈએ છીએ. તો પછી વાંક કોનો? અન્યને દોષ દેવાથી આપણું કાર્ય સફળ થઈ શકવાનું નથી.

આપણી આસપાસના સંજોગોનું મૂલ્યાંકન કરીએ. કઈ કઈ ભૂલો ભૂતકાળમાં કરી છે? એનું પુનરાવર્તન તો કરી રહ્યા નથી. ભૂતકાળના અનુભવોમાંથી કંઈક શીખીએ. આપણા વ્યક્તિત્વને મુરઝાવા દેવાનું નથી. સંજોગો ઉપર પૂર્ણપણે કાબુ મેળવવો છે. દરિયામાં નાવ તરતી મૂકી છે તો એને ગમે તે દિશામાં ઢસડાઈ જવા ન દેવાય. સુકાન આપણા હાથમાં રહેવું જોઈએ, કારણ જિંદગી આપણી છે. કોઈની સલાહને અનુસરીને આડા અવળા ફાંટે ચડી ન જવાય. આપણો અંતરાત્મા કહે એ માર્ગ પસંદ કરીએ. ઘણી વખત માણસ પાસે પૂરતા પૈસા હોય, ધનદોલત હોય પણ વધુ ને વધુ મેળવવાની લાલચમાં -‘હાર્યો જુગારી બમણું રમે’ એ રીતે હેસિયતથી વધુ સાહસ કરી નાંખે પરિણામે નાદારી આવે. જે કંઈ છે એમાં જો સ્વમાનભેર ગુજારો થઈ શકતો હોય તો લાલચમાં આવી જઈ ખોટો સંઘર્ષ કરવો નહીં. દરેક વ્યક્તિની શક્તિ પ્રતિભા લીમીટેડ હોઈ શકે. અન્ય કરતાં તમે વિશેષ સારું પરિણામ લાવી શકો એવી ક્ષમતા તમારામાં હોય પણ ખરી. ક્યારેક ગજા બહારનું ખેંચવા જતા નિષ્ફળતા મળે. એટલે સૌ પહેલાં આપણું ગજું કેટલું છે, સામર્થ્ય કેટલું છે, એનો અંદાજ કાઢીને એ પ્રમાણેની કાર્યશક્તિ કામે લગાડીએ તો જરૂરથી સફળતા મળશે જ.

માણસને ધાર્યું ફળ ન મળે ત્યારે હતાશ થઈ જાય, જ્યોતિષી પાસે જાય. એમનો ધંધો છે, સારું કહેશે, લલચાવશે કાં તો ગ્રહોની વક્રી બતાવી પૈસા પડાવશે. આપણા નસીબમાં અહીં પૃથ્વી પર જ સ્વર્ગ જેવો આનંદ ભોગવવાની શક્યતાઓ ભરી પડી છે. પછી સ્વર્ગના ભાવિ સુખોની લાલચમાં શા માટે લપેટાવું? મોંઘી હોટલમાં જમ્યા પછી રૂપિયા બે હજારનું બીલ ચૂકવવામાં જે આનંદ નથી મળતો તે આનંદ રસ્તા ઉપર બરફનો ગોળો ખાઈને ખિસ્સા ફંફોસીને બે રૂપિયા

કાઢવામાં મળશે.

દુનિયાની નજરે મોટાં દેખાતા દુઃખો ઘણી વખત અત્યંત નાના હોય છે, નગણ્ય હોય છે. એ દુઃખોને અંતે ગમગીની મળે છે. એના કરતાં એ વિષાદને અતિક્રમી જઈએ તો જે આનંદ મળશે એ સર્વોચ્ચ હશે. તમે દુઃખમાં રાખ્યા રહો તો વિષાદનો વિસ્તાર વધતો જશે. એને બદલે ‘ભાઈ રે આપણા દુઃખનું કેટલું જોર?’ દુઃખને કોરાણો મૂકી દઈ હસતા રહી, આનંદમાં રહીએ તો દુઃખની માત્રા ઘટી જશે. કારણ દુઃખ-વિષાદ તો નિઃસીમ હોય છે. એની પરાકાષ્ઠા આવતી જ નથી. જ્યારે સુખને સીમા આવી જતી હોય છે. દુઃખ આવ્યું, ગમગીન થવાનું નહીં, હસતા હસતા દુઃખને સહી લેવાનું, જાતે ભાગી જશે દુઃખ. દુઃખ દુઃખ જ નહીં રહે. સોનેરી મૃગના જેવું લલચામણું છે સુખ. એની મોહજાળમાં ફસાયા, સુખહરણ થઈ જશે.

કોઈપણ બે વિરોધી અંતિમો છેવટે તો એક જ બિંદુ પર આવીને મળવાના છે. થઈ થઈને શું થઈ શકશે? જે થવાનું હોય તે થાય. મારે જે કંઈ કરવું છે, જે રીતે કરવું છે એ જ રીતે મક્કમતાથી ડગ ભરવા છે. કોઈની તાકાત નથી કે તમારા આવા દૃઢ નિર્ણયમાંથી કોઈ તમને ચલિત કરી શકે. કારણ તમારો નિર્ણય જાતનિર્ણય છે. આ દુનિયામાં અમુક માણસો જાણે શિખામણો આપવાનો ઇજારો લઈ બેઠા હોય છે. બીજાની શિખામણ માનવા માંડે તે ડૂબવા જ માંડે. ડૂબતા માણસને જીવતા રહેવા માટે તણખલું પણ બસ થાય. પણ ડાહ્યા માણસો એ વખતે તમારો હાથ પકડી બહાર કાઢવાને બદલે શિખામણ આપવા માંડશે. પાણીની ઊંડાઈની વાત કરશે. જ્યારે હોડીનો ખેવૈયો કૂદી પડશે. હાથ ઝાલીને પાણીની બહાર કાઢશે.

આપણે ભવસાગરમાં ડૂબી રહ્યા છીએ. ‘મારી નાવ તમારે હાથ, હરિવર ઉગારજો રે’ - હરિવર કેટલાને ઉગારવા દોડશે? એ કહે છે, તને હાથપગ આપ્યા છે. હૈયામાં હામ ધર, હાથપગ ચલાવ, તરી જશે. તરવું હોય તો પુરુષાર્થ કરવો પડે. સ્વયંસિદ્ધ થવું પડે.

કષાયો

‘ચિંતા ચિતા સમાન’ એવું જ ઇર્ષ્યાનું છે. ઇર્ષ્યા આગ સમાન.

દરેક ધર્મ શીખવે છે કે રાગ, મોહ, મમત્વ, દ્વેષ, ઇર્ષ્યા, અદેખાઈ જેવા કષાયોને મનમાં પ્રવેશવા જ ન દેવા. પોતાના ઘર, છોકરાઓ, સંપત્તિ પ્રત્યેનો રાગ એટલો પ્રબળ હોય છે કે બીજાને પોતાનું સારું દેખાડવા માણસ મથ્યા કરે. પોતાનું વધુ સારું દેખાય, એટલે બીજાને નીચું દેખાડવાનું. પોતાના રૂપ, દરદાગીના, વસ્ત્રોના વખાણ થાય. એની ચડસાચડસી લગ્ન જેવા પ્રસંગે દેખાઈ આવે છે. પોતાનું છે એનું પ્રદર્શન કરવું, વાહવાહ કહેવડાવવી ત્યાં સુધી હરકત નથી પણ મારા શર્ટ કરતાં એનું શર્ટ વધુ સફેદ કેમ? મારે ઘરે મારુતિ આવી એનો અત્યંત હરખ હોય એ સ્વાભાવિક છે પણ મારા ભાઈને ત્યાં, પડોશીને ત્યાં ઇનોવા કે મર્સીડીઝ ગાડી આવી તો મને એની ઇર્ષ્યા આવે. પછી મારી મારુતિ ગાડીમાં ફરવાની મજા મરી જાય.

આજકાલ ટી.વી. પર આવતી સીરીયલોમાં ઇર્ષ્યાનું તત્ત્વ ભારોભાર છે. સાસુથી પોતાના દીકરા વહુનું સુખ દેખ્યું જાય નહીં. જેઠાણી દેરાણીને હેરાન પરેશાન કરે. ‘ભાભીજી ઘર પર હૈ’ માં પડોશીની અદેખાઈ, કાવાદાવા, છળકપટ- આ બધું અમુક હદમાં સારું લાગે પણ જ્યારે મર્યાદા બહાર ઇર્ષ્યા થવા લાગે ત્યારે મનુષ્યત્વ ગુમાવી બેસીએ છીએ. મારા દીકરાની વહુ કરતા દેરાણીની વહુ વધુ કરિયાવર લાવી. અસુખ-અસૂયા- જેવા રે જેઠાણીના તનમનીયા એથી સવાયા ઘડાવો, ચડસાચડસી-ઠીક પણ બીજાના ઘરમાં આગ લગાડવી, ઝઘડો કરાવાય, એની ટીકા કરવામાં આવે, કુથલી કરવામાં આવે, કોઈની સગાઈ તૂટી જાય, કોઈના ઘરસંસારમાં આગ લગાડાય, ત્યારે ઇર્ષ્યાની વેલને અનિષ્ટની કૂંપળ લાગે અને નિંદા ને ટીકાના ફૂલ ખીલે અને આખર વેરના નાપાક ફળ મળે. બીજાના સુખને નષ્ટ કરવાની ઇર્ષ્યાવૃત્તિ

બીજાને તો બાળે પણ આપણા પોતાના મનને બાળીને ખાખ કરી દે. બીજાનું અનિષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી ઇર્ષ્યાનો અગ્નિ મનમાં ભડભડ્યા કરે. પોતાના સુખનો છાંયડો છોડી દુઃખના તાપમાં ઊભા રહી જાય.

ઇર્ષ્યા મનમાં પ્રવેશે છે ચાર દરવાજાથી. માનવી પોતાને અન્ય કરતાં અપૂર્ણ સમજે, બીજાની સધ્ધરતા જોઇ અધૂરપનો ભાવ મનમાં જન્મે. એ અધૂરપ ઇર્ષ્યાના માર્ગે દોડી જાય. બીજું કોઇ હરીફાઇમાં મારાથી આગળ નીકળી જવું જોઇએ નહીં. પહેલે આપ નહીં પણ પહેલે હમ.

પોતાનાથી આગળ પહોંચી જનારાની ગતિમાં ટાંગ અડાડી એને પાડવાનો પ્રયત્ન થાય એ અધમતા કહેવાય. આપણી શક્તિ વધારવાનો પ્રયાસ કરવાને બદલે બીજાને પછાડવા ન જવાય. બીજા કરતાં મારી લીટી મોટી દેખાડવી છે તો હું એ માટે પ્રયત્ન કરું વિશેષ સારા થવાનો, એ પોઝીટીવ કહેવાય. પણ બીજાની લાંબી લીટી ભૂંસીને નાની કરી નાંખવી એ દુર્જનતા કહેવાય. આનું નામ કહેવાય ‘ટાંટિયા ખેંચવાની’ વૃત્તિ. બે ભાઇ ભાઇની દુકાનો બાજુબાજુમાં હોય. એકબીજામાં હરીફાઇ થાય. એકબીજાની ઘરાકી તોડાય ત્યાં સુધી ઠીક પણ મનમાં ઇર્ષ્યાના બીજ વવાઇ જાય, અને એની દુકાનને આગ લગાડાય ત્યારે અધમતા જ કહેવાય.

જ્યારે મનમાં ઇર્ષ્યાના ભાવ જાગે, એનો અહમ્ ટકરાય. ઇર્ષ્યાની ગલીમાં એ ભટકતો થઇ જાય. બીજાની ઉન્નતિ દેખી જાય નહીં. પાંડવોને અડધું રાજ્ય તો ન આપું પણ સોય મૂકાય એટલી જમીન પણ ન આપું. વેરાન ઉજ્જડ જગ્યામાં જ્યારે પાંડવોએ હસ્તિનાપૂર વસાવ્યું તો પાંડવોની ઉન્નતિ જોઇ દુર્યોધનના અહમ્ને ઠોકર વાગી, એણે ફૂંકાડો માર્યો, મનમાં, વાણીમાં ઝેર ભરાવા લાગ્યું. એ અહમ્ની ચિનગારી-ઇર્ષ્યાની આગને કારણે મહાભારત રચાયું. આખું કૌરવ કુળ હણાઇ ગયું. પાંડવો એ અગનજાળની લપેટમાં આવ્યા અને દુઃખી દુઃખી થયા. વેરનો બદલો લેવાની ઝંખના ક્યારેય બુઝાતી નથી. ‘વેરના વળામણા’ નવલકથા એટલે ઇર્ષ્યાની આગ. સૌરાષ્ટ્રની ધરતી પર નાના

નાના ગરાસદારો ભાયાતો વચ્ચે ઇર્ષ્યાની આગ સળગતી રહી. અસંતોષી ભાયાતો ડાકુગીરી તરફ વળ્યા. બધા ફના ફાતિયા થઇ ગયા. બધાના રજવાડા ઇર્ષ્યાની આગને કારણે નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ ગયા.

અહમ્ જ્યારે ઇર્ષ્યામાં રૂપાંતરિત થાય ત્યારે ભલભલા ખેરખાંને ભૂ પીતા કરી દે. પોતાને જે કંઈ મળ્યું છે એમાં સંતોષ માણવાની વૃત્તિ કેળવવી જોઇએ. પણ હંમેશા દૂરથી ડુંગરા રળિયામણા લાગે. મારા ભાણામાં લાડુ નાનો કેમ? પારકાના ભાણાનો લાડુ મોટો દેખાય. અને ઇર્ષ્યા ઊભા ને ઊભા બાળી નાંખે. ઇર્ષ્યાના વગડામાં ભમવા માંડીએ તો દુઃખના કંટક વાગે. હતાશાના કંકર ચૂભે. જો એમાંથી મુક્ત થવું હોય તો વગડાની કાંટાળી ભૂમિને તિલાંજલિ આપી સરળતાના રાજમાર્ગ પણ ચાલવું જોઇએ. ઇતિહાસ ગવાહ છે. ઇર્ષ્યાના કારણે કેટ કેટલા મહાભારતો રચાયા? સિધ્ધરાજ જયસિંહની રાણકને રાખેંગાર ઉપાડી ગયો. પરિણામે ઊંચો ગઢ ગિરનાર પડ્યો.

રામાયણના પાત્રોમાં કૈકેયી ભરત કરતાં રામને અધિક પ્યાર કરતી હતી. રામ પાટવીકુંવર છે, રાજગાદીનો અધિકારી છે. જાણતી હતી પણ ‘મારા’ ભરતને ગાદી અપાવું. ત્યાં સુધી ઠીક. હજુ એમ માનીએ માને દીકરાના સુખની વાંછના હોય. પણ રામને વનવાસ અપાવું. એ દુષ્ટતાની પરાકાષ્ઠા કહેવાય. ઇર્ષ્યાની અગન કોઇને યે સુખી થવા દે નહીં. રામે વનવાસ ભોગવવો પડ્યો. પણ દીકરા ભરતે રાજગાદી સ્વીકારી નહીં. જે સુખ ભરતને અપાવવું હતું તે સુખ ભરતે જાતે ત્યાગ્યું. રામાયણ-મહાભારતમાં આ ફરક છે. રામાયણમાં રામરાજ્યની ભાવના, ત્યાગની ભાવના પ્રબળ બની, જ્યારે મહાભારતમાં ઇર્ષ્યાની ભાવના બધાને સળગાવી ગઇ.

ઇર્ષ્યાને આપણે ચિતા સાથે સરખાવી કે જે બાળીને ભસ્મ કરે. સ્મશાનની ચિતા બે ચાર કલાક પછી ઠરી જાય. મરેલાને બાળે પણ ઇર્ષ્યાની ચિતા તો જીવતા માનવીને બાળે, એનું જીવવું હરામ કરી નાંખે. મનની ચિતા માટે લાકડાની યે જરૂરત પડતી નથી. બીજાની ઉન્નતિ જોઇ એ ઇર્ષ્યાની આગ આપોઆપ પ્રજળે. અને સૌથી વધુ

નુકસાન જાતને જ કરાવે.

હોલિકાને અગ્નિનું વરદાન હતું પણ પ્રહલાદને હેરાન કરવાની ભાવનાને કારણે ખુદે જલાવેલા અગ્નિમાં એ ખુદ જલી મરી. બીજાના સુખ જોઈ જલન થાય. પોતાના સુખ તરફ મોઢું ફેરવી જુએ નહીં. અન્યના સુખ પ્રત્યે ઇર્ષ્યા થવાથી જીવ અંદરોઅંદર જલ્યા કરે પરિણામે હતાશા અને નિરાશા. આપણા મનમાં વર્ષોથી અમુક કામનાઓને ધરબી રાખી હોય તે દબાયેલી ઇર્ષ્યા ધીમાં ઝેરનું કામ કરી જાય. માનવીને ધીરે ધીરે હણી નાંખે. ઇર્ષ્યાની વેલ પાંગરવા જ ન દેવાય. એને ધરબી દેવાથી એ વધારે પ્રબળતાથી ઉછળશે. એનું ઉર્ધ્વીકરણ કરાય. સમૂળગી મૂળ સોતી ઉખાડીને ફેંકી દેવાય.

દરેક વિદ્યાર્થીને પહેલો નંબર ન મળે. પહેલો નંબર એકનો જ હોય. બીજા નંબરે પહેલા નંબરની ઇર્ષ્યા કરવાને બદલે વધુ મહેનત કરવી પડે. અથવા જે પદ મળ્યું, એમાં સંતોષ માનવો પડે. જેવી જેની આવડત. તેવું તેને ફળ મળે. હોશિયાર હોય એ વધુ કમાય. ધનવાનને સારા ઘરની કન્યા મળે. માનપાન મળે. અન્ય લોકોએ સત્યને સ્વીકારી લેવું પડે કે હા ભાઈ એ નંબર વન છે. મારો ચોથો પાંચમો નંબર મારી લાયકાત પ્રમાણે મને મળે. પ્રેમ અને સંતોષની લાગણી કેળવીએ તો આપણી ફૂલવાડી હરદમ ખીલતી રહે, મહેકતી રહે.

હરીફાઈ નિખાલસ હોય ત્યાં સુધી સારું પણ એમાં ઇર્ષ્યાનું તત્ત્વ ભળે પછી મુક્ત થવું અઘરું બની જાય. એ માટે કોઈ સાથે સ્પર્ધામાં ઉતરવું જ નહીં. કોઈ વિશેષ બળવાન સાથે, વિશેષ ધનવાન સાથે પોતાની તુલના કરી લઘુતાગ્રંથિ પેદા થવા જ ન દેવી. કોઈ વધુ અભ્યાસી હોય, વિદ્વાન હોય. વશિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર વચ્ચે હરીફાઈ રહેતી. જ્યારે એકબીજાની શક્તિનો પરિચય થયો, રાજર્ષિમાંથી મહર્ષિ બન્યા. દરેક વ્યક્તિમાં સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક પ્રકૃતિ હોય. તામસનો ત્યાગ કરવો અને સાત્ત્વિકતાના ગુણોનું સંવર્ધન કરવું એ જ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે.

જીવનને રણિયામણું બનાવવા, હરિયાળું બનાવવા નિખાલસતા

કેળવીએ. નરસિંહ મહેતાએ વૈષ્ણવજનના લક્ષણો વર્ણવ્યા છે એ પ્રમાણે કામ, ક્રોધને નિવારીએ.

પેટનો બાળ્યો ગામ બાળે. આખું ગામ બળશે તો આપણે ક્યાંથી બચીશું? આગ આપણા ઘરમાંથી પ્રકટી હોવાથી સૌ પહેલાં આપણા ઘરને જ બાળીને ભસ્મીભૂત કરી દેશે.

મને નહીં પણ મારા ભાઈને ત્યાં સુખસમૃદ્ધિ વધો. એનું સુખ જોઈ સુખ આનંદ અનુભવીએ, ખુશ રહીએ. મારે નહીં તો મારા પાડોશીને ત્યાં હોજો. આવું કરવાનું શીખીશું ત્યારે નિજાનંદમાં મસ્ત રહી શકીશું. બીજાની પ્રગતિ જોઈ ખુશ થવું. સ્વમાં જાગૃત થઈ ઇર્ષ્યાનો ત્યાગ કરવો. તો જ સુખની શેયા મળશે. નિરાંતે ઊંઘ આવશે. બીજાની ઊંઘ હરામ કરવા આપણી ઊંઘ શા માટે હરામ કરવી, ઇર્ષ્યાના ઝેરને ઓકી નાંખીએ તો હૈયામાં શાતા મળશે.

મહાભારતમાં જોયું કે ‘મામકા’ની ભાવનાથી મહાભારત રચાયું. ઇર્ષ્યાની ઉધ ધનમાં પ્રવેશી તો આપણા જીવનને કોરી કોરીને ખાઈ જશે. સંતોષી નર સદા સુખી.

રહેજે શાંતિ સંતોષે, સદા યે નિર્મળે ચિત્તે-

દિલે જે દુઃખ કે આનંદ, કોઈને નહીં કહેજે.

વસે છે ક્રોધ વૈરી તો ચિત્તમાં તેને ત્યજ દેજે

ઘડી જાયે ભલાઈની, મહાલક્ષ્મી ગણી લેજે.

ધર્મનો અર્થ ફરજ સમજવાને બદલે આપણે એને અમુક સંપ્રદાયમાં કેદ કરી દીધો છે. જીવન પ્રત્યેનું સાચું વલણ એટલે ધર્મ. ધર્મ અને જીવન બંને એક બીજા સાથે સંકળાયેલા છે. હકીકતમાં ધર્મ એટલે જીવન જીવવાની કળા. જીવનને સાર્થક કરવું હોય તો માણસ બનવું પડે. રાગ-દ્વેષ-માન-માયા-ઇર્ષ્યા-મોહથી મુક્ત થવું જોઈએ. સુખ અને દુઃખ આપણા પોતાના મનના જ સર્જન છે. એક જ સરખા વાતાવરણમાં કોઈ દુઃખી દુઃખી થાય અને બીજું કોઈ હસીખુશીથી જિંદગી વિતાવે. પૈસાથી બધું ખરીદી શકાય, પ્રેમ ન ખરીદી શકાય. ‘પ્રેમ ન હાટ બિકાય’. પ્રેમ મેળવવો હોય તો પ્રેમ આપવો પડે.

આપણે જ આપણા શત્રુ, આપણે જ આપણા મિત્ર-મનમાં કોઈ પ્રત્યે ઈર્ષ્યા-દ્વેષભાવ ન હોય તો બધા જ આપણા મિત્ર. આપણા દુઃખ માટે આપણે ખુદ જવાબદાર છીએ. આપણે માની બેઠા છીએ કે મારા કર્મોને પરિણામે મને સુખ પ્રાપ્ત થયું છે. અને દોષનો ટોપલો બીજા પર ઢોળી દેવાનું બહુ સહેલું છે. યોગ્ય માર્ગે ચાલીએ તો આપણે આપણા મિત્ર. ખોટા માર્ગે ચાલીએ તો આપણે જ આપણા દુશ્મન. આપણા અમુક વર્તનથી અન્યને દુઃખ પહોંચે તો આપણે સ્વભાવ સુધારવો પડે.

આપણે કોઈ કરીશું તો વ્યથિત થઈને બળતરાનો અનુભવ કરીશું, અંદરથી પીડિત થઈશું. અંદરની પીડા તીવ્ર બને ત્યારે એ સ્ફોટક સ્વરૂપ પડે. કોઈ એ ગાંડપણ છે. કોઈ વખત બીજે બધેથી ફિટકાર મળે, અનાદર મળે, માણસ મગજ ગુમાવી બેસે. અથવા અંદર ને અંદર ઉકળે. ઉકળાટને બહાર નીકળવા રસ્તો તો જોઈએ જ ને! જો સુખ શાંતિ જોઈતા હોય તો સૌ પ્રથમ કોઈથી દૂર રહેવું જોઈએ. ઈર્ષ્યા મુક્ત થવું જોઈએ. ભોગ, ત્યાગ, રાગમાં આપણે આપણી સાથે જ શત્રુતા કરી રહ્યા છીએ. જીવનને પ્રેમપૂર્ણ આનંદમય બનાવવાના વિચાર કરવા જોઈએ. એ માટે નિખાલસ, દંભરહિત, પારદર્શક બનવું અનિવાર્ય છે.

જગતના સર્વ જીવો પ્રત્યે પ્રેમ દાખવી શકીએ તો ઈર્ષ્યાને રહેવા માટે કોઈ સ્થાન નહીં મળે. માણસના દિલમાં પ્રેમના ઝરણા સૂકાઈ જાય તો ઈશ્વરથી વિમુખ થઈ જવાય. પ્રેમ એટલે જીવનનું અમૃત.

જેનાથી સુખ મળે તે મિત્ર. જેનાથી દુઃખ મળે તે શત્રુ. બધાને સુખ મેળવવાની ઝંખના છે, પણ મળવાનું નથી. ચાહત અને નફરતનો દોર ચાલ્યા કરે. અંતરના દ્વાર ખોલીને આત્મનિરીક્ષણ કરવાની જરૂર છે. ભગવાન આપણી અંદર જ છે. રાગદ્વેષ-શયતાનનો વાસ પણ આપણી અંદર છે.

ભલો ભલાઈ ન ત્યજે લાખ કરો ઉપાય. આંખની બાજુમાં લીમડો વાવો પણ આંખો કદી કડવાશ ધારણ કરે જ નહીં.

જીવન કેમ જીવવું તેની કલા એટલે ધર્મ. બીજાને સુખ આપવું તેનું નામ ધર્મ. પ્રત્યેક કાર્ય કરવા પાછળ કઈ ભાવના છે એ જોવું જોઈએ. મા બાળકને કડવી દવા પાય છે, એને સાજો રાખવા, મા બાળકને તમાચો મારે છે, એને દુર્ગુણોથી બચાવવા. ઘરમાં સૌ સંપથી રહે તો સદ્ગુણોની સુવાસ પ્રસરે. કુસંગ થકી દુર્ગુણો કેળવાય. માનવમાત્રના હૃદયમાં દૈવી ગુણો છે, અને આસુરી તત્ત્વો પણ પડેલા છે. રણસંગ્રામમાં ઝઝૂમતા દૈવી જીવોને વારેવારે આસુરી પરિબળો ઘેરી લે છે. ત્યારેય રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યાથી મુક્ત થવા સમર્થ તાકાત કેળવવી પડે.

આપણા મનમાં એક બાજુ ઇચ્છાને ભોગવવાનો તલસાટ છે. તેથી મને ન મળ્યું ને અન્યને મળ્યું તો ઈર્ષ્યા થાય. એ માટે અયોગ્ય કાર્ય કરી લેવા લલચાઈએ. બીજી બાજુ અંતર તો પ્રામાણિકતાભર્યું જીવન જ પસંદ કરે છે.

આજે પ્રત્યેક મનુષ્ય દ્વિધામાં છે. સુખસગવડ મેળવવાની લાલસા છે તેથી અપ્રમાણિક રસ્તો શોધે છે. બીજી બાજુ ભીતરમાં નૈતિકતા જ પસંદ છે. જીવન સંગ્રામમાં જીતવું છે તો શ્રીકૃષ્ણ - સનાતન સત્યને સારથી બનાવવો પડે. તો જ વિજય પ્રાપ્ત થશે. જ્યાં સત્ય છે ત્યાં, અચળ નીતિ છે ત્યાં જ વિજય મળશે. જે ઈર્ષ્યામુક્ત હશે, લાલચમુક્ત હશે તેને સુખ જ સુખ મળશે.

દિલેરી

ભારે જક્કી અને જીદી સ્વભાવ છે તૃષાનો. M.A. with first class પાસ થઇ. એનો ઘમંડ વધતો ચાલ્યો. માએ બહુ મોઢે ચડાવી અને બાપે બહુ થાબડી. અમારી તૃષા જેવું કોઇ નહીં. માબાપના પ્યારનો ગેરલાભ ઉઠાવે. રડીને રાજ મેળવે. એનું ધાર્યું ન થયું તો બસ આવી બન્યું બધાનું. એની મા કહેતી-કેવી રીતે સમાઇ શકશે સાસરિયામાં? મોટી થશે સમજણી થશે, સુધરી જશે એમ માની લીધું હતું પણ એનું હું પદ પ્રબળ બનતું ચાલ્યું. મિથ્યા ગર્વથી ફુલાતી ચાલી. વાન ભલે રૂપાળો હતો, પણ ચહેરા પરની કરડાકીને કારણે કોઇ એની નજીક આવવાની હિંમત કરતું નહીં. મનપસંદ રસોઇ ન બની હોય તો મા ઉપર થાળીનો ઘા કરતાં અચકાતી નહીં. તૃષા ઉંમરલાયક થઇ. છોકરાઓ જોવાનું શરૂ થયું. બધામાં કંઈ કંઈ ખામી શોધી કાઢે, મોઢામોઢ અપમાન કરી નાંખે. એને જોઇતો હતો કહ્યાગરો કંથ, જે એની હામાં હા કરે, એના તાબામાં રહે. કહે છે ને કે ભાગ્યશાળીને ત્યાં ભૂત રળે એના ભાગ્ય ચડિયાતા હશે તો એને જોઇતો હતો એવો જ જીવનસાથી કુણાલ મળ્યો. કુણાલ ગંભીર અને શાલિન સ્વભાવનો. માબાપ વગરનો છોકરો, અથડાતો કુટાતો આપબળે ભણ્યો, આપબળે કમાતો થયો એને વિશ્વાસ હતો કે પોતે તૃષાના સ્વભાવને બદલી શકશે. તૃષાને એકલવાયો છોકરો જ જોઇતો હતો, કોઇ જવાબદારી ઉઠાવવાની તેની તૈયારી ન હતી. અહીં તો તૃષાને કોઇને અનુકૂળ થવાનો પ્રશ્ન જ ન હતો. કુણાલ તૃષાને અનુકૂળ થઇને રહેતો. એકતરફી વ્યવહાર હતો અનુકૂળ થવાનો. તેથી તૃષાનું લગ્નજીવન સડસડાટ સુખના પાટા પર ચાલતું રહ્યું.

તૃષા-કુણાલના લગ્નને ચાર વર્ષ પૂરા થયા. પાંચમું વર્ષ બેઠું. તૃષાની માએ ગભરાતા ગભરાતા દીકરીને કહ્યું કે કોઇ ડોક્ટર પાસે

ચેક અપ કરાવો. હજુ સુધી બાળક કેમ થયું નથી? લેબોરેટરીમાં ટેસ્ટ કરાવ્યું. તૃષા આતુરતાથી રાહ જોઇ રહી હતી. કુણાલ ક્યારે આવે અને રીપોર્ટ લાવે. રીપોર્ટ આવી ગયો. કુણાલે પરાણે હોઠ ફફડાવતા, દયામણા ચહેરે કહી દીધું - તૃષા તું બિલકુલ નોર્મલ છે. મારા રીપોર્ટમાં ખામી છે. મારો સીમેન કાઉન્ટ ઓછો છે. જોઇએ તો બાળક દત્તક લઇએ. કુણાલે જેવો પ્રસ્તાવ મૂક્યો તૃષા તૂટી પડી. એનો અસલ જક્કી ને જીદી સ્વભાવ પ્રકટ થઇ ગયો. કુણાલ સાથે એ લડવાની ઘણી તક શોધતી ફરતી, પણ કુણાલ એને કોઇ ચાન્સ આપતો ન હતો. હવે એની ઓરીજીનલ પ્રકૃતિ પ્રબળ બની. હવે એને કોઇ સમાધાન કરવું જ નથી. શા માટે કરે? ખામી એનામાં નથી, એના વરમાં છે.

એ અક્કડ બની ગઇ. એ રોજ લડે, ઝઘડે-તારી જેવા અપૂર્ણ માણસ સાથે હું કેવી રીતે જીવન વિતાવી શકું? હું શા માટે પારકા જણના બચ્ચાને દત્તક લઇને ઉછેરું? કુણાલને લગ્નજીવન તૂટવા દેવું ન હતું. એ અંતરથી તૃષાને ખૂબ ચાહતો હતો. પણ તૃષાની જીદ સામે કંઈ ન ચાલ્યું. જીભ ઉપર સો મણાનું તાળું મારીને બેઠો હતો કુણાલ.

અંતે તૃષા છૂટાછેડા લઇને પિયર ચાલી ગઇ. તૃષાના મમ્મી પપ્પાએ દીકરીને સમજાવી પણ તૃષાએ માબાપને સમજાવી દીધા. ફરી લગ્ન કરી લીધા વિશ્વાસ સાથે. તૃષાનો ગર્વ વધતો ચાલ્યો. જોયું કુણાલ અપૂર્ણ પુરુષ છે, એને કોઇ મળવાનું નથી. મને પૂર્ણ પુરુષ મળી ગયો. સાચી વાત એ હતી કે તૃષાને પતિસુખ કે સંતાન સુખની કોઇ પરવા જ ન હતી. એની જીદ પોષાય એનો ગર્વ હતો.

બે વર્ષ પછી કુણાલના લગ્ન થયા, માબાપ વગરની, કાકા-કાકીને ત્યાં રહેલી છોકરી નયના સાથે. નયનાની કે કુણાલની બહુ અપેક્ષાઓ હતી જ નહીં. કુણાલનું લગ્નજીવન પુનઃ ધબકતું થઇ ગયું. અને એને ત્યાં એક દીકરો અને એક દીકરી થયા. કુણાલ-નયનાનું લગ્નજીવન સુખી છે. ત્યાં સુધીમાં તૃષા માતૃત્વથી વંચિત જ રહી ગઇ હતી. એ પોતાને પૂર્ણ માનતી, જે કંઈ અપૂર્ણતા-અધૂરપ છે, એ સામા પક્ષે છે એમ માની લેતી. આ પોતાની અધીરાઇ, અકળામણ એના પતિ

વિશ્વાસ ઉપર ઉતારતી. તું પણ પેલા કુણાલની જેવો જ અપૂર્ણ લાગે છે. તૃષા ધૂંધવાઈ રહી હતી. મારા કેવા કમભાગ્ય કે મનનો માનેલો પહેલો પતિ અપૂર્ણ નીકળ્યો. ‘ઘરની દાજી વનમાં ગઈ. તો વનમાં લાગી આગ.’ આ બીજો પણ આવો જ નીકળ્યો.

તૃષાએ જીદ પકડી, મારો રીપોર્ટ તો નોર્મલ છે જ. તમારો સીમેન રીપોર્ટ કઢાવો. અને વિશ્વાસનો સીમેન રીપોર્ટ કઢાવવા એને ડોક્ટર પાસે લઈ ગઈ. ડોક્ટરે આગ્રહ રાખ્યો કે હું કેમ માની લઉં-બંનેના રીપોર્ટ કઢાવું પછી જ નિદાન કરી શકું. બંનેના રીપોર્ટ કઢાવાયા. તૃષાનું હાર્ટ જાણે ધબકતું બંધ થઈ ગયું. ડોક્ટરે કહી દીધું, ‘સોરી મેડમ યુ આર એબનોર્મલ.’

તૃષાને આ ડોક્ટર ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહીં. એ કુણાલના જે ડોક્ટર પાસે પ્રથમ વખતે ટેસ્ટ કરાવવા ગઈ હતી ત્યાં નવા રીપોર્ટ લઈને ડાયગ્નોસિસ કરાવવા ગઈ.

ડોક્ટરે સ્પષ્ટ કહી દીધું કે તમારો પહેલાનો રીપોર્ટ સાચો હતો, અત્યારનો રીપોર્ટ પણ સાચો છે. તમે મા બની શકો તેમ છો જ નહીં. તૃષા અસમંજસમાં પડી ગઈ. ડોક્ટરે વિશેષ ફોડ આપીને કહ્યું, તમારા પતિ કુણાલને મેં જ્યારે કહ્યું કે તૃષા મા બની શકે તેમ નથી. ત્યારે કુણાલે જ મને વિનંતી કરી હતી કે હું જુદું બોલીશ કે મારા રીપોર્ટમાં ખામી છે. મારે મારી પત્ની તૃષાને દુભવવી નથી. એ કદાચ આવો મોટો વજાપાત સહન કરવા ટેવાયેલી નથી. હું એને સમજાવીને બાળક દત્તક લઈ લઈશ.

કુણાલે તો મન સાથે સમાધાન સાધી લીધું પણ તૃષા જીદે ચડી અને ફરી લગ્ન કરી લીધા. કુણાલમાં ખાનદાની હતી કે એની પત્ની સામે કોઈ આંગળી ન ચીંધે કે તે મા બનવા લાયક નથી. પત્ની સ્વમાનભરે જીવે એ માટે પોતાના માથે દોષનો ટોપલો ઉપાડી લીધો.

ડોક્ટરે જ્યારે તૃષાને સાચી સમજણ આપી ત્યારે એના મનમાં ધરતીકંપ ઊઠ્યો. પોતાને કિંમતી રતન જેવો પતિ કુણાલ મળ્યો હતો, જેને પોતે ગર્વમાં ને ગર્વમાં પથ્થર ગણી ફેંકી દીધો હતો. સ્વાર્થ અને

ધમંડના અંધકારના પડળ દૃષ્ટિ સમક્ષથી દૂર થયા. એનું હૃદય પરિવર્તન થયું. કુણાલ માટે મનમાં આદરભાવ વધી ગયો. એમાં યે જ્યારે ડોક્ટરે કહ્યું કે કુણાલને ત્યાં બે બાળકો થયા છે, બંનેની ડીલીવરી મારા ક્લીનીકમાં જ થઈ છે. ત્યારે તૃષાથી બોલાઈ ગયું, ભગવાન એમના બંને સંતાનોને સો વર્ષના કરે.

હૈયાને ચીરી નાંખે એવું રૂદન કરવું છે, કોની પાસે ફરિયાદ કરવી? પોતે જ પોતાના નસીબમાં અભિશાપરૂપ બની ગઈ છે. ડીવોર્સ લઈને બહુ મોટી ભૂલ કરી બેઠી છે. આવા હીરા જેવા વરને ગુમાવી બેઠી છે. કુણાલના ત્યાગ અને સમર્પણનું મૂલ્ય આંકી શકાય તેમ નથી. પોતે જ પોતાના પગ પર કુહાડી મારી છે, અવહેલના કરી છે. પોતાની જીદને ખાતર કુણાલ જેવા ખાનદાન-સંવેદનશીલ માણસને પોતે કેવો મોટો ધગધગતો ડામ આપી દીધો. એ પણ વિના વાંકે?

હવે વાસ્તવિકતાનો સ્વીકાર છે, તૃષાને ગીલ્ટી ફીલ થાય છે. એણે વિશ્વાસને કહ્યું, મેં કુણાલને અન્યાય કર્યો, તેમ જ તમને પણ અન્યાય કર્યો છે. મારા પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત એક જ રીતે થાય. તમે મને ડીવોર્સ આપી દો. પણ વિશ્વાસમાં ખાનદાની છે. એણે તૃષાને કહ્યું કે લગ્નજીવન એ ઢીંગલા-ઢીંગલીના ખેલ નથી કે નથી રમવું જા-કહી રમતમાંથી પાછા હટી જવાય. કુણાલની જિંદાદિલી માટે અતિશય માન થાય છે. હું પણ એના જેવો થવા માંગું છું. ત્યારે કુણાલની વાત ન માની, હવે માની લો, આપણે બાળક દત્તક લઈ લઈએ. તૃષા શું બોલે? એને લાગ્યું, પોતે કમભાગી નથી, સદ્ભાગી છે કે બે પતિ મળ્યા, બંને મનના દિલેર નીકળ્યા. ખાનદાન મળ્યા. અને એનું માથું શરમથી ઝૂકી ગયું, પોતાની ભૂલના પસ્તાવા સ્વરૂપે.

કામદેવના અવતાર સમા કુણાલના કરુણાસભર સંવેદનશીલ હૈયા પર પોતે ધગધગતો ડામ દીધો. એનો ચચરાટ એને કેટલો થયો હશે? આજે ખુદ તૃષાના અંતરાત્માને એ આગ દઝાડી રહી છે.

વિદાય

માર્થ મહિનો આવે, ચોટલી બાંધીને ભણવા બેસી જવાનું. આખું વરસ રખડી ખાધું. નિશાળેથી ઘરે આવીને, દફતરનો ઘા કરી ફળિયામાં રમવા દોડી જતા, યુનિફોર્મ બદલી ને માએ તૈયાર રાખેલો દૂધનો ગ્લાસ પીને. આંબલી પીપળી, ગોટી, લગોટી, લંગડી ને હુતુતુ રમતા. ધૂળ ધૂળ થઈ જઈએ, કપડાં ગંદા થાય, મા બૂમાબૂમ કરે. અંધારું થાય, મા બૂમાબૂમ કરે કે વાળુની વેળા થઈ, ઘરમાં આવો. સંધ્યા ટાણે બહાર ન ફરાય.

રથ ધૂમવા આવે, પણ સાંભળે કોણ? મા ધમકાવે, હાથ પગ ધમકારે-ધોવરાવે, અડોશીપડોશી જેને ત્યાં ગમતું ભોજન હોય, જમી લેવાનું. એક કલાક લેસન કરી સૂઈ જવાનું. અમે સાતમા ધોરણમાં ભણતા ત્યાં સુધી ગામમાં લાઈટ ન હતી. ફાનસના અજવાળે વાંચવા બેસતા. પરીક્ષા નજીક આવે ટેન્શનમાં આવી જઈએ. જાણે કેદમાં પૂરાયા. આખું વરસ રખડી ખાધું એનો પસ્તાવો થાય. બાપા કહે નિયમિત વાંચું હોય, લેસન કર્યું હોય તો પરીક્ષાનો ડર ન રહે. પણ રમતિયાળ પ્રકૃતિ. યાદશક્તિ સારી. ચિત્ત દઈને એક મહિનો વાંચી લઈએ. પાસ થઈ જઈએ. અમારા વખતમાં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થવાનો ધખારો ન હતો. કોલેજમાં દાખલ થવા HIGHEST MARKS ની જરૂર નહતી. સેકન્ડ ક્લાસમાં પાસ થયા તો યે કોલેજમાં સહેલાઈથી એડમીશન મળી ગયું. આજે બાલ્યકાળના એ સૌ ગોઠિયાઓ ક્યાંના ક્યાં વેરાઈ ગયા છે. કોઈ કોઈના તો નામ પણ યાદ નથી.

‘બચપન કે દિન ભૂલા ન દેના’ ભૂલાઈ ગયા છે ખરેખર. પરીક્ષા પતે કે નોટબુક્સ, ચોપડાઓનું બંડલ બાંધી, પછીના વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને આપી દેવાના. જાણે કેદખાનામાંથી કેદી છૂટ્યા. સીધા મામાને ત્યાં મોસાળમાં. મામી બધા ભાણેજો ઉપર ખૂબ ખ્યાર રાખે.

કહેતા કે એક ભાણેજ સો બ્રાહ્મણ બરાબર. મામાના છોકરાઓ તેવતેવડા, બધા સમવયસ્કો. મામાની આંખોમાં મમતા છલકાય. અમારી બસ ગામને પાદર પહોંચે, કલાક વહેલા મામા અમને બસ સ્ટેન્ડ પર લેવા આવી જતા. નાના નાની, મામી ઘરના દરવાજાની બહાર ફળિયામાં રાહ જોતા ઊભા હોય. બસ સ્ટેન્ડથી ઘોડાગાડી કરી ઘરે જવાનું. અમે ઘરે પહોંચીએ, નાના, નાની હૈયા હેતથી ફાટ ફાટ થાય. બેન આવી - ભાણિયા આવ્યા. અમારો અવાજ સાંભળી મામાના છોકરાઓ દોડતા આવે.

નાની કહેતી, છોકરાઓ પહેલાં નાહી લો. અડીઆભડીને આવ્યા હશે. નાનીનું કોણ સાંભળે? નાની બબડતા રહી જાય. છોકરી યે સાંભળતી નથી. ઘરમ ભૂલી ગઈ. બા સીધી જાય પાણિયારે, ગોળામાંથી કળશિયાથી પાણી ભરે અને બધાને પાય. મામા કહે, બેન, તું બેસ, મામી છે ને-આપણે પાણી. જમવાનું તૈયાર છે. ચાલો - બેસી જાઓ જમવા. પછી વાડીએ લઈ જાઉં. આંબાવાડિયામાં કેરી લળુંબે ઝળુંબે છે. આંબાને યે ખબર છે કે ભાણિયા આવવાના છે.

મીઠી મીઠી કેરી પકવીને તૈયાર કરી રાખી છે. બા ભાભી સાથે રસોડામાં રોટલી વણવા બેસી જાય, ભાભી મના કરે તો પણ. નણંદ ભોજાઈ સહિયર સરખી. હસતી જાય, વાતો કરતી જાય, અને હાથ હલાવતી જાય.

અમે બધા આંબાવાડિયે જઈએ, કૂવામાં કોસ ચાલતો હોય. થાળામાં ધૂબાકા મારીએ. ઉનાળાની ગરમી. પાણીમાંથી બહાર નીકળવાનું મન ન થાય. ઉનાળાનો દિવસ લાંબો હોય. સંતાકૂકડી ને થપ્પો રમીએ. ઘરે પાછા આવીએ, બાજરીના રોટલા, રીંગણાનો ઓળો, લસણની ચટણી ને છાશ જમીને વાતોએ ચડીએ. અમારી વાતો પૂરી થાય જ નહીં. આખા દિવસના થાક્યા પાક્યા ફળિયામાં ખુલ્લા આકાશ નીચે ઢાળેલા ખાટલામાં ઢળી પડીએ. ક્યાં સૂતા છીએ એની સુધબુધ પણ ન રહે. વેકેશન પૂરું થવા આવે. ઘોડાગાડી આવીને ઊભી રહે. છૂટા પડવાનું મન ન થાય. ગળામાંથી કોઈ શબ્દ ન નીકળે. ખાલી

ખાલી હાથ ઊંચા કરી આવજો કરીએ. બાની આંખો રડી રડીને લાલ થઈ ગઈ હોય. આ ઉંમરે માબાપને છોડીને પોતાને ઘેર જવાનું યે મન ન થાય. ને ભાભીના ભાવ મને ભીંજવે રે લોલ. મામાને ઘેરથી વિદાય લેતી ક્ષણો હૈયામાં હજી આજે યે ઘરબાયેલી પડી છે. આજે એ ગામ ગામડું નથી રહ્યું. નાનું શહેર બની ગયું છે. એ ખેતર, એ આંબાવાડિયા નથી રહ્યા. નાના નાની હયાત નથી. મામાના છોકરાઓ અમેરિકા સેટ થઈ ગયા છે. મામા મામી પણ ત્યાં જતા રહ્યા છે. ગામમાં હવે આપણું કહેવાય એવું કોઈ રહ્યું નથી. એ દિવસોની રંગત મનમાં સચવાઈ રહી છે. બચપણના ગોઠિયા છૂટ્યા, મોસાળ છૂટ્યું. હવે રહી ગયું છે શહેરનું વળગણ. ભલેને છ બાર મહિને મળતા સૌ પણ હેતપ્રીત અનેરા હતા. ભર્યાભાદર્યા ઘરમાંથી એક પછી એક પ્રીતિપાત્ર હવે વિદાય લઈ રહ્યા છે. મૃત્યુનો અચાનક છાપો પડે ને એકાદ બે ઓછા થઈ જઈએ. માની વિદાય પછી મોટીબેને અમારી સંભાળ લીધી. એ પણ હંમેશ માટે વિદાય થઈ ગઈ. મોટો ભાઈ ગયો. હવે રહી ગઈ છું હું એકલી. કેટકેટલાને વિદાય આપી? નાજુક હૈયું સંસારના ટપલાં ખાઈ ખાઈ કઠણ થતું જાય છે. સ્વજનની વિદાય વસમી લાગતી. કાળજું કોરાઈ જતું. સૌથી વધુ વસમું લાગ્યું, મા સમી મોટી બહેનના મૃત્યુ વખતે. વહાલસોયી મમતામયી બહેન પણ ચાલી ગઈ. મા ગઈ ત્યારે મોટી બહેને આશ્વાસન આપેલું, ‘હું બેઠી છું ને!’ કાળજું કઠણ થતું જાય છે. એક એક મરણતોલ ઘા જીરવી જીરવીને.

આજે મારી દીકરીનો લગ્નપ્રસંગ છે. હરખનો પ્રસંગ છે પણ હૈયાનો ઘા દૂઝે છે. મારી મા હોત, સૌથી આગળ આવીને બેઠી હોત. પ્રસંગો કેમ ઉકેલવા એની કોઈ ચિંતા ના હોત. ભાભી હોત, મોટી બહેન હોત તો એ બધાએ કામ ઉપાડી લઈ પ્રસંગને પાર પાડવાની ચિંતામાંથી મને મુક્ત કરી દીધી હોત.

ગઈ કાલ સુધી મારી આંગળી છોડીને ડગલું ભરવાની હિંમત નહોતી કરતી એવી મારી દીકરી આજે એના જીવનસાથી સંગે ડગલાં માંડવા થનગની રહી છે. જે આંગણમાં પચીસ પચીસ વર્ષ રમી એ આંગણું

પરાયું કરી પરઘરને પોતાનું બનાવવા જશે. કેમ ગમશે એને મારા વિના? અને એના વિના હું તો એક પણ પણ કેમ જીવી શકીશ. દીકરીના પગલાંથી ધમધમતું મારું આંગણું સૂનું સૂનું થઈ જશે. માંડવડો અણસોરો થઈ જશે. લીલુડાં વનની ચરકલડી ઊડી જશે પરઘેર.

ગમે તેટલું આત્મીય સ્વજન હોય, મિલન અને વિદાય એ જગતનો ક્રમ છે. નિભાવવો જ પડે. હવે અમે બે જણા રહી જઈશું. ઘરમાં એકલા. એમને તો છાપામાંથી માથું ઊંચું કરવાની ટેવ નથી. ટી.વી.માં ન્યુઝ જોયા કરશે પણ મારો સમય કેમ જશે?

હવે ફડક બેઠી છે હૈયે - ભગવાન અમારી જોડી અખંડ રાખજે. જો કે હવે ઉંમરલાયક થયા છીએ. એકબીજાની સંભાળ લેવાની છે. એકબીજાના ચશ્મા શોધી આપવાના છે. ઇશ્વર જાણે ક્યાં સુધી રહેશે આ સંગાથ? ક્યારે ય પતિપત્ની એક સાથે ગયા નથી. બેમાંથી એક વિખૂટું પડે ત્યારે બીજાની શી વલે થાય? પચાસ, સાઠ કે સીત્તેર વરસનો સહવાસ જ્યારે છૂટી જાય. કેમ કરી જીરવાય એ વસમી વિદાય? છતાં યે વિદાય જીવનનો ક્રમ છે. સ્વજનોની ખોટ હંમેશા સાલવાની. ચાહે ગોઠિયાની વિદાય, ભાઈભાંડુ, માવતરની વિદાય, દીકરીની વિદાય કે પછી જીવનસાથીની વિદાય. અશ્રુ ટપકતી આંખો અને લોહી નિંગળતા ભીના હૈયેથી વિદાય આપવી જ પડે.

‘મિલન કે બાદ જુદાઈ’ એ ક્રમનો મને કે ક્રમને સ્વીકાર જ રહ્યો. આ મારું ઘર, આ મારા સંતાનો, આ મારા દાગીના, આ મારા સ્વજનો, મારું ગામ એ બધાને એક દિવસ છોડવાના જ છે. અને આપણે ગમે તેટલા રાગ-મોહથી ઘેરાયેલા હોઈએ, ગમે તેવી પ્રીત હોય એક દિવસ આ સઘળું છૂટી જવાનું છે, કોઈ પરાણે છોડાવી દેવાનું છે અને મૃત્યુથી ગમે તેટલું ડરીએ, મૃત્યુ ગમે તેટલું અપ્રિય હોય, આ સુંદર સંસાર, આ અતિ સુંદર જગતને છોડીને એક દિવસ આપણે પણ ચિરવિદાય લેવાની છે. કશું સાથે લઈ જવાના નથી. ‘એકલા આવ્યા રે મનવા, એકલા જવાના, સાથી વિના, સંગી વિના એકલા જવાના.’

સંસારી સાધુ

નાનું અમથું ગામ કતપર. વાણિયા, બ્રાહ્મણના ઘર ઓછા, કાંટવરણીયા વધુ. ખેતમજૂરી કરે. મોટા ભાગે બધા જ કરજદાર. રીતરિવાજ કુટુંબની પરંપરા પાળવા શરાફી વ્યાજે નાણાં લે. વ્યાજ ચૂકવી ન શકે તો મુદ્દલની તો વાત જ ક્યાંથી કરવી. એમાં દુકાળ પડે. ઢોર ભૂખ્યા મરે. ગામ લોક ભૂખ્યા મરે. ગામમાં એક ગોપાળ ગોવાળિયો. ગાયો ચરાવે. ગાયના પેટમાં ખાડા જોઈ દુઃખી થાય. નાના છોકરાઓ જાણે હાડપિંજર. દીનદુઃખિયાને દેખી એનું દિલ દ્રવી જાય. શું કરવું કે જેથી લોકોનો ભૂખમરો દૂર થાય? સેવા અને સમર્પણની ભાવના જાગી ઊઠી. બહુ ભણેલો તો હતો નહીં. જ્ઞાનની, વૈરાગ્યની ભાષા સમજાય નહીં. એક જ ધૂન લાગી. ભૂખી ગાયોને ઉગારવી. ભૂખ્યા માનવીને મરવા નથી દેવા. ઘર ઘરની ગાયો ચરાવવા લઈ જતો હતો. એણે અન્નદાનની શરૂઆત કરી. ઘરે ઘરેથી અનાજ ઉઘરાવે, ચારો ઉઘરાવે. ગોપાળ ગોવાળિયાનું ઘર હતું તો જાણે ગરીબ પણ મનની અમીરાત બંનેના મનમાં હતી. ગોપાળના બાપાનું નામ હતું ભગવાન. ભગવાન બાપાએ વારસામાં દયાવૃત્તિ, પરોપકાર વૃત્તિ ગોપાળને આપી હતી. ધનદોલતનો વારસો ક્યાંથી આપી શકે.

ગોપાળને રાતદિવસ ચેન પડે નહીં. મૂંગા પશુડાને કેમ ઉગારવા. ભૂખ્યાં બાળકોનું પેટ કેવી રીતે ભરવું? એણે એક યોજના નક્કી કરી. ‘ભગવાનનો ભાગ’ હવેથી કોઈના યે ઢોર ચારવાની મજૂરી લેવી નથી. એને બદલે ‘ભગવાનનો ભાગ’ માંગવો. ઘેર ઘેર જઈ ભગવાનનો ભાગ માંગે. લોકોને ગોપાળમાં વિશ્વાસ. સારા કામમાં સૌનો સાથ સહકાર મળી રહે. સુખી લોકોની પાસે વિચાર મૂક્યો. તમારા વીસ ઢોર હોય તો બીજા દસ ઢોરને પાળવા ભાગ આપો. ગોપાળે પોતાનું જીવન સમાજસેવાના કાર્યમાં સમર્પિત કરી દીધું. ખળામાંથી અનાજ

ઘેર લઈ જતાં પહેલાં ખેડૂતો ભગવાનનો ભાગ કાઢી આપે. ગોપાળે પોતાને ઘેર સદાવ્રત ખોલ્યું. પોતાની બે ગાયનું દૂધ મેળવે. એની પત્ની દહીં વલોવે. છાશની દોણી ભરે. સવારે ઊઠીને બાજરી દળે. રોટલા ઘડે. ગોપાળની નિઃસ્વાર્થ સેવા જોઈ લોકો સામે ચડીને ગોપાળને ઘેર અનાજની ગુણી મૂકી જાય. હવે ગોપાળને ઘેર ઘેર માંગવા જવાની જરૂર નથી પડતી.

ભૂખ્યાને ભોજન મળી રહે છે. ગાયને ચારો. કબુતરને ચણ. ગોપાળનું ઘર એટલે જાણે અલખનો ઓટલો. ગોપાળનું મન હવે હરિકિર્તનમાં ચોંટ્યું. રાત્રે એને ઓટલે ભજન મંડળી બેસે. મોડા રાત સુધી ભજન ગવાય. ગોપાળ એટલે જાણે નરસિંહ મહેતાનો બીજો અવતાર. સાદાઈનો અવતાર. સફેદ ધોતીયું ને સફેદ બંડી. માથે સફેદ ફાળિયું. ઘરની બહાર બહુ નીકળતા નથી. પોતાના ઘર - કર્મક્ષેત્રના સ્થળે ખાટલા પર બેઠા હોય કે જમીન પર. પલાંઠી વાળી બેઠા હોય. સાધુવેશ નથી ધારણ કર્યો પણ કર્મ સાધુ. સંતપણામાં ખપાવી શકાય એવી વિરક્તતા અને ચૈતસિક ભાવનાની જ્યોત ઝળહળે. માનવીય કલ્યાણની ભાવનામાં સતત રત રહે. આંખોમાં ઓજસ અને ચહેરા પર વિનમ્રતાનું તેજ તગતગતું હોય. એના સાંનિધ્યમાં બેસનાર માણસ પ્રભાવિત થયા વિના રહી શકે નહીં. પાંચ હઝારનું દાન આપવા આવનાર પચાસ હઝાર કે લાખ રૂપિયા આપ્યા વિના પાછો જાય નહીં. આ જણ જાણે સમગ્રપણે પામી ગયો હોય. જાણે કંઈક પામી ગયો હોય એવું લાગે. એનો પાસ આવનારને લાગ્યા વિના રહે નહીં. દીવે દીવો પ્રકટે એમ એમ ગોપાળબાપાના ઓટલે દાન આપનારાની ઉદારતાના અજવાળા પથરાતા રહે છે.

ગોપાળને હવે લોક ગોપાળબાપા કહે છે. ગોપાળ બાપાએ કોઈ ધરમની કંઠી બાંધી નથી એમણે આશ્રમ સ્થાપ્યો એમના ઓરડે. ધજા ફરકે છે, માનવતાની. એમની પત્ની એકલે હાથે ક્યાંથી પહોંચી શકે. ગામના બૈરાઓ આવીને એમની ઘંટી તાણવા લાગે છે. છાશની દોણી ભરે છે. માટલામાં પાણી રેડી જાય છે. પશુને પાણી પીવા હવાડો

અને તરસ્યા પથિક માટે પરબ. ને પાંચ પંદર રોટલા ઘડી જાય. શ્રમદાન - સમયદાન-અન્નદાન - ધનદાનનો મહિમા વધ્યો છે. સેવાની સુવાસની સૌના ચેતાતંત્રમાં સંવેદનાની ભૂખ જગાડી ગઈ છે. જુવાનિયા પોતાના સ્કૂટર પર કે સાયકલ પર ટીફીન લઈ જાય, હાલી ચાલી ન શકે એવા ડોસાડગરાને જમાડી આવે છે.

ગામને પાદર એક ગૌશાળામાં સો જેટલી ગાયોને ઘાસ-ખાણદાણ મળી રહે. ભરણપોષણ થાય એટલું ઘાસ ભર્યું પડ્યું છે. એના દૂધમાંથી સૌને છાશ પીવડાવાય છે. કોઈને પરવડે તો ગોપાળબાપાની ગૌશાળામાં ઢોર બાંધી જાય.

ગોપાળબાપાની આંખોમાં જીવમાત્ર પ્રત્યે કરુણા, હૈયામાં હેતુનીતરે પછી એમના પગ ક્યાંથી ઢીલા પડે? ગામના ચોરાની જગ્યાએ ગામની મધ્યમાં રામજી મંદિર, સવાર સાંજ ગામલોક ભેગા મળે. આરતી થાય. ચોરા પર નવરાધૂપ લોકોનો જમલો હવે જામતો નથી. ગામમાં અલખની ધૂણી ધખેલી રાખવા નાના-મોટા, ગરીબ-તવંગર સૌ યથાશક્તિ ફાળો આપે છે. નવરા પડે તો કોઈની કુથલી કરવાની ચળ ઉપડે. આ તો સૌ યથાશક્તિ નાનું મોટું કામ ઉપાડી લેવા તત્પર છે. ગામ છોડીને દેશવિદેશ વસેલા લોકો પણ અહીં આવે ત્યારે સારું એવું ડોનેશન આપી જાય છે. ગોપાળબાપા ઝોળી ફેલાવતા નથી. લોકો જાતે સામે ચાલીને કંઈ ને કંઈ ફાળો આપી જાય છે. પૈસો ક્યાંથી આવે છે એ કોઈ જાણતું નથી. અનાજના ગાડાં ને ગાડાં આવે છે.

ગોપાળબાપા એક જ વાત કરે છે. રામજીનું કામ છે, રામજી ઉપાડી લે છે. આપણો કોણ આપનારા? સૌના હૃદિયામાં રામજી વસેલો છે. આપોઆપ મદદ મળતી રહે છે. ટ્રસ્ટ બનાવવું નથી. ટ્રસ્ટીઓ નીમવા નથી, સૌનું કામ છે. સૌ સાથે મળી ઉપાડી લો.

ગોપાળને એક દીકરો છે, કિસન. કિસનને ગળથૂથીમાં જ સેવાના સંસાર માબાપ પાસેથી મળ્યા છે. બાપથી બેટો સવાયો છે. ગામલોકને અને ગોપાળ બાપાને ધરવ છે કે જે સેવાયજ્ઞ મંડાયેલો છે. એની ધૂણી

ધખતી રહેશે. બાકી જેવી ઠાકર મહારાજની ઇચ્છા. ગોપાળબાપાએ તો ઘર બાળીને તીરથ ઊભું કર્યું છે. છતાં આ બધું મેં ઊભું કર્યું છે, એવું અભિમાન નથી. આત્મપ્રસિદ્ધિ નથી. અહીં કોઈ સ્વાર્થી વળગણ નથી. રામજીનું કામ છે. રામજી ઉપાડી લેશે, એવો આત્મવિશ્વાસ છે ગોપાળબાપા ગામ છોડી કોઈ દિ બહારગામ ગયા નથી. કોઈ સામે હાથ લંબાવતા નથી.

મનના અગોચર ખૂણે એક પ્રશ્ન વારંવાર ઊઠે છે. મોહ, માયા, આસક્તિ છોડવાનો ઉપદેશ આપનારા સાધુ, સંતો, મહંતો ખુદ મોટા આશ્રમો સ્થાપી બેઠા છે, સામ્રાજ્ય વિસ્તાર્યા કરે છે. આચાર અને વિચાર જુદા. જ્યારે ગોપાળ બાપા જેવો સંસારી સાધુ ચડે કે ભગવા પહેરનાર મહંતો? જીવનની એક એક ક્ષણની આહુતિ આપી સેવાયજ્ઞના અગ્નિને અખંડ પ્રગટાવેલો રાખનાર ગોપાળબાપા જેવા જ સાચા સંતો ગણાય.

વારસો

હોસ્પીટલના ICUની બહાર સ્વજનોની ભીડ જામી હતી. દુષ્કાંતની છેલ્લી ઘડીઓ ગણાતી હતી. વેન્ટીલેટર પર છેલ્લા પંદર દિવસથી છે. ડોક્ટરે તો દુષ્કાંતના અંગત સગાઓને બોલાવીને કહી દીધું કે દુષ્કાંત વેજીટેટીવ થઈ ગયો છે. મેડીકલ ભાષામાં એનું મગજ ડેડ થઈ ગયું છે. ઇંદ્રિયો કામ કરી શકતી નથી. આંખ, કાન, નાક વગેરે - કોઈ પ્રતિક્રિયા આપી શકે તેમ નથી. ફક્ત હૃદય ધબકી રહ્યું છે. દુષ્કાંતનો દીકરો તુષાર ડોક્ટર છે. એને ફોન થઈ ગયો. એ અમેરિકાથી આવવા નીકળી ચૂક્યો છે. દુષ્કાંતની પત્ની ઉમા તો બેભાન જેવી હાલતમાં રહ્યા જ કરે છે. એ કોઈ નિર્ણય લઈ શકે તેમ નથી. દીકરી કૃષ્ણા પૈસાવાળી છે, થોડી દોઢડાહી છે. ડોક્ટરને કહ્યા કરે છે, ગમે તેટલા પૈસા થાય. બ્રેઇનમાં ક્લોટ આવી ગયો હોય તો બ્રેઇનનું ઓપરેશન કરો, બીજી સારી હોસ્પીટલમાં ખસેડો. બીજા નિષ્ણાત ડોક્ટરોને કન્સલ્ટ કરો. કોમામાં ગયા પછી યે ઘણા બે ચાર મહિના જીવી જતા હોય છે.

ડોક્ટર તુષાર એરપોર્ટથી સીધો લીલાવતી હોસ્પીટલ પર આવ્યો. પપ્પાની ટ્રીટમેંટ કરતા ડોક્ટરો સાથે કોન્ફરન્સ કરી. ચર્ચાવિચારણા કરી. એ મમ્મી ઉમા પાસે આવીને બેઠો. મમ્મીને સમજણ આપી કે આવા દર્દીને કેડેવર કહેવાય. પપ્પાના જીવવાના કોઈ ચાન્સ નથી. આવી હાલતમાં જીવતા રાખવાનો કોઈ મતલબ નથી. શા માટે જીવને ત્રાસ આપવો? જ્યારે પેશન્ટનો કોઈ રીસ્પોન્સ જ નથી. વેન્ટીલેટર કાઢી નાંખો એટલી જ વાર. આપણું માણસ અતિ પ્રિય હોય, ગમે તેટલો પૈસો ટ્રીટમેંટ માટે વાપરવાની તૈયારી છે. પણ મૃત્યુ અનિવાર્ય છે એને રોકી શકાય નહીં. Let him passaway peacefully. No more torture. બેનને પડખામાં લઈ સમજણ આપી. ડોક્ટરો સાથે મેં કન્સલ્ટીંગ

કર્યું છે. આવી દુઃખદ પરિસ્થિતિમાંથી એમને મુક્ત કરીએ. એ માટે ઉષાબેને ડોક્ટરને સહી આપવી પડે કે વેન્ટીલેટર કાઢી નાંખો.

નિર્ણય લેવાઈ ગયો. સાંજે ડોક્ટરો સાથે ચર્ચાવિચારણા કરી. પપ્પાનું દેહદાન કરી શકાય. શરીરના અમુક પાર્ટસ જેવા કે આંખ, કીડની, લીવર વગેરે અવયવોનું દાન કરી શકાય. ઉમાબેન દેહદાન માટે સંમત ન હતા. તેથી એમને સમજાવીને દુષ્કાંતના આંખ, કીડનીનું અંગદાન કરવામાં આવ્યું.

દુષ્કાંત પાસે સારી એવી માલમિલકત હતી. પૈસા ટકા હતા. પણ અચાનક હાર્ટએટેક, કે બ્રેઇન હેમરેજ થઈ જશે એવી કલ્પના પણ કરી ન હોય. મૃત્યુનો વિચાર આપણે ક્યારેય અગાઉથી કરી શકતા નથી. દુષ્કાંતને નખમાં યે રોગ ન હતો. નિયમિત જોર્જીંગ કરે, જીમમાં જાય, નિયમિત જીવનચર્યા હતી. ધંધાધાપામાં થોડું ટેન્શન હોય તેથી બ્લડપ્રેશર વધી જવા લાગ્યું હતું. ડોક્ટર પાસે નિયમિત પ્રેશર મપાવી આવતો. દુષ્કાંતે પોતાનું વીલ બનાવ્યું જ ન હતું.

દીકરો ડોક્ટર તુષાર કહે, આપણે ઇંડિયનો પૈસા કમાઈ જાણીએ પણ Manage કરી શકતા નથી. દરેક વ્યક્તિએ વીલ બનાવવું જ જોઈએ. આ તો ભાઈ બહેન વચ્ચે સમજણનો સેતુ છે. બંનેએ મા ઉમાને સમજાવી એનું વીલ તૈયાર કરાવ્યું. મા જીવે ત્યાં સુધી બધું માનું. પછી ભાઈ-બહેન વચ્ચે અડધું અડધું સરખા ભાગે વહેંચી લેવાનું. જો કે તુષારે તો કહી દીધું કે મમ્મી તમે તમારી પાછળ બધું ડોનેશન કરી દેજો, અમને ભાઈ-બહેનને મમ્મી તમારી મિલકતમાંથી કશું જોઈતું નથી. તમે અમને જે શિક્ષણ, સંસ્કાર અને સમજણ આપ્યા છે. તે પૂરતું છે. અમે અમારું વાપરી શકતા નથી.

કોઈપણ વ્યક્તિના મૃત્યુ પછી ઘણા પ્રશ્નો ઊભા થાય. વ્યક્તિ જેમ મર્યા પછી પોતાની મિલકતની વહેંચણી કેમ કરવી એનું વીલ બનાવે. તો એથી યે અગાઉનું વિચારવું પડે. હું માંદો - કે માંદી પડું મને બે દિવસથી વધુ વેન્ટીલેટર પર રાખવો નહીં. નાક-પેટમાં-હાથમાં-નળીઓ નાંખી પરાણે જીવાડવા પ્રયાસ કરવો નહીં. મેં મારી રીતે -

સારી રીતે જીવન જીવી લીધું છે. મારા કયા કયા અંગોનું દાન કરવું એ બધું લખી રાખવું જોઈએ. અમારા એક મિત્રે તો વસિયતનામું કરી રાખેલું જે સમજવા જેવી, અનુકરણીય વાત છે.

‘મારા મૃત્યુ પછી દેહદાન કરવું. મારા મરણ પછી ઇલેક્ટ્રીક કીમેટોરિયમ બાણગંગામાં મારો અગ્નિસંસ્કાર કરવો. મેં મારું જીવતા શ્રાદ્ધ કરી લીધું છે, બનારસમાં, પુષ્કરજીમાં મારા મરણ પછી ઉઠમણું રાખવું નહીં. કોઈએ સફેદ કપડાં પહેરવા નહીં. શોક પાળવો નહીં. સૂતક પાળવું નહીં. પ્રાર્થનાસભા રાખવી જેથી ઘણા બધા લોકો એકી સાથે આવી જાય. ભાડુતી ભજન ગાવાવાળા બોલાવવા નહીં. શ્રીકૃષ્ણ શરણંમમની કેસેટ વગાડવી. બારમું-તેરમું શ્રાદ્ધ વિધિ કરવી નહીં. સજ્જા પૂરવી નહીં.

ગૌશાળા, અનાથાશ્રમ વગેરેમાં દાન આપવું. આનું નામ લીવીંગ વીલ કહેવાય. વ્યક્તિ પોતાની રીતે જીવન જીવવાની કોશિશ કરે છે. તો પછી સર્જનહાર - ઇશ્વર દત્ત આ પોતાના માનવદેહનું વિસર્જન પણ શા માટે પોતાની મરજી મુજબ ન કરવું.

માણસ મરણપથારીએ હોય. બનાવટી યંત્રો દ્વારા મૃત્યુને શા માટે લંબાવવું? આ દેહ ચિતામાં ભડભડ બળી રાખ થઈ જશે એના કરતાં બીજા કોઈનું જીવન ચેતનવંતુ બને એવું કેમ ન વિચારવું? જેણે ઊઘડતું પ્રભાત નથી જોયું કે નથી નિહાળ્યું હસતા ભૂલકાનું નિર્દોષ મોઢું. કે નથી નીરખ્યું નારીના નયનમાંથી નીતરતું નેહનું અમૃત એવાને આપણી આંખો દાનમાં મળે. આંધળાને દૃષ્ટિ મળે એથી બીજું કયું મહાન પુણ્ય હોઈ શકે?

દેહ બળી જશે, રાખ જળમાં પધરાવાઈ જશે. પંચ તત્ત્વથી બનેલો દેહ પંચતત્ત્વમાં ભળી જશે. તો પછી મરતાં મરતાં યે કોઈને ઉપયોગી થઈ શકાતું હોય તો એ જ મોટામાં મોટું દાન. એ જ મહાપુણ્ય.

જ્યારે તન મન તંદુરસ્ત હોય, ત્યારે સ્વસ્થ ચિત્તે, તદ્દન હોશહવાસમાં વસિયતનામું બનાવી લેવું જોઈએ. ગંભીર માંદગીમાં સપડાઈ જઈએ. કટોકટીની ઘડીએ ચોક્કસ-યોગ્ય નિર્ણય લેવા

શક્તિમાન ન પણ રહી શકીએ.

જીવનભર સંઘર્ષ કરી જે કંઈ કમાયા, જે કંઈ એકત્ર કર્યું, એનો સમુચિત ઉપયોગ આપણા મૃત્યુ પછી થાય, એવી વ્યવસ્થા ચોક્કસપણે અગાઉથી વિચારી લેવી, અને વીલ સ્વરૂપે લખી લેવી. સંતાનો હોય, સમૃદ્ધ સંપન્ન, પૈસાવાળા હોય છતાં યે સૌ વારસામાં મળતી રકમ-ચીજ-જણસ છોડવા કોઈ તૈયાર હોતું નથી. વધુ મિલકત ત્યાં વધુ ઝઘડા. અમારા કાકા-કાકી હતા. કોઈ સંતાન નહીં. બંને જણા અકસ્માતમાં સાથે મૃત્યુ પામ્યા. સોસાયટીમાં નોમીની કરેલું નહીં. બેંક એકાઉન્ટ, સેઇફ ડીપોઝીટ, FD શેર બધામાં ‘આઈધર ઓર’ બેમાંથી એક એવું પાકું કરેલું. પણ બંને સાથે મૃત્યુ પામ્યા, કોઈનું નામ વારસ તરીકે નહીં, વીલ નહીં. સેઇફ ડીપોઝીટ વોલ્ટમાં દાગીનો પડી રહ્યો, ફ્લેટ માટે એમના ત્રણ ભાઈઓના સંતાનોએ તાળાં ઉપર તાળાં માર્યા, કોર્ટ-કચેરી PPFની HUFની રકમ કોઈને ન મળે.

આપણે ભગવાનને પ્રાર્થના કરીએ છીએ, ‘સમય મારો સાધજે વહાલા, કરું હું તો કાલાવાલા’ - આપણો સમય સાચવતા આપણને જ ન આવડે, તો પછી ભગવાન શું કરી શકશે?

‘પાની કેરા બુદબુદા, અસ માનુસકી જાત,
દેખત હી મિટ જાયગા, જો તારા પરભાત.’

દેહ નશ્વર છે, પાર્થિવ દેહ ગમે ત્યારે નાશ પામશે, મૃત્યુ ક્યારે અચાનક આવી ઊભું રહેશે-ખબર નથી. સતત સજાગ રહી, યોગ્ય આયોજન કરી રાખવું જ જોઈએ.

આપણા સંતાનો ભણેલા ગણેલા છે. લાખોનું પેકેજ કમાય છે. એક જ વાત વડીલોને કહેતા હોય છે. તમે અમારા માટે ધનદોલત નહીં મૂકી જાઓ તો ચાલશે પણ પ્લીઝ આફતના પોટલાં મૂકી જશો નહીં. અમારા કામમાંથી અમને કુરસદ નથી, ધક્કા ખાવા માટે. આપણે જીવનભર કરકસર કરી બચાવેલા લાખો રૂપિયાનું મૂલ્ય એમને મન કોડીનું છે. એમને માટે કોઈ પ્રોબ્લેમ મૂકીને જવું નથી. આપણી ચોક્કસાઈપૂર્વક કરેલી વ્યવસ્થા જ ભાવિ વારસદારો માટે રાહતરૂપ થશે.

મરનાર હોસ્પીટલને ખાટલે અવશ બેભાન દશામાં પડ્યો છે. એને ભાન નથી કે કેટલા રૂપિયા ખર્ચાઈ રહ્યા છે. પોતે તો મરવાનો જ છે. કેન્સર થઈ સ્ટેજમાં પ્રસરી ગયું હોય. કીડની, લીવર, મગજ (ડેડ) મરી પરવાર્યા હોય. ફેફસામાં પાણી ભરાયા હોય, સંપૂર્ણપણે સાજા થવાની કોઈ શક્યતા નથી. છતાં માણસને જીજીવિષા હોય જીવવાની. પરિવારજનો પણ એને જીવાડવા જ મથે છે. પણ પરિવારમાં ઉલ્કાપાત મચી જવાનો. દાગીના વેચાઈ જાય ત્યાં સુધી ઠીક. દર્દીની આવક બંધ થઈને સારવારના ખર્ચા બેસુમાર. ઘરમાં નાના બાળકો રડવડે, પત્ની રાતની રાત, દિનના દિન હોસ્પીટલમાં ફફડતા જીવે જીવે. દીકરાને ભણવાનું છોડી ક્યાંક નોકરીએ લાગી જવું પડશે. એક માણસને જીવાડવા, આખું કુટુંબ બરબાદ થઈ જાય. દર્દી જીવી જવાનો હોય, સાજો થઈ ફરી કામે લાગી જવાનો હોય તો બધું કામનું. પણ ઓક્સિજનના બાટલા સાથે આખી જિંદગી બ્લીલયેરમાં કાઢવાની હોય, રોજ ડાયાલીસીસ કરાવવા જવાનું હોય. ક્યાંથી પરવડે? ડો. મનુ કોઠારી અને લોપા મહેતા પોતાના સંશોધનોને આધારે કહે છે કે ૮૦ ટકા શસ્ત્રક્રિયા બીનજરૂરી રીતે કરાતી હોય છે. શરીર પોતે જ પોતાનું રીપેરીંગ જાતે કરી લે છે. હાર્ટની ધમનીમાં બ્લોકેજ હોય તો કુદરતી રીતે બીજી ધમની બ્લડ સપ્લાય કરતી થઈ જાય છે.

રોગ શરીરનો ધર્મ છે. એમ મૃત્યુ પણ શરીરનો ધર્મ છે. રોગ અને મૃત્યુને કાર્યકારણનો સંબંધ નથી. તંદુરસ્ત વ્યક્તિ આંખના પલકારામાં ઢળી પડે અને રોગથી પીડાતા માનવીની જીવનદોરી લંબાતી જાય છે.

તબીબી સારવાર ઉચ્ચ પ્રકારની મળતી રહે એટલે સ્વાસ્થ્યનું ધોરણ ઊંચું રહે. એ સમીકરણ ખોટું છે. ધુમ્રપાન-તમાકુનું સેવન કરનારને કેન્સર નથી થતું અને ક્યારેક જેણે જીવનમાં કોઈ વ્યસન નથી એને કેન્સર થઈ જાય છે. બધી જ માંદગીને ડોક્ટરો મહાત કરી શકે તેવું હોતું નથી. દા.ત. શરદી-દવા કરો કે ન કરો ચાર પાંચ દિવસમાં ઓટોમેટીક મટી જ જાય. દવા લીધા વિના પણ સાજા થઈ શકાય છે આપમેળે.

મૃત્યુ ક્યારે આવશે એ નિશ્ચિત નથી. આવવાનું છે જ એ નિશ્ચિત છે. ભરયુવાનીમાં જીવનના વસંતકાળમાં એ અચાનક આવી ત્રાટકે પહેલેથી વીલ કરી રાખ્યું ન હોય તો સારવારના મુદ્દે સખત મતભેદ ઊભા થાય. વિખવાદ થાય. ચર્ચાનો વિષય બની જાય. દરેક વ્યક્તિએ વીમો ઉતરાવવો જોઈએ જેથી અચાનક આવી પડેલી માંદગીને કારણે લાચારી અનુભવવી ન પડે. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ મૃત્યુનો વિચાર કરવો કોઈને ગમતો નથી. જગતમાં આ મોટામાં મોટું આશ્ચર્ય છે. યુધિષ્ઠિર-યજ્ઞ-સંવાદ મૃત્યુનો ભય સતાવે છે. કારણ એમાં પીડા અને અસહાયતા હોય છે. અજ્ઞાનની એ યાત્રા એકલા જ કરવાની છે. સંગી વિના સાથી વિના એકલા આવ્યા રે મનવા એકલા જવાના સંગી વિના સાથી વિના એકલા જવાના, મારું ઘર મારી મિલકત, મારા સંતાનો મારો દેહ આ મારાંની માયા છોડવી અતિ વિકટ છે.

કોઈક જ વીરલા એવા હોય કે જેને મૃત્યુનો આગવો અણસાર આવી જાય, મૃત્યુની મહાપ્રયાણની તૈયારી જાતે કરી રાખે. માલમિલકત-દાગીનાનું વીલ બનાવીએ, જેથી પાછળ પરિવારમાં વારસા માટે કોર્ટકચેરી થાય નહીં.

‘કોઈ એટલું વૃદ્ધ નથી કે એક વર્ષ વધુ જીવી ન શકે.

કોઈ એટલું નાનું નથી કે આજે મૃત્યુ પામી ન શકે.’

ધન

ગો ધન, ગજ ધન, વાજિ ધન, ઔર રતનધન ખાન
જબ આવે સંતોષ ધન, સબ ધન ધુરિ સમાન.

અખો-કબીર-સંતો-મહંતો કહી ગયા છે કે જ્યાં સુધી સંતોષ ન થાય, ત્યાં સુધી જીવને ધરવ થતો નથી. એ દિલ માંગે મોર. વધુ ને વધુ મેળવવાની લાલચ માણસને દોડતો રાખે છે. જીવન જીવવા માટે રોટી, કપડાં, મકાન પ્રાથમિક આવશ્યકતા છે, એ મેળવવા પૈસા કમાવા પડે. ધન મેળવવા કામધંધો કરવો પડે. જીવનમાં પૈસા છે તો માનપાન સન્માન છે. નાણા વગરનો નાથિયો, નાણે નાથાલાલ. કહે છે કળિયુગમાં સર્વે ગુણા, કાંચનમ્ આશ્રયન્તે.

આ સંતોષધન આવે કેવી રીતે, આવે ક્યાંથી? કેટલું ધન એકદું કરવું જોઈએ? એની કોઈ મર્યાદા આવે ખરી? એક માણસને ભગવાને પ્રસન્ન થઈ વરદાન માંગવા કહ્યું - પેલો જણ હોંશિયાર - એણે માંગ્યું મારી સાતમી પેઢીના સંતાનો મહેલમાં રહેતા હોય અને હું સોનાના હિંડોળે ઝૂલતો હોઉં. કેટલું બધું માંગી લીધું? માણસને ધરવ નથી એનું આ દૃષ્ટાંત.

પૈસા વધે તેમ લાલચ-લાલસા વધે, કોઈ કહેતું નથી કે હવે બસ થઈ ગયું. હવે વધારે પૈસા જોઈતા નથી. કુટુંબ, સમાજ, ધર્મ કે જીવનના હર ક્ષેત્રમાં પૈસાની બોલબાલા છે. તેથી પૈસો મારો પરમેશ્વર, હું પૈસાનો દાસ. એવી હાલત થઈ છે સૌને. અહીં માણસને કોઈ પૂજતું નથી. જીવનમાં અને ધર્મમાં ધન ક્યાંય અસ્પૃશ્ય નથી. કોઈ પણ માર્ગે ધન કમાઈ લેવું. એરણ ચોરીને સોઈનું દાન કરવું. વાહ વાહ બોલાવવા. પ્રામાણિકતાથી ધન કમાવા જાઓ, રોટલા માંડ માંડ નીકળે. તેથી પાપ કરી લઈએ, અને પછી થોડું પુણ્ય કમાઈ લઈએ. માબાપે પસીનો પાડી સંચય કર્યા, પૈસા કમાયા, મોટે ભાગે સંતાનો એયાસી બની જાય. દંભ અને દેખાદેખી વધી જાય. પ્રસંગો આવે ખૂની ભપકાઓ

થાય. પૈસાથી બધા મેલ ધોવાઈ જાય, પૈસાનો ચળકાટ એટલે જાણે લોહચૂંબક, આકર્ષાયા જ કરો. મોહ છૂટે જ નહીં. કારણ પૈસાથી જ સમાજમાં જયજયકાર બોલાવી શકાય. સિધ્ધિ અને સફળતાનો માપદંડ એટલે પૈસો.

પૈસા આવે એટલે તુમાખી આવે, પોતે અન્ય કરતાં ચડિયાતો છે, એવો અહંકાર આવે, અતડા બની જવાય અને ડિપ્રેશન આવે. નીતિના માર્ગે કમાયેલા અન્નનો ઓડકાર મીઠો હોય. નિરાંતની ઊંઘ લઈ શકાય. અપાર આનંદ મળે. મધ્યમવર્ગના લોકો અન્યોન્ય આદરપૂર્વક વર્તે. જીવનમાં ચાર પુરુષાર્થ કરવાના છે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. ધર્મના માર્ગે ધન કમાવાનું છે. ગૃહસ્થાશ્રમ નિભાવવાનો છે અને તો જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય.

ધન વધે, જરૂરિયાતો વધે, અવલંબન વધે, પરિશ્રમ ઘટે, પરિગ્રહ વધે. સ્વાસ્થ્ય બગડે. આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિના ઘેરા વધે. પૈસો જાળવી રાખવાની, સાચવી રાખવાની ચિંતા વધે, તૃષ્ણા વધે.

માણસ બહારથી ધનવાન દેખાય છે પણ અંદરથી ભિખારી છે. કશું છૂટતું નથી. કોઈને આપી શકાતું નથી. કારણ બાહ્ય સમૃદ્ધિ વધી પણ અંદરથી એ ખાલી છે. ધન ઓછું એનું તન મધ્યમ અને મન મોટું. મધ્યમવર્ગીય માણસ સ્થિતપ્રજ્ઞ રહી શકે છે. થોડા સુખથી એ છલકાતો નથી. અતિ દુઃખમાં પણ એ ભાંગી પડતો નથી. એને પુરુષાર્થમાં શ્રદ્ધા છે. આત્મવિશ્વાસ છે તેથી ગમે તેવી મુસીબતમાંથી પાર ઉતરવાની તૈયારી છે.

જિંદગી એટલે સમયનો સરવાળો, એનો ગુણાકાર કરવા જનારા ધનવાનનો છેવટે ભાગાકાર થઈ જાય છે. ઘણું ઘણું મેળવ્યા પછી પણ એને જીવનમાં ખાલીપો લાગે છે. અતિ સર્વત્ર વર્જયેત.

બીજી એક કથા છે. ભગવાને માણસને કહ્યું તું સવારથી દોડવા માંડ. સાંજ સુધીમાં જેટલું દોડી શકે એટલી જમીન તારી. ફક્ત શરત એટલી કે જ્યાંથી શરૂ કર્યું ત્યાં પાછા આવી જવું પડે. નહીં તો કશું જ નહીં. એ માણસ દોડ્યો, દોડ્યા કર્યું, લોભમાંને લોભમાં, પાછા

ફરવાનું ભાન રહ્યું નહીં. સાંજ પડી ગઈ પણ મૂળ સ્થાન સુધી પહોંચતા પહેલાં જ હાર્ટએટેક આવી ગયો, માણસ મરી ગયો. લોભને થોભ હોય નહીં તે આનું નામ.

પૈસા જીવન જીવવા માટે જરૂરી છે. પણ પૈસા એ સાધન છે, સુખસુવિધા મેળવવા માટેનું. પૈસા સાધન છે, સાધ્ય નથી. પૈસાથી સગવડો ખરીદી શકાય સુખ નહીં. સુખ, આનંદ એ આંતરિક અવસ્થા છે. પૈસાથી પલંગ ખરીદી શકાય, ઊંઘ નહીં, પૈસાથી દવા ખરીદી શકાય, સ્વાસ્થ્ય નહીં. અતિ ધન ચિંતાનું કારણ બની જાય. ચિંતાથી માનસિક દુઃખ વધે. શ્રીમંતોને કષ્ટ નથી પડતું છતાં યે તેઓ દુઃખી રહે છે. જ્યારે ગરીબોને કષ્ટ વેઠવું પડે છતાં તેઓ સંતોષ ધરાવે છે. તેથી દુઃખી નથી હોતા.

અતિ ધન, અતિ સંપત્તિ, અતિ સત્તા, અતિ કીર્તિની મહેચ્છાને કારણે એ જાણે પાગલ થઈ જાય છે. રાયમાંથી રંક થઈ જવાય પલભરમાં, જો કુદરતની એક થાપટ લાગે તો. નસીબ ક્યારે પલટો લઈ લે ખબર પડતી નથી. કરોડપતિ રોડપતિ બની જાય. સત્તાનું સિંહાસન હવાના એક ઝોકામાં ઉથલી પડે. લક્ષ્મી ચંચળ છે. જ્યાં ધર્મ હોય ત્યાં જ એ ટકે. લક્ષ્મી આવે ત્યારે કમર ટકાર હોય, જાય ત્યારે એવી લાત પડે કે કમર વળી જાય.

માણસને તિજોરી ભરવી છે પણ તિજોરીને તળિયું જ નથી. ભરો ભરો પણ ખાલીખમ. ઉપરથી નાંખ્યે જ રાખો, ભર્યે રાખો, પરિણામ શૂન્ય. જેનું અંતર સમૃદ્ધ એ જ સભર. બાકી બધા ખાલીખમ. નસીબજોગે પૈસા કમાયા એને નાણું કહેવાય. એ નાણું સદ્માર્ગે વપરાય તો એ પૈસા લક્ષ્મી બની જાય. સુકૃતની લક્ષ્મી હોય તો જ એને સદ્માર્ગે વાપરવાની સદ્બુદ્ધિ સાંપડે. એટલે જ સંતો કહે છે કે

‘પાની બાઢે નાવમેં, ધરમેં બાઢે દામ

દોનોં હાથ ઉલિચીયે, યહી સજજનકા કામ.’

ધનની ત્રણ ગતિ છે. ભોગ ભોગવવાથી નાણું વપરાય, પૈસાથી અહં વધે, અહં વિનાશ નોતરે. ધનનો ઉપયોગ દાન આપવામાં કરવો જોઈએ. પુરોપકારાર્થે. અન્યના આંસુ લૂછવા માટે ધન વાપરવામાં

આવે એનું નામ ધર્મ.

એક એવી માન્યતા થઈ ગઈ છે કે ધન હોય તો પદ મળે. પ્રતિષ્ઠા મળે. તેથી છળકપટ કરીને, કાવાદાવા કરીને પણ પદ પ્રતિષ્ઠા મેળવવા, જાળવવાની જાણે હોડ લાગી છે. કબાડા કરનારા ધનવાનોના ચહેરા ઉપર ખુશાલી નથી, ખુમારી નથી. મધ્યમવર્ગીય માણસના ચહેરા ઉપર ખુદારી છલકાતી હોય છે કારણ એ પોતાની રીતે, પોતાની મર્યાદામાં જીવી જાણે છે. એને સત્તા જોઈતી નથી. એથી એ કોઈનો મોહતાજ નથી.

બાદશાહ સિકંદર દુનિયા જીતવા નીકળ્યો હતો. મરણ નજીક આવ્યું, વતન જવું હતું. પણ છેલ્લે ખાલી હાથે ગયો. મુકદ્દર કા સિકંદર મૃત્યુ પાસે હારી ગયો, કહી ગયો કે મારા જનાજાની બહાર મારા ખાલી હાથ રાખજો. દુનિયા જીતનારો પણ છેલ્લે ખાલી હાથ ગયો. અહીંનું અહીં રહી જવાનું છે. કશું સાથે આવવાનું નથી. તો પછી આટલી બધી હાયવમાટે ?

ઇસ તન ધન કી કોન બડાઇ

દેખત નયનોમેં મિટ્ટી મિલાઇ

યે દુનિયા ખરાખરી કા હૈ ખેલા

દો દિનકા હૈ મેલા.

જગતમાં આવ્યા છીએ તો એવા સત્કાર્ય કરી જઈએ કે મર્યા પછી પણ જગત યાદ કરે.

માનવ અવતાર

ઈશ્વરે મનુષ્ય જન્મ આપ્યો એ આપણા માટે જગતમાં સર્વશ્રેષ્ઠ ભેટ. ઉપહાર છે. નહીં માનુસ જનમ બારબાર. માનવ જન્મ દુર્લભ છે. કહે છે અઢાર ચોર્યાસી ફેરા ફર્યા પછી માનવ અવતાર મળે છે. ‘અવતાર માનવીનો ફરી ફરીને નહીં મળે.’ કોઈ વખત જીવજંતુ બન્યા હોઈશું કે કોઈ વખત વૃક્ષ બન્યા હોઈશું. એ જન્મોમાં લાગણી, વાચા, મન, બુદ્ધિની ભેટ મળી ન હતી. મનુષ્ય તરીકે લાગણીને વ્યક્ત કરવા વાચા મળી છે, સંવેદના માટે ઋજુ હૃદય મળ્યું છે. વિચારવા માટે મન મળ્યું છે. માણસ અવતાર એવો મળે છે, જ્યાં સુકૃત્યો કરી માનવ દેવત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે અને દુર્ગુણો-કુકર્મો થકી દૈત્ય બની શકે.

આ જગતમાં પશુ-પંખી, તિર્થ યોનિમાં હજારો લાખો જીવો છે એમાં સૌથી અનોખું છે માનવ જીવન. પ્રત્યેક માનવી અનન્ય છે. આપણે લાખોમાં એક છીએ. માણસ ધારે એવો આકાર પોતાના જીવનને આપી શકે છે. જેવા બનવું હોય તેવા બની શકીએ છીએ. મીરાં કે નરસિંહ, કબીર કે શબરી બની શકીએ. દરેક વ્યક્તિમાં કંઈક ને કંઈક વિશિષ્ટતા છે, પોટેન્શીયાલીટી છે એને વ્યક્ત કરવાની તક ઝડપી લઈ એનો વિકાસ કરવાનો રહે છે, આર્વિભાવ કરતા રહેવું પડે. એ માટે પોતાના વ્યક્તિત્વ માટે ગૌરવ અનુભવવું પડે. લઘુતાગ્રંથિ કે ગુરુતાગ્રંથિમાં સરી પડ્યા વિના પોતાના વ્યક્તિત્વનો વિકાસ કરતા રહેવું પડે, એ માટે સતત સભાનતા કેળવવી પડે, જાગૃત રહેવું પડે.

We are unique, our presence is a gift to the world.

જિંદગી સંગ્રામ છે, યોદ્ધાની જેમ લડી લેવાનું છે. રાવ કે ફરિયાદ કર્યા વિના આપત્તિઓનો સામનો કરવાનો છે. ક્યાંય અટક્યા વિના, થંભ્યા વિના લાખો અવરોધો આવે, નદી પહાડને યે ચકનાચૂર કરી સતત આગળ વહેતી રહે છે. જીવનમાં સારામાઠા પ્રસંગો આવે, વિકટ

પ્રસંગો આવે. અડગ રહીને હિંમતભેર પ્રશ્નો ઉકેલતા જવાના છે. દરેક સવાલમાં એનો જવાબ મળી આવશે જ. પરિસ્થિતિને સમજી અને એનો સામનો કર્યા કરવો પડે.

ઈશ્વરે આપણને રહેવા ઘર આપ્યું છે. ખાવા રોટલો આપ્યો છે. કુટુંબ કબીલો આપ્યો છે. જગતમાં લાખો માણસો એવા છે જેમને ખાવાના અન્નના ફાંફાં પડે છે. માથે છાપરું નથી. ઈશ્વરે આપણને સર્વાંગ સુંદર દેહ આપ્યો છે. વિકલાંગ, મંદ મનોબુદ્ધિવાળા કરતાં કેટકેટલા આશીર્વાદ આપણને મળ્યા છે. અનેક લોકો ઝંખ્યા કરે છે એવી દુર્લભ વસ્તુઓ આપણને સહેલાઈથી, કહો કે ઈશ્વરકૃપાથી પ્રાપ્ત થઈ છે.

પુશનુમા સવાર ઊગે, મન આનંદથી ઊભરાઈ જાય. આખો દિવસ સખત કામ કર્યું, ધાર્યું પરિણામ આવ્યું, સફળતા મળ્યાનો ધરવ થયો. ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી હતી સવારે ઊઠતી વખતે - ‘વિતાવી રાત સુખમાં કરી જેમ રક્ષા, આનંદમાં દિવસ તેમ વિતાવજો આ’ અને થાક્યાપાક્યા રાત્રે નિદ્રાધીન થયા. એ ઈશ્વરના આશીર્વાદ નથી તો બીજું શું હતું ?

Count your blessings, not your troubles.

understand, have courage and be strong.

પણ માણસજાતને હંમેશા અવળું વિચારવાની ટેવ પડી છે. જે કંઈ થયું છે તે ઈશ્વરના આશીર્વાદથી થયું છે એમ વિચારવાને બદલે મારા કર્મો, મારા ભાગ્યને લીધે થયું છે એવી માનસિક ભ્રમણાને લીધે દુઃખી થયા કરીએ છીએ. પરિણામે સતત શું થશે ? શું થશે ? એવો ઉચાટ કર્યા કરીએ છીએ અને નાહકના મુંઝાયા કરીએ છીએ. આનંદ માણવાની તક જતી કરીએ છીએ.

We are wasting energy by worrying

We should live a life of serenity, not a life of regrets.

કહે છે ચિંતા ચિંતા સમાન. ચિંતા એટલે ઊર્જાનું વિનાશક બળ. જેમ જેમ ચિંતા કરીએ સમસ્યાઓ વકરતી જાય. ઘરે લગ્ન પ્રસંગ માંડી

બેઠા છીએ. શુભ મંગલ વિચારો કરવા, આનંદભરે, હરખભરે પ્રસંગ ઉજવવાને બદલે વિઘ્ન આવશે તો ? એની ચિંતા કર્યા કરીએ, કામનો ભાર અનુભવ્યા કરીએ તો પ્રસંગનો આનંદ ગુમાવી બેસીશું. ચિંતા કરવાથી શક્તિનો હાસ થાય છે. નકામી રીતે શક્તિ વેડફાઈ જાય છે.

એના કરતાં હિંમત, શ્રદ્ધા રાખીએ, ઇશ્વર સૌ સારા વાના કરશે. નરસિંહ મહેતાનું કુંવરબાઈનું મામેરું ઇશ્વરે પૂર્યું હતું તેમ ઇશ્વર અમારા સઘળા મનોરથ પૂરા કરશે. પરિણામ ઇશ્વર પર છોડી દઈએ. તો ચિંતાનું ભારણ ઘટી જશે, આનંદની માત્રા વધી જશે. આપણે કોઈનું બૂરું ઇચ્છ્યું નથી, કર્યું નથી તો ભલા આપણું બૂરું થવાનું નથી. ભલું જ થશે એવો આત્મવિશ્વાસ કેળવવો પડે.

સતત ચિંતન મનન કરતા રહીએ. શુભ વિચારોના Vibrations શુભ કલ્યાણકારી હોય. ‘સૌનું કરો કલ્યાણ, દયાળુ પ્રભુ સૌનું કરો કલ્યાણ.’ એવી જગત કલ્યાણની ભાવના આત્મસાત્ કરી લઈએ પછી કોઈ ચિંતા જ ન રહે. સૌના ભલામાં આપણું ભલું સમાયેલું છે. જગતના જીવ માત્ર પ્રત્યે સ્નેહભાવ, પ્રેમભાવ ધરાવીએ તો દુઃખનું કોઈ કારણ જ રહે નહીં. અને આપણા હૃદયમાંથી મૈત્રીભાવનું પવિત્ર ઝરણું સદાકાળ વહેતું રાખી શકીએ. Little love goes a long way. અન્ય માટે સદ્ભાવ ધરાવીએ તો કલેશનું કોઈ કારણ રહેવાનું નથી. ‘પ્રેમ પદારથ’ સૌથી મોંઘી અને અમૂલ્ય જણાસ છે. મીરાંની જેમ વિશ્વાસપૂર્વક ગાઈ શકીએ કે ‘પાયો જી મૈને રામરતન ધન પાયો.’ જે ખરચવાથી ખૂટે નહીં પણ ‘બઢત દિન દિન સવાયો.’

અન્યની ભૂલોને દરગુજર કરીએ, આપણી ભૂલોને ઓળખીએ, સમજીએ અને જાતને સુધારીએ. પ્રેમ અને ધૈર્ય એ માટે સદ્ગુણો અપનાવી લઈએ તો નાનામાં નાના કાર્યોના અસાધારણ પરિણામો આવી શકે, જીવનને એક વિશેષ પરિમાણ મળી શકે. મનમાં રાગ, દ્વેષ ન હોય. ઠું સહનાવવતુ, સહનૌભુનક્તુ, સહવીર્ય કરવા વહૈ - જો જીવનમંત્ર બની જાય તો પ્રગતિનો રાજમાર્ગ સાંપડી જાય. તેથી જીવનની અમૂલ્ય પળોને તુચ્છ વસ્તુઓની ચર્ચા કરવામાં વેડફી ન

નાંખતા, જીવનને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઈ જવા માટે શુભ સંકલ્પો કરવા, દૃઢ મનોબળથી સંકલ્પોને પાર પાડવા. જે કંઈ મળ્યું છે એમાં સંતોષ માણવો. પ્રભુને પ્રાર્થના કરીએ, ‘મારાથી યે ઊંચી મેડી હો મારા ભાઈની.’ સૌના સુખમાં આપણું સુખ સમાયેલું છે. આપણને માનવ અવતાર આપવામાં ઇશ્વરનો કોઈ અદૃષ્ટ સંકેત હશે જ, ઇરાદો હશે જ. આપણે વિશિષ્ટ બની રહેવું છે. એડીસન, ગેલેલીયો, ન્યૂટન, મેડમ ક્યુરી કે બીલ ગેટ્સની જેમ જગતમાં કોઈ અસાધારણ કામ કરી જવું છે એવો દૃઢ સંકલ્પ કરીએ, સંકલ્પ કર્યા પછી એને સિદ્ધ કરવા વિશેષ પુરુષાર્થ કરીએ.

માણસ તરીકે જન્મ્યા છીએ, સાચા અને સારા માણસ બનીએ, કશુંક સિદ્ધ કરીને જઈએ. શુદ્ધતમ સાધન વડે ઉચ્ચતમ ધ્યેયને સિદ્ધ કરી શકીએ તો જીવનની સાર્થકતા.

શુભ મંગલ

ધન્ય ધન્ય સ્ત્રીનો અવતાર. સ્ત્રી એટલે શક્તિ, જગદંબા. દીકરી, પત્ની, માતા અને પછી સાસુ બનતી સ્ત્રી હરેક સ્વરૂપે સ્ત્રી તો સ્ત્રી જ રહેવાની. યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે, રમન્તે તત્ર દેવતાઃ સ્ત્રી સદા સન્માનીય, પૂજનીય રહી છે. સ્ત્રીના સર્વ સ્વરૂપોમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ સ્વરૂપ છે એનું માતૃસ્વરૂપ. મા એટલે પ્રેમનું અવિરત વહેતું ઝરણું. એ જ સ્ત્રી જ્યારે સાસુ બને છે ત્યારે કોણ જાણે એનું લાગણીનું ઝરણું વહુ પ્રત્યે વહેતું રહેતું નથી. કારણ શું હશે? મારો દીકરો ‘એનો’ થઈ ગયો. દીકરા પ્રત્યેના વહાલમાં કોઈ ભાગ પડાવી ગયું, એવી અદૃષ્ટ અદેખાઈ હશે? એવું કયું રસાયણ ઉત્પન્ન થઈ જતું હશે કે દીકરી પ્રત્યે વહાલ દાખવનાર માતા પુત્રવધૂની વહાલી સાસુ બની શકતી નથી. દીકરી એટલે વહાલનો દરિયો. પોતાની દીકરીને સાસરે વળાવતી સ્ત્રીનું માતૃદ્વય બીજાના ઘરની દીકરી પોતાને ઘેર વહુ બનીને આવી છે, એનું પુત્રીવત જતન કરવાને બદલે શા માટે એના પ્રત્યે કઠણ વલણ ધરાવતી થઈ જતી હશે? સાસુ એટલે ખારનો દરિયો કેમ બની જતો હશે?

એક સ્ત્રીના અન્ય સ્ત્રી સાથેના સંબંધો કેમ મીઠાશભર્યા રહી શકતા નથી. એક સ્ત્રી બીજી સ્ત્રીને કેમ સારી રીતે સમજી શકતી નથી. પોતે આવી જ રીતે કોઈની દીકરી હતી. પોતાના પિયરના કુંડામાં ઉછરી રહેલો છોડ પોતે જાતે ઉખેડીને સાસરિયાના કુંડામાં જાતે રોપાઈ ગઈ અને પનપી રહી છે. તો વહુને પણ કેમ એટલી તક આપવી નથી? જો સાસુ આ સત્યને સ્વીકારી લે તો સમાજની સૂરત બદલાઈ જાય. સાસુ વહુના સંબંધો મહેકી ઊઠે. દરેક સાસુ વિચારે - વહુ મારા દીકરાને પરણીને મારે ઘેર આવી છે. આ ઘર પર જેટલો મારો અધિકાર છે એટલો હવે એનો પણ છે જ. મારે એના રસરૂચિ જાણવા પડે. એના

વિચારો, એની ભાવનાઓને આદર આપવો પડે. એને હું સમજું, એ મને સમજે તો સમજણનો સેતુ રચાય. પરસ્પરની ભાવનાઓ સમજી કદર કરવી જ રહી. આપણી આસપાસ ચોમેર સાસુ વહુ વચ્ચેના કડવા અનુભવો વેરાયેલા પડ્યા છે. શા માટે? મારી વહુ સાથે હું મીઠાં સંબંધો સ્થાપિત ન કરી શકું? બંને એક બીજા પ્રત્યેની અપેક્ષાઓને સમજીએ, વહુ પ્રત્યેની અપેક્ષાઓ ઘટાડી દઉં તો પછી બંને વચ્ચે મીઠાં, સ્નેહભર્યા સંબંધો જરૂરથી આકાર લઈ શકે.

આજની સાસુ ગઈ કાલે આ ઘરમાં વહુ બનીને આવી હતી. ધીરે ધીરે પોતાના ઘરમાં પ્રેમથી સૌ પરાયાને પોતાના કરી લીધા. એમ નવી આવનારી વહુને સમય આપવો પડે. એ પણ પરાયાને પોતીકા કરવા આ ઘરમાં આવી છે.

વહુને સમજવા માટે ઉદાર દૃષ્ટિકોણ અપનાવવો પડે. પોતે વહુ તરીકે આવી ત્યારે સમાજના રીત રિવાજ અલગ હતા. પરિવર્તન એ સમાજની, સમયની તાસિર છે. સઘળું પરિવર્તનશીલ છે. તો આજની સાસુએ પણ બદલાયેલા રીતરિવાજ, પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવું જ પડે. આવનાર વ્યક્તિને થોડો સમય આપવો પડે. નવું નવું લગ્નજીવન છે. પતિ પત્ની એકબીજાને જાણે, ઓળખે, એડજસ્ટ થાય, એ માટે એમને અવકાશ આપવો જોઈએ. space આપવી જોઈએ. એને બદલે સાસુ જ વહુને હેરાન કરવા લાગે તો એ નારાજ થાય પણ જાય ક્યાં? સાસુએ જ પહેલ કરી વહુને પોતાના પરિવારમાં એકરસ થવા માટે, ઓતપ્રોત થવા માટે તક આપવી જોઈએ, અનુકૂળતા કરી આપવી જોઈએ. એક જ ઘરમાં સાસુ વહુ બંનેએ રહેવાનું છે. સાસુએ સમજવું જોઈએ કે એનો દીકરો હવે કોઈનો પતિ છે. એક ઘરમાં ત્રણે જણાએ રહેવાનું છે, સંપીને. ઘર છે, ક્યારેક પતિ ગુસ્સો કરે, કદી સાસુ ગુસ્સો કરે, કદી કોઈ ખીજાય પણ વહુએ માનઅપમાનની પરવા કર્યા વિના પોતાની ફરજ બજાવતા રહેવું પડે તો જ સાસુને લાગણી થશે કે વહુની ભાવના શુદ્ધ છે. પરસ્પરના હૈયામાં શુભ ભાવના હોય તો એમનું ભાવિ વિશ્વ સદા વિકસતું રહી શકે. સાસુ અને વહુ બંનેનો

સંબંધ એક જ વ્યક્તિ આસપાસ ઘુમરાયા કરવાનો છે, એ હકીકતનો સ્વીકાર એ બંનેએ કરવો જ રહ્યો.

દીકરો કમાવા જાય છે. કમાતી વહુ પસંદ કરીને લાવ્યા છીએ તો એને કમાવા જવા દેવી પડશે. પતિ અને સાસુ બંનેએ ઘરમાં આવનાર નવી વ્યક્તિના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો પડશે. આજની સ્ત્રી પગભર છે કમાય છે એને એના અધિકારની સમજ છે. એનો અધિકાર કોઈ જૂંટવી લે ત્યારે એને એ બરદાસ્ત નહીં જ કરી શકે. એનું મન દ્રોહ કરી ઊઠશે. સ્ત્રીને લાગવું જોઈએ કે આ મારું ઘર છે. અહીં મારું સન્માન છે. આ ઘરની દરેક વ્યક્તિ મારી છે. હું સૌની બનીને રહું એમાં જ મારી શોભા છે.

સાસુએ ખુલ્લા દિલે વહુના આગમનને વધાવી લેવું પડે. લગ્ન પછી દીકરા વહુને પોંખતી વખતે ગવાય છે, આજ લાખ ખરચીને લાડી લાવ્યા રે આનંદ ભર્યા. અમે ઇડરિયો ગઢ જીત્યા રે આનંદ ભર્યા. તો પછી ઘરને આંગણે પધારેલી લાખેણી લાડીને લાડ લડાવીએ, પોતાના ઘરની વ્યક્તિ ગણી એને વધાવીએ. લગ્નના ઢોલ ઢબુક્યા, સાસુનું રૂપાંતર માતામાં અને ઘરની વહુનું રૂપાંતર દીકરીમાં થાય તો જ શુભમંગલ વર્તાય.

સાસુ અને વહુની યાત્રા હવે સહિયારી બનવાની છે. આપણા સમાજમાં ખુદ મા પોતાની દીકરીને સાસુનું એવું ચિત્ર દોરીને ભડકાવે છે, એના કાન ભંભેરે છે. સાસરે નવી સવી આવેલી વહુને મન સાસુ એટલે જાણે વાઘ સિંહ જેવું વિકરાળ પ્રાણી એવી છાપ પડી જાય. પોતાની કોઈ ભૂલ ન થઈ જાય, એવો ડર સતત મનમાં રાખ્યા કરે. ડરના માર્યા હાથમાંથી કાચનું વાસણ ફૂટી પણ જાય. નવી વહુ બિનઅનુભવી છે. સાસુ એને શાંતિપૂર્વક, પ્રેમપૂર્વક સમજાવે કે કંઈ વાંધો નહીં. પોતાનાથી પણ આવી ભૂલ થઈ જાય છે ક્યારેક. આવા વખતે વહુને પરમ આશ્ચર્ય થશે. સાસુ માટેનો મનમાં જે ડર ભરાઈ બેઠો હોય તે નીકળી જાય. સાસુ ખુલ્લા દિલે વહુને આવકારે, અપનાવે તો વહુ સમજી શકશે, સાસુજીની ભાવનાને, કે જે કંઈ સાસુજી કહી

રહ્યા છે તે મને ઘડવા માટે. નવા ઘરમાં નવી આશા સાથે આવેલી વહુને પ્રતીતિ થશે કે એ પોતાના માબાપને છોડી અહીં આવી છે, અહીં તેને એક નવી મા મળી છે. કશુંક ગુમાવીને કશુંક પામવાનું છે. સાસુજીને જીતી શકાશે તો પતિનો પ્યાર પણ પામી શકાશે. અને સાસરિયામાં સૌના સ્નેહની અધિકારીણી બની શકાશે. પતિને પોતાના બનાવી લેવાના મીઠાં સ્વપ્નાં દરેક સ્ત્રીએ સેવ્યા હેય. તન મનમાં એક મીઠો, અદીઠ રોમાંચ ઊઠતો હોય. આંખોમાં ગુલમહોરી સપના ઉભરાતા હોય, સહજવનના ખ્વાબ સેવ્યા હોય કે સાચા અર્થમાં એ પતિના ઘરને પોતાનું ઘર સમજી ઘરને મંદિર સમું બનાવી પવિત્ર બનાવી દેશે.

નવી આવેલી વહુને પોતાની મિલકત સમજી, એની સાથે ગુલામડી જેવું વર્તન કરવામાં આવે તો વહુ વિદ્રોહ કરશે. પતિને અને સાસરિયાને છોડીને સ્વતંત્ર રીતે જીવવા ઘર છોડી દેશે. ક્યારેક સાસુ આખો વખત મહેણાં ટોણાં મારે કે તારી માએ કશું શીખવ્યું નથી. પૂરતા રીતરિવાજ કર્યા નથી. જો સાસુ ટોચેર કરે તો આજના જમાનાની વહુ એ સહી લેવાની નથી. એ હલબલી ઉઠશે. ક્યારેક આધુનિક દેખાતા શ્રીમંત પરિવારમાં રીતરિવાજના નામે વહુને ત્રાસ આપવામાં આવે છે. તું મણીબેન જેવી છે. અમારા ઘરની શ્રીમંતાઈ, સ્ટેટસને અનુરૂપ નથી. એવું સંભળાવવામાં આવે ત્યારે વહુનું દિલ ચૂરચૂર થઈ જાય. એનું મન આળું થઈ જાય. સાસુની ફરજ બની જાય છે કે દીકરા વહુનું નવજીવન નંદનવન સમું બને. દીકરી એટલે પિયર અને સાસરિયા બંને કુળને તારનારી દીવડી છે. એને તક આપીએ, એ જરૂરથી માતાપિતાના સંસ્કારને દીપાવશે. અને સાસરિયાની લાજ જાળવશે. એક તદ્દન અજાણી ભોમકામાં એણે પાંગરવાનું છે. એને એના અસ્તિત્વના મૂળિયાને ઊંડા ઉતારવા દઈશું તો જ એ અડીખમ બનીને ટકી રહેશે. અને ફળફૂલથી લચી પડશે, કુટુંબને તારી દેશે. શોભાવશે. ગોરમહારાજ હસ્તમેળાપ વખતે ઉચ્ચારે છે એવા ‘શુભ મંગળ’ પ્રવર્તી રહેશે.

ત્રાજવાની તોલે

મા હોસ્પિટલમાં માંદગીને બિછાને પડી હતી. હવે બહુ લાંબુ બેંચે તેમ નથી. દીકરો અનુરાગ અને વહુ અક્ષરા જીવીમાની સારવાર કરે છે. ડોક્ટરે આશા છોડી દીધી, અનુરાગે નાના ભાઈ અનુજને ફોન કરી જણાવ્યું કે માની છેલ્લી વેળા છે. તમને મળવા ઝંખે છે, એક વખત મળવા આવી જાઓ. આજે સાંજે માને ઘેર લઈ જવાના છીએ. અનુજને શો વાંધો પડી ગયો હશે કે મરતી માને મળવા યે અનુરાગના ઘરે ન આવ્યો તે ન જ આવ્યો. અક્ષરાને બહુ ખરાબ લાગ્યું. કદાચ અનુજભાઈના મનમાં એમ હશે કે અમે બાની સારવારનો ખર્ચ માંગીશું. અનુજ હતો જ પહેલેથી સ્વાર્થી એમાં પત્ની ઉષા તદ્દન મતલબી. એ ઘરમાં આવી ત્યારથી એણે જેઠ જેઠાણી તથા સાસુ સાથેનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો હતો. એ ભલી, એનો વર ભલો.

પિતાજીનું ઘર અનુજે દબાવી દીધું. અનુરાગ અને અક્ષરા ચૂપચાપ ઘર છોડી માને સાથે લઈ ભાડાના ઘરમાં રહેવા ચાલી ગયા. જીવીમા કહે, હશે બેટા, ડાંગે માર્યા પાણી નોખા ન પડે. એને એની ભૂલ સમજાશે એક દિવસ. તમે મોટા છો, મોટું દિલ રાખવાનું.

અનુજ ઉપર હેત હતું અનુરાગને. એનો ગેરલાભ ઉઠાવતો રહ્યો અનુજ. અનુજ ખાસ કમાતો ન હતો પણ એનો ઠઠારો ભારી હતો. ભાઈની કમાણીમાં પોતાનો હિસ્સો છે એવું સમજી બેઠો હતો. અનુરાગ બસમાં જાય, અને અનુજ ટેક્સીમાં જ ફરે. અનુજ મોજશોખમાં પૈસા ખર્ચે. રવિવારે હોટલમાં જમવા જાય. અનુરાગને પૈસે જલસા કરે, અને અનુરાગની ઠેકડી ઉડાડે. એ તો છે જ બોચિયા જેવો. સ્ટેટસ પ્રમાણે રહેતા આવડતું નથી.

અનુજે બેંકમાંથી લોન લીધી હતી, માના નામ પર. પણ હપતા ભરે નહીં. નફ્ટાઈની હદ વટાવી દીધી. અનુજ છેતરપીંડી કર્યા કરે,

અનુરાગને અંધારામાં રાખીને. ખબર પડે અનુરાગનું મન દુઃખાય. માને દુઃખ થાય માટે પૈસા ભરી દેવા પડે.

અનુરાગ કહે, સાદાઈથી જીવવાના સંસ્કાર આપ્યા છે માએ. હું પણ જલસા કરી શકું છું. માની માંદગીના ખર્ચા ઊભા છે. અનુજ બેશરમીથી કહી દેતો, મારી જિંદગીનો માલિક હું છું તું કોણ મને સલાહ દેનારો.

મા બિચારી શું બોલે? સમજી હોય તેને સમજાવાય. અણસમજી સાથે માથાકૂટ કરવાથી કોઈ અર્થ ન સરે. અનુરાગને કહી દે, બેટા, ગયા ભવનો એ તારો લેણિયાત હશે. તારી પાસેથી પૈસા પડાવ્યે જાય છે એનું મને દુઃખ થાય. આખર એ પણ પેટનો જણ્યો છે. સમાજમાં તારી આબરૂ છે માન છે, પ્રતિષ્ઠા છે. એટલે તારે પ્રતિષ્ઠા ખાતર કિંમત ચૂકવવી પડે છે.

અનુરાગ જાણે છે કે નીર નોખાં પડી જ ગયા છે. લોહીના સંબંધો સાચવવા એણે લોહીનું પાણી કર્યું હતું. છતાં યે સંબંધોમાં લોહી જ ક્યાં રહ્યું હતું. અનુરાગને ત્યાં દીકરો જન્મ્યો, આશુતોષ. અનુજ ભાઈના દીકરાને રમાડવા આવ્યો નહીં. અનુજને ત્યાં દીકરી કરુણા જન્મી, અનુરાગને થયું ભાઈને રાખડી બાંધનારી બહેન મળી. પણ અનુજે માને કે મોટા ભાભીને બોલાવ્યા જ નહીં. ભાઈ ભાઈ વચ્ચે એક અદૃશ્ય દિવાલ ચણાઈ ગઈ.

અક્ષરાનું મન ખારું થઈ ગયું. ભાઈ ભાઈ કરીને મર્યા પણ તમારો ભાઈ કોઈ સગપણ સાચવે તેવો નથી. આવો ભાઈ હોય તો યે શું અને ન હોય તો યે શું? અક્ષરાની આંખોમાં આકોશ વર્તાઈ જતો. અનુરાગ શો જવાબ આપે? પત્નીની વાત સાચી હતી. ભાઈનો બચાવ શી રીતે કરી શકે? આ ભાઈને કારણે જ અનુરાગને પહેરેલે કપડે ઘર છોડવું પડ્યું હતું. અક્ષરાએ ટ્યુશનો કરી કરી અનુરાગને આર્થિક મદદ કરેલી અને દુઃખના દિવસોમાં સહારો આપેલો. અનુરાગ બેંકમાં નોકરી કરતો સાથે સાથે સાઈડ બીઝનેસ કરતો ત્યારે તો બે પાંદડે થઈ શક્યો હતો. અનુરાગની સફળતામાં એની પત્ની અક્ષરાનો મહત્તમ ફાળો

હતો. આજે ઐશ્વર્યથી છલકાતો બંગલો અનુરાગ-અક્ષરાની મહેનતની સાક્ષી પૂરે છે. અનુરાગે જ્યાં અનુજ રહેતો હતો એ એરિયામાં પગ મૂકવાનું છોડી દીધું હતું.

અનુજની દીકરી કરુણાના લગ્ન લેવાયા. એના સાસરિયા સમૃદ્ધ હતા. સામે પક્ષવાળાને શોભે એ રીતે દીકરીના લગ્ન કરવા જ પડે. અનુજની પહોંચની બહાર હતું. અનુજે બહેન સુરેખા સાથે અનુરાગને જણાવ્યું, થોડી આર્થિક મદદ કરવા માટે. અનુરાગે અક્ષરાને વાત કરી. અક્ષરાનો મુઠ ખરાબ થઇ ગયો, ગરજ પડી એટલે ભાઈનું સગપણ યાદ આવ્યું. એ પણ મીયાં પડ્યા તો યે તંગડી ઊંચી. જાતે ભાઈ સાથે વાત નથી કરતો અને બહેન મારફતે કહેરાવે છે. વીસ વરસમાં ભાઈની યાદ નથી આવી એકે વખત. અક્ષરાએ કહી દીધું, લગનનું આમંત્રણ આવે કે ન આવે, ઘરની દીકરીના લગન છે. રૂપિયા અગિયાર હજારનો ચાંદલો મોકલાવી દેવાનો. આપણે વ્યવહાર ચૂકવો નથી.

અનુરાગ સમજે છે કે ભાઈ અને બહેન બધા પૈસાના સગા છે. મદદ જોઈએ ત્યારે અમારી યાદ આવે છે. અમારે ત્યાં શું રૂપિયાનું ઝાડ ઊગ્યું છે કે જ્યારે જરૂર પડે ખંખેરો. મન તો ઘણું યે દુઃખાય છે પણ અનુરાગના દિલમાં મમતા છે. કરુણા કુંટુંબની જ દીકરી છે. કન્યાદાનનો તો મોટો મહિમા છે. લોકો પારકી દીકરીના કન્યાદાન કરે અને આ તો કુળદીવડી. આ તો ભાઈભાઈ વચ્ચેનો ઝઘડો છે. વેવાઈ વેલામાં પરિવારનું નામ બગડે ને! આજે બા જીવતી હોત તો જીદ કરીને પણ લગનમાં લઈ ગઈ હોત! કમ સે કમ પૈસેટકે તો ભાઈની પડખે ઊભા રહેવું જોઈએ. ખાસ કરીને દીકરીના લગ્નપ્રસંગે અને આ ભાઈ તો ગામ આખામાં અક્ષરાને જ વગોવશે. પોતે લાજતો નથી પણ ગાજવાનો તો ખરો જ. એની સગાવટ ફક્ત રૂપિયા ખંખેરવા પૂરતી જ છે.

કોઈ નિર્ણય કરી અનુરાગ ઘરની બહાર નીકળ્યો. અક્ષરા જોઈ રહી, હાથમાં બીઝનેસ બેગ લઈ અનુરાગ ક્યાંક જઈ રહ્યો છે. ઇશારો

મળી ગયો, પૂછવાનો કોઈ અર્થ નથી.

અનુરાગ એના મિત્ર પ્રકાશને ત્યાં ગયો. પ્રકાશને કહ્યું, મારા વતી એક કામ કરવાનું છે. અનુજને ત્યાં લગ્નપ્રસંગ છે. આ એક લાખ રૂપિયાનું બંડલ તું અનુજને આપી આવજે. પ્રકાશ કહે, તું જાતે જ જઈને આપી આવ ને! અનુરાગ કેવી રીતે કહે કે ત્યાં જવા માટે મારો પગ નથી ઉપડતો. ભાઈએ મારે માથે વિતાવવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નથી. આ તો દીકરીને કરિયાવરમાં આપવાની રકમ છે. અમારા ભાઈ ભાઈના સંબંધો હવે ફક્ત રૂપિયાના ત્રાજવે તોળાય એવા રહ્યાં છે.

કહે છે, કડવો લીમડો પણ શીતળ એની છાંય. બાંધવ હોય અબોલે પણ પોતાની બાંય.

મા સાચું કહેતી હતી - ડાંગે માર્યા પાણી જુદા ન પડે. આખર એક જ લોહી છે.

આશીર્વાદ

સસરાજીએ બૂમ પડી, આસ્થા આજે રવિવાર છે. ગળ્યામાં શું બનાવવાની છો ? સસરાજી ઉત્તમભાઈના પગે લકવો થયો છે, ત્યારથી તેઓ વ્હીલચેરમાં બેસે છે ને આખા ઘરમાં ફરી વળે છે. ઉત્તમભાઈ રસોડામાં આસ્થાને મદદ કરવા વ્હીલચેરમાં આવી પહોંચ્યા. હું - આજે પૂરણપોળી બનાવજો. ઘણા દિવસથી ખાધી નથી. આસ્થા તારા હાથની પૂરણપોળી એવી સરસ બને છે. અસ્સલ તારા સાસુજીના હાથનો જ ટેસ્ટ જાણો.

આસ્થાએ છણકો કર્યો, મસ્કો મારવો રહેવા દો હવે. ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહી દો ને કે આજે પૂરણપોળી ખાવાનું મન થયું છે. વહુ સસરા વચ્ચે જાણે મૈત્રીની ગાંઠ બંધાણી છે. સસરો કહે - પણ ખાંડ બરાબર-ખાંડ બરાબર નાંખજે-ડાયાબીટીસ કોને થયો છે ? મને ?

આ એ જ ઉત્તમભાઈ છે. પચીસ વર્ષ પહેલાં આસ્થા પરણીને આવી ત્યારે ઘરમાં વડસાસુ હતા. માથે ઓઢવાનો રિવાજ હતો. સસરાજીનો રૂઆબ ભારી હતો. વહુઆરું બેઠા હોય ત્યાં સસરાજી ખોંખારો ખાઈને આવે. ડાયરેક્ટ વાત કરાય નહીં. સાસુ સસરાજીની રજા વિના પિયર પણ જવાય નહીં. શું રાંધવાનું છે એ પૂછીને જ રસોઈ કરવી પડતી. રસોઈ કરીને તપેલાં મૂકી દેવાના. બાપુજીની થાળી બા જ પીરસે. શરૂઆતના પાંચ વર્ષમાં ભાગ્યે જ પાંચ વાક્યની આપલે થઈ શકી હશે.

બા બિમાર પડ્યા. એમની ચાકરી, દવાદારૂ માટે સસરાજી સાથે વાતચીત કરવાનું બનવા લાગ્યું. બાપુજી અપસેટ રહેતા, ત્યારે આસ્થા જ એમને ધીરજ બંધાવતી. પછી તો બાપુજીની એક એક વાતનું ધ્યાન રાખવાની જવાબદારી આસ્થાને માથે આવી ગઈ. બાપુજી કહેઘડે હતા.

ઓફિસે નિયમિત જતા. ધંધામાં હિસાબ કિતાબ બાપુજી જ સંભાળતા. અચાનક એક દિવસ સવારે ઉઠ્યા ત્યારે પગ ઉપડ્યો જ નહીં. જમણા પગે લકવો થઈ ગયો. હોસ્પિટલમાં પંદર દિવસ રહેવું પડ્યું. દીકરા વિનય ઉપર ઓફિસનો ભાર આવી પડ્યો. વહુરાણી આસ્થા જ બાપુજીની દેખભાળ કરે. નિયમિત કસરત પણ કરાવે. પગે તેલમાલિશ કરી આપે.

બાપુજી ક્યારેય પગ વાળીને બેઠા ન હતા. હવે ફરજિયાત ઘરમાં રહેવાનો સમય આવ્યો ! હવે જિંદગી ઓશિયાળી બની ગઈ. બાપુજી સમયને વરતી ગયા. જે બાપુજી આખો દિવસ ઓર્ડર કર્યા કરતા તે હવે જાતે પાણી પી લે છે, રસોડામાં આવે, શાકભાજી સમારી આપે. વહુ સાથે ગપ્પા મારે. સમય પસાર તો કરવો જ પડે ને !

ઘરમાં રિવાજ હતો. દિવાનખંડમાં વડીલો હોય ત્યાં વહુઆરુથી અવાતું નહીં. હવે સસરાવહુ મળીને સાથે છાપું વાંચે છે. જે કંઈ વાંચ્યું એનું વિવરણ કરે છે. આસ્થાને ક્રિકેટની મેચમાં રસ નહોતો, સમજ પણ ન હતી. બાપુજી માટે ટી.વી. ચાલુ કરી દેતી. હવે એને રસ પડે છે, એ પણ બાપુજી સાથે ક્રિકેટ જોવા બેસી જાય છે. નવરાશ મળે ત્યારે પાના પણ ટીચી લે છે. ખરી જોડી જામી ગઈ છે સસરા-વહુની.

આસ્થા ક્યારેક એની દીકરી ઉર્વશી ઉપર ગુસ્સે થાય ત્યારે દાદાજી દીકરીનું ઉપરાણું લે. આસ્થાને ટોકે, સોળ વર્ષના થાય ત્યારે સંતાનોને મિત્ર ગણવા પડે. ગુસ્સો કરવાથી તેઓ વિદ્રોહી બની જાય. પ્રેમથી એમની ભૂલ સમજાવીને વાળી લેવાના.

બા હતા ત્યારે આસ્થાએ જોયું કે બા બાપુજી સામે કશું બોલી શકતા નથી. પાછળથી બળાપો કાઢે. હું નહીં હોઉં ત્યારે આપડા આનો આવો તિતાલી સ્વભાવ કોણ સાંખી લેશે ? પણ એ બંને વચ્ચે પ્રેમની એક પ્રસન્ન ધારા વહેતી હતી એ આસ્થાએ અનુભવ્યું હતું. બા ગયા પછી બાપુજી તૂટી પડશે એમ ધાર્યું હતું, એનાથી વિપરીત બાપુજીએ સ્થિતપ્રજ્ઞતા ધારણ કરી લીધી. જીવનપદ્ધતિ બદલી નાંખી. સ્વભાવમાં ઘરમૂળથી ફેરફાર કરી નાંખ્યો. બાપુજી એટલે થીજ ગયેલું બરફનું

પાણી. ઉપર ઉપર બરફ - જરા ખસેડીને જુઓ તો નીચે ખળખળ વહેતું ઠંડું પાણી. જેમ જેમ આસ્થા બાપુજીના પરિચયમાં આવતી ગઈ, બાપુજીના વ્યક્તિત્વના એક પછી એક અણદીઠાં પાસાં અક્ષરા સમક્ષ ધીરે ધીરે ઉઘડતા ગયા.

આસ્થાની દીકરી ઉર્વશીને તો બાપુજીએ જ મોટી કરી. એના બાળોતિયા બદલતા, હીંચકે ઝુલાવતા અને હાલરડું ગાઈને સૂવડાવી પણ દેતા. બાપુજીને કારણે દીકરીને ઉછેરવાની ઘણી ઘણી જવાબદારીઓ ઘટી ગઈ. પોતે અપંગ બની ગયા પછી પરવશતાને સ્વીકારી લીધી. પોતાની પંગુતાનો સહેજ પણ બોજો વહુ દીકરા પર ન આવી પડે એ માટે સતત સજાગ રહેતા. એમની સદૃઢ્યતા અને ખાનદાનીનો પરચો આસ્થાને થતો ગયો.

પતિની ગેરહાજરી હતી. એ વખતે પિતાને હાર્ટ એટેક આવ્યો. બાપુજીને અને દીકરીને કોને ભરોસે મૂકવા. પિયરમાં મા એકલી હતી. અપંગ હતી. ત્યાં મદદ કરવા જવું જરૂરી હતું. પિતાજીની એ લાડકી હતી. એ વખતે સસરાજીએ રૂપિયા એક લાખ રોકડા આપ્યા, પિતાજીના ઓપરેશન વખતે જરૂરત પડી હતી. કહ્યું, બેટા, તમારી ફરજ અત્યારે ત્યાં છે. તમારી માને મદદની જરૂર છે, તમે અહીંની ચિંતા ના કરશો. દીકરીને હું સ્કૂલે લેવા મૂકવા જઈશ.

તમે નચિંત થઈને પિયર જાઓ. બાપુજીની ચાકરી કરો. ઓપરેશન કરાવવું જ પડે. પૈસાની ચિંતા કરશો નહીં. પ્રસંગે સગાવહાલા ખપ ન લાગે તો સગપણ શા કામનું ?

આવા સસરાજી બિમાર પડ્યા. આસ્થાએ ખૂબ કાળજી લઈ સેવા ચાકરી કર્યાં. બાપુજી જતાં જતાં આશીર્વાદ આપતા ગયા, તમે મને જેવો ઠાર્યો છે એવા તમને ઠાકોરજી ઠારશે. સુખી રાખશે. આજે બાપુજી હયાત નથી. આસ્થા દરરોજ સવારે બાપુજીના ફોટા પર હાર ચડાવે છે, ઘીનો દીવો કરે છે. ભગવાનને પ્રાર્થના કરે છે. બાપુજી દીકરીને તમારા જેવા સાસુસસરા મળે એવા આશીર્વાદ આપજો !

ભાઇલો

‘ઓળી ઝોળી પીપળપાન, ફોઈએ પાડ્યું સુંદર નામ.’

ફોઈ કંચનનો આજે હરખ માતો ન હતો. એક જ તો ભાઈ છે આ સંસારમાં મંગળ, સગો ગણો કે વહાલો ગણો. કંચનફોઈના લગન પંદર વરસની ઉંમરે થઈ ગયા. અઢાર વરસની ઉંમરે ભાઈ મંગળને ઘરે પાછા આવી ગયા, વિધવા થઈને. સાસરિયા કુર હતા. વર નમાલો અને માંદલો હતો. સંસારસુખ માણવા મળ્યું નહીં. ભાભી કલ્યાણી સારા અને સાલસ સ્વભાવની. વિધવા બેન ભાઈને ઘેર ન આવે તો ક્યાં જાય ?

પાંચ વરસથી કલ્યાણીનો ખોળો ભરાયો ન હતો. કંચનબેન આવ્યા અને એમને મહિના રહ્યા. ભાઈને એમ કે બેનના પગલાં શુકનવંતા, ભલે ને વિધવા હોય તો શું થયું ? ભાભી સાજીમાંદી રહ્યા કરે. હેળ ભારે હતી. ડોક્ટરે બેડરેસ્ટ લેવાનું કહ્યું. કલ્યાણીની ખૂબ કાળજી લીધી નણંદ કંચને. કંચનને તો ભાભી પહેલે ખોળે દીકરો જણે એવી ઇચ્છા પણ ભાભીએ દીકરી જણી. કંચનનું મોઢું બગડી ગયું. દીકરી એવી સુંદર ને નમણી, જાણે રૂનો ગાભો. દીકરી ટગર ટગર જોયા કરે અને મીઠું મીઠું મલક્યા કરે એવી મીઠડી. ફોઈએ એનું નામ પાડ્યું સુંદર. સુંદર જન્મી અને મા બિમાર પડી, સુવાવડને ખાટલેથી ઊઠી જ નહીં. કંચનફોઈને માથે ભાઈને સંભાળવાનો અને સુંદરને ઉછેરવાનો ભાર આવી પડ્યો.

છ મહિનામાં તો કંચને ભાઈને પરણાવી પણ દીધો. ભાઈને સમજાવી દીધો - હું કેટલી વેઠ કર્યા કરું. તારું ઘર વસાવી દઉં તો મને હાશ થાય. પોતે જ વીણીને લાવી હતી ભાઈ માટે બૈરી. ભાભી મુદ્રા રૂડી રૂપાળી અને વળી કામઢી. ભાભીના ગુણગાન ગવાય. ભાઈ હવે ભાભી પાછળ લટ્ટુ થઈ ગયો. બીજી વારની બૈરી હતી. સાચવવી તો

પડે જ. ભાઈ આખો વખત કંચનના નામની બૂમ પાડતો, કંચન જે માંગે તે હાજર કરી દેતી. હવે ભાઈ મંગળ મુદ્રાના નામની આગળપાછળ ફર્યા કરે છે. બેનનું જાણે મહત્ત્વ જ રહ્યું નહીં. બેનનું સ્વમાન ઘવાતું લાગ્યું, એને ઓછું આવવા લાગ્યું.

હવે એમના જીવનમાં ભત્રીજી સુંદરને સાચવવા સિવાય જાણે કોઈ બીજું કામ જ રહ્યું નહીં. એ સુંદરને સજાવે, ચોટલા વાળે, પછી કાન પાછળ કાળું ટપકું કરે - કોઈની નજર ન લાગી જાય. સુંદર પૂછે, નજર એટલે શું? નજર લાગે તો શું થાય? નજર કોણ લગાડે? કંચનફોઈ છણકો કરી કહે, કોઈની નજર લાગે તો અશુભ થાય. આ મુદ્રા તારી ઓરમાન મા છે. સાવકી મા કામણ ટૂંમણ કરશે. એની પાસે જતી નહીં. એ તને મારશે.

નિર્દોષ સુંદરને સમજાય નહીં કે સાવકી મા એટલે શું? પડોશના રૂપા કાકીને પૂછ્યું તો એમની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. આવી ફુલ જેવી દીકરીના નસીબમાં સાવકી મા? અને આવી લુચ્છી ફોઈ? સુંદરે પપ્પાને પૂછ્યું. પપ્પાએ કહી દીધું - માથું નહીં ખા. બસ સુંદરને મનમાં ફોઈએ ઠસાવી દીધું કે તને કોઈ પ્યાર કરતું નથી. હવે તો તારે ઓરમાન ભાઈ આવવાનો છે. મુદ્રા તારી મા નથી, એ તો સાવકી મા છે. હવે તારો ભાવ કોઈ પૂછવાનું નથી. મુદ્રાની તબિયત સારી ન રહેતી, મુદ્રાએ સુંદર પાસે પાણી માંગ્યું, ફોઈએ શીખવાડેલું તે સુંદર બોલી ગઈ, ‘હું કાંઈ તમારી નોકરાણી છું?’ મુદ્રા ઉદાર મનની હતી, તેણે મનમાં ન લીધું. બચ્યું છે.

ખરી રીતે સુંદરે પોતાની માને જોઈ જ નથી. એ મુદ્રામાં માનું દર્શન કરવા ઇચ્છતી હતી. મુદ્રા પણ સુંદર જ હતી. ફૂલગુલાબી ચહેરો, સેંથામાં સિંદુર, લાલ ચટક ચાંદલો - સાડી-બ્લાઉઝનું મેચીંગ હોય. વિશેષ તો સરળ સ્વભાવ, તેથી સૌની પ્રિય થઈ પડી હતી. એક માત્ર કંચનબેન સિવાય. અને કંચનબેનને એ જ તો પેટમાં દુઃખતું હતું. મુદ્રા સુંદરને માટે એની ભાવતી ડીશ બનાવતી પણ ફોઈબાના ઇશારે સુંદર ખાય નહીં. એના મનમાં સાવકી મા માટે અભાવ ઠસાવી દેવામાં આવ્યો હતો.

એક વખત સુંદર માના ખોળામાં બેસવા ગઈ ઘબાકાથી. પિતાએ વારી, બેટા, ધીરે, ભાઈલાને વાગી જશે. ફોઈએ શીખવી દીધું હતું બધું ઊંધું લેવાનું. ભાઈ જન્મ્યો નથી, ત્યાં પપ્પા એનું ઉપરાણું લે છે. ફોઈએ શીખવ્યું હતું કે એ તારો સગો ભાઈ થોડો થશે? એ તો સાવકો ભાઈ હશે. તને હવે કોઈ લાડ નહીં કરે. તારો ભાવ કોઈ પૂછવાનું નથી.

મુદ્રા અને મંગળ દીકરીને સમજાવે કે તું અમારી સગી દીકરી જ છે. અને ભાઈ પણ તારો સગો ભાઈ જ થાય. પણ કંચનફોઈએ પાઠ ભણાવી દીધો હતો કે મુદ્રા બનાવટી વહાલ કરે છે. તારા પપ્પા મંગળ બાયડીનો થઈ ગયો છે. મુદ્રા હોસ્પિટલમાંથી આવી, તેણે સુંદરને કહ્યું, લે તારા ભાઈલાને રમાડ. સુંદરે મોઢું બગાડ્યું - આ ક્યાં મારો સગો ભાઈ છે? મુદ્રા અને મંગળ બહુ મનાવે, સુંદરને ઘોડિયામાં સૂતેલા ભાઈને જોઈ હેત આવે. હાથ પગ હલાવતો ભાઈ, મીઠું મીઠું રડતો ભાઈ, ખીલ ખીલ હસતો ભાઈ. ભાઈને હીંચોળવાનું મન થાય, તેડીને ફરવાનું મન થાય. મુદ્રા કહે, જો જે બેટા, સંભાળજે, ભાઈલો પડી ન જાય. બસ તરત સુંદરનું મન ખાટું થઈ જાય. સાવકી માને એના દીકરાની જ ચિંતા છે.

સુંદર માના હાથનું લંચ બોક્સ સ્કૂલે લઈ જવાનું પસંદ કરતી નથી. પપ્પા પાસે પૈસા માંગી લે, સ્કૂલમાં જે મળે તે ખાઈ લે. નવી મમ્મી, ઓરમાન મા, એના દીકરાની દેખભાળમાંથી ક્યાં ઊંચી આવે છે? એક વખત કંચનફોઈ દર્શન કરવા ગયા હતા. મંગળ છાપું વાંચતા હતા, અને મુદ્રા રસોડામાં હતી. નાનો ભાઈલો રડવા લાગ્યો. રડે કંઈ રડે - સુંદર હીંચકા પાસે ગઈ. ભાઈ ઉપર વહાલ ઉભરાયું. તેડી લેવાનું મન થયું. હીંચકો નાંખવાનું મન થયું. પણ ફોઈના શબ્દો યાદ આવ્યા. તારો ક્યાં એ સગો ભાઈ છે? સાવકી માનો દીકરો છે. ચોપડી ખોલી વાંચવા બેસી ગઈ, દોરી ખેંચી પણ એ તો રડ્યા ડ કરે. સુંદરે ભાઈલાને ઊંચકી લીધો, હેત ઉભરાયું, બચી ભરવા જતી હતી, ત્યાં મમ્મી આવી ગઈ. સુંદર ગભરાઈ ગઈ, એને થયું મમ્મી મારશે, ભાઈલાને કેમ

રડાવ્યો? એના હાથમાંથી ભાઈ છટકી ગયો, પડી ગયો, જોર જોરથી રડવા લાગ્યો. ત્યાં સુધીમાં તો પપ્પા પણ આવી ગયા. શું થયું?

સુંદર થર થર ધ્રુજવા લાગી. રડવા લાગી. મમ્મી સમજશે કે મેં જ ભાઈને પાડ્યો, રડાવ્યો, આજે મારું આવી બન્યું. ત્યાં તો મુદ્રાએ કહ્યું, એમાં ગભરાવાનું શું? તું શું કામ રડે છે? છોકરાઓ તો પડે, આખડે, રડે, મોટા થઈ જશે. જા એને જરા બગીચામાં ફેરવી આવ. પપ્પા પણ ખીજાયા નહીં. સુંદરને આજે રીઅલાઇઝ થયું કે ઓરમાન મા - સાવકી મા છે, પણ કંઈ ખીજાણી નહીં. એના મનમાં ભેદભાવ નથી. ભાઈ કરતાં પહેલાં મને રડતી શાંત પાડી. એ દોડી ગઈ ભાઈલાને લઈને બગીચામાં, લસરિયા પર ભાઈને સાથે લઈને લસરી, એને પેટ ભરીને હેત કર્યું, મારો ભાઈલો.

દૂધમાં સાકર

નાનો દિયરીયો લાડકો ને કંઈ લાવ્યો મેંદીનો છોડ રે, મેંદી રંગ લાગ્યો રે. ચાર દીકરાઓ કેશવલાલ અને કમળાબેનને. એક દીકરી સોનલ. સહુથી મોટો મેટ્રીક થયો ને કેશવલાલ માંદા પડ્યા. મોટાએ આગળ ભણવાનું છોડી દીધું, બાપાનો કરિયાણાનો ધંધો, દુકાન સંભાળી લીધી. મોટી વહુ રંભાએ રસોડું સંભાળી લીધું. મોટા ભાઈ-ભાભીનો કડપ ભારી. જાણે કમાઈ કમાઈને સૌના પેટ એમને જ ભરવા પડતા હતા. ભાભી રંભાનું ઘરમાં રાજ. વચલા બે ભાઈ એ શહેરમાં ભણવા ગયા, ત્યાં જ પરણીને સ્થાયી થઈ ગયા. મોટી ભાભીના તોછડા સ્વભાવને કારણે એમને ઘેર આવવાનું મન થતું નહીં. બંને ભાઈઓ ક્યારેક માબાપને મળવા ગામ આવી જાય. પણ એમની પત્નીઓને ગામડાની સૂગ, મોટી જેઠાણીનું આધિપત્ય સ્વીકાર્યું નહીં, તેથી તેઓ કદી ગામ આવે નહીં. કોઈ પ્રસંગે આવે તો કામ પતે કે સાંજ પડે પાછા ફરી જાય.

નાનો ધૈર્ય માબાપનો લાડકો. તેથી તેને ભણવા મુંબઈ મોકલ્યો જ નહીં. હવે તો ગામમાં કોલેજ શરૂ થઈ ગઈ હતી. તેથી તે ગામમાં જ રહીને ગ્રેજ્યુએટ થયો. મોટા ભાઈની તબિયત પણ લથડવા લાગી હતી, તેથી ધંધા ઉપર, ખેતી ઉપર ધ્યાન આપતો. ધૈર્યને સુષમા સાથે દોસ્તી, નાનપણથી, કોલેજમાં સાથે ભણ્યાં, પ્રેમ થઈ ગયો. સુષમા ન્યાતની દીકરી તો ખરી, પણ અતિ શ્રીમંત પિતાની પુત્રી. ભણવામાં તેજસ્વી, બોલવે ચાલવે મીઠડી, ઘરકામમાં પાવરધી.

ભાભી રંભાને મનમાં કાયમનો રંજ કે અમે બંને તૂટી મરીએ, ઘસાઈને અને છતાં આ નાનો ધૈર્ય જ માબાપને વહાલો લાગે છે. અને એમાં યે પૈસાવાળા ઘરની દીકરી પરણશે, એ મોટો દલ્લો-કરિયાવર લઈને આવશે, વર બૈરી બંને ભણેલા હોઈ ઘરમાં નાનાનાં

માનપાન વધી જશે. સ્ત્રી સહજ અદેખાઈ. નાનો બાપાની આમન્યા રાખી, બાપાને પૂછવા માંગતો ન હતો, ઘરમાં હવે સઘળું કરતા કારતવતા ભાઈ ભાભી હતા. તેથી નાનો દિયરિયો ભાભીને મસકો મારે, ભાભી, સુષમા સાથે મારું ગોઠવી દો - ભાભીની આજુબાજુ રાસડા લે. પણ ભાભી ક્યાં એટલી સસ્તી હતી? રંભાને તો પોતાનું પલ્લું જ ભારી રાખવું હતું. આવડા મોટા ઘરની દીકરી આપણે બારણે ન આવે. એ અભિમાની છે, કામકાજ તો કોઈ દિ કર્યું નથી. આપણા ઘર પરમાણે કન્યા શોધવી. રંભાને પોતાની ભત્રીજીનું ગોઠવવું હતું ધૈર્ય સાથે. ભત્રીજી ફંદની સામે માથું ઊંચકી ન શકે, ઘરમાં પોતાનું ચલણ કાયમી રહી શકે.

જ્યારે ધૈર્યને લાગ્યું કે ભાભી પાસે દાળ ગળે તેમ નથી. એણે જાતે રસ્તો શોધી લીધો. સુષમાને પરણીને ઘરે લઈ આવ્યો. પોતાનું ધાર્યું ન થયું, રંભા સુષમાને સ્વીકારવા-આવકારવા તૈયાર ન હતી. એને કામ સોંપ્યા જ કરે, નવરી જ પડવા ન દે. કંટાળી-થાકીને ભાગી જાય. દિયરને ખબર પડે કે ભાભીની વિરુદ્ધ જઈને ખોટું પગલું ભર્યું છે.

પણ સુષમા જેનું નામ. પતિનો સાથ હતો, મનમાં કોડ હતા સાસરિયામાં સમાઈ જવાના. મા હતી નહીં, સાસુ મા કમળાબેનનું દિલ જીતી લીધું. વહેલી સવારે ઊઠી, નહાઈ ધોઈ, સાસુ સસરાને પગે લાગે. ઠાકોરજીની માળા ગૂંથવાનો સામાન તૈયાર હોય, સામગ્રી સિધ્ધ કરવાની તૈયારી કરી રાખે, ગરમાગરમ નાસ્તો તૈયાર હોય ચા સાથે. એક પછી એક કામ ઉપાડી લે. પગ વાળીને જંપે નહીં, બેસે નહીં. આખા ઘરમાં દોડાદોડી કરતી ફરે. જે મળે એમાં ખુશ, મન ભરેલું હતું. બધા લોકોની ટેવ વિશે જાણી લીધું હતું પતિ ધૈર્ય પાસેથી.

સવાર પડે સસરાજી કહે, ‘મારી ચા’ તમારા હાથનો શીરો સ્વાદિષ્ટ બન્યો છે. સાસુજી પૂછે, સુષમા વહુ, પંચામૃત ક્યાં? આજે બપોરે મહેમાન આવવાના છે. મિષ્ટાન્ન ફરસાણ તૈયાર થઈ જાય. સાસુજી-જેઠાણીને અગિયારશનો ઉપવાસ હોય, ફરાળ હાજર. રંભાભાભીનો દીકરો કૌશલ નાનો, એ કહે, કાકી આ દાખલો શીખવો ને! ઘરનો

નોકર ભીખુ તો ભાભી, ભાભી કરી એનો પડ્યો બોલ ઝીલે, એનું ચિંધ્યું કામ ઝટ દઈને કરી નાંખે. નવી નવી વાનગી બનાવે, અડોશપડોશમાં વાટકી મોકલે. બધા વખાણ કરે. ઘરમાં સુષમાની બોલબાલા થવા લાગી. રંભાને ગુસ્સો આવે, મારો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. બધા સુષમાને જ કામ સોંપે - એ સંભાળી લેશે બધું. સુષમાને કામ સોંપો - તરત થઈ જશે, એનું કામ ચોક્કસ. ભણેલી છે, સાથે ગણેલી છે. પૈસાવાળાની દીકરી છે પણ છે જરા યે અભિમાન? પિયરમાં ભલે ને હાથમાં સાણસી પકડી ન હતી, અહીં સાસરે આવીને આખા ઘરનું સુકાન સંભાળી લીધું છે.

ઘરના બધાં સુષમા વહુ ઉપર ઓળઘોળ. એણે પણ બધાને એક તાંતણે બાંધી રાખ્યા છે, બધાની પસંદ નાપસંદ, ગમા-અણગમા પારખી લીધા છે. એણે. એ સૌને ખુશ રાખવા પ્રયત્ન કરી રહી છે. એની નજર ચંચળ છે, કોને શું જોઈએ, ક્યારે જોઈએ, કેટલું જોઈએ - એ બધાની ખબર બરાબર રાખે છે એ. એના ચહેરા પર કાયમ સંતોષનું સ્મિત વિલસી રહે છે.

આજકાલની છોકરીઓ - પરણીને સાસરે આવે - ‘હું ને મારો એ’ હાઈફાઈ લાઈફ સ્ટાઈલ અપનાવવી હોય, ભલે ને પિયરમાં કંઈ ભોગવ્યું ન હોય. એની ડીમાન્ડ જબરદસ્ત હોય. ઘરની અન્ય વ્યક્તિઓની જવાબદારી ઉઠાવવી નથી. ઘરનું, વડીલોનું જે થવાનું હોય તે થાય, એને તો બસ પોતાની કેરિયર બનાવવી હોય છે. ઘરની બહાર વધારે સમય વીતાવવો ગમે છે. ફેંડ સર્કલમાં વાહ વાહ બોલાવવી છે. નામ બડે ઔર દર્શન ખોટે. કામ ઓછું કરવું, પણ શો બીઝનેસ વધુ કરવો. ઘર ઘરમાં સાસુ-વહુના, દેરાણી-જેઠાણીના ઝઘડા થાય.

સુષમાની વાત જ અનોખી, એનો સ્વભાવ સહુ સાથે સમરસ થઈ જવાનો - કોઈ સાથે વાંધો પાડે જ નહીં. બધાના મન સાચવી લે. અને કહેવત છે કે કામા પુતર વહાલા લાગે. એને કોઈ વાતનો અભાવ નડતો નથી. સાસુસસરા બિમાર છે, જેઠથી હવે કામ થઈ શકતું નથી, જેઠાણી દાધારંગી છે, કામ કરતાં નાટક અને નખરા વધુ કરે છે.

સુષમાને ઝાંખી પાડવા કંઈ કેટલાયે વાના કરે છે. પણ સુષમા એને કોહું આપે તો ને! એનો પતિ ધૈર્ય આખો વખત ઘરની બહાર હોય, કામકાજમાં ગળાડૂબ હોય, એ ઘરે થાકીને આવ્યો હોય, ઘરની કોઈપણ વ્યક્તિની રાવ-ફરિયાદ કરી, એને શા માટે મૂંઝવવો. જે છે એ આ મારા વરનો પરિવાર છે, આ મારું ઘર છે. મારે સૌને સુખી કરવા છે, અને સુખી થવું છે એ દૃઢ નિશ્ચય છે સુષમાનો. કુંટુંબની પરંપરા નિભાવવી છે. બધાને લાગતું હતું કે મોટા ઘરની દીકરી, ઘરમાં સમાઈ શકશે નહીં, તરત જુદી થઈ જશે, વરને લઈને ચાલતી થશે. સુષમાએ સૌની ગણતરી - માન્યતાને ગલત સાબિત કરી બતાવી. એ થાકી જતી પણ ફરજ ગણી કામ કર્યે જતી. અને તેથી જ તો ઘરના, આસપાસના પડોશી, સગાવહાલાં બધા સુષમાના ગુણગાન ગાવા લાગ્યા છે. વહુ હો તો સુષમા વહુ જેવી.

સુષમા સૌને રાજી રાખવામાં રાજી રહે છે. એને ખબર છે કે પરિવારમાં પ્રિય થવું હોય તો - પૂર્ણ વિકસિત સંબંધોના પાયામાં કંઈ કેટલાયે બલિદાનો આપવા પડે. અંગત સુખો જતા કરવા પડે. બીજામાંથી ઘટાદાર વૃક્ષો બને એ ઘટના સુધીમાં પવન, પાણી અને પ્રકાશની જે શરતો છે તે ઘરની વ્યક્તિઓ સાથેના સંબંધમાં લાગુ પડે છે. ઘરમાં હુંફનો પ્રકાશ જોઈએ, લાગણીનું પાણી સીંચવું પડે. અને પ્રેમનો પવન લહેરાવવો પડે. સંબંધોના પાયામાં સમર્પણના બીજ રોપાયેલા હોય. તમે બધાના વાંધા-વિરોધ તમારે માથે ઓઢી લ્યો પછી તમારી સામે કોઈ બાંયો ચડાવી શકે જ નહીં. એ માટે જતું કરવાની ભાવના કેળવવી પડે. કંઈ કેટલાયે સુખો જતા કરવા પડે, સુષમાએ એ સમજને પ્રેક્ટીકલી અમલમાં મૂકી છે તેથી જ તો એ ઘરમાં સૌની પ્રાયોરીટી બની ગઈ છે, એ ફરજ સમજીને કર્તવ્ય બજાવે છે, મોહું બગાડ્યા વિના, મોહું ખોલ્યા વિના, મૂંગા મોઢે.

લગ્નજીવનમાં ઝઘડા અને ફરિયાદો હોય, એ તંદુરસ્તીની નિશાની છે. પણ એ ઝઘડાને વિસ્તરવા દેવા નથી. કોઈ થાય આગ ત્યારે આપણે બનવું પાણી. ઝઘડાના તણખાને ઇંધણ પૂરું ન પડાય. જે કંઈ કહેવું

હોય તે પતિ ધૈર્યને બંધ બારણો કહી દેવાનું. પ્રશ્નોનું નિરાકરણ શોધી લેવાનું. દિવસ આખો પરિવારનો, કુંટુંબનો પણ રાત પડે એ પતિની. શા માટે પતિ પત્ની વચ્ચેના પ્રેમસંબંધમાં પરિવારના ઝઘડાને પગ પેસારો કરવા દેવો? ધૈર્ય સમય ફાળવી શકતો નથી, પત્ની સાથે નિરાંતે વાત કરવાનો! બંને પોતપોતાની ફરજમાં મસ્ત છે, વ્યસ્ત છે. ક્યારેક તો ધૈર્યના ટિકિન સાથે ચિઠ્ઠી લખી મોકલવી પડે છે.

ધૈર્યના માથે ઘર નિભાવવાની જવાબદારી છે. એ ખુશ છે, પત્ની સુષમા સમજદાર છે. ઘરની જંજાળ ઉપાડી લીધી છે, ધૈર્યને ઘરની પળોજણથી મુક્ત રાખ્યો છે. ધૈર્ય સરળ છે, નિરાભિમાની છે. મિત્રવર્તુળમાં બધા એને નસીબદાર ગણે છે, પોતે પણ પોતાને નસીબદાર ગણે છે. આજે જે કંઈ છું તે સુષમાને લીધે છું, એના પગલે સુખી છું. રાત્રે એ ઘરે આવે, સુષમાના ચહેરા ઉપર લીંપાયેલો શાશ્વત આનંદ જોઈ એનો બધો થાક ઉતરી જાય છે. સવારથી મોડી રાત સુધી ઘરમાં સુષમા સુષમાનું નામ સંભળાય છે. એ જ તો જગમાં સૌથી મોટું સુખ છે કે પરિવારમાં સુખશાંતિ હોય.

કેશવલાલ અને કમળાબેનને ખબર છે, મોટી વહુ રંભાના ધમપછાડાની. કદર છે સુષમાવહુની. આવડા મોટા ઘરની દીકરી આપણા સાધારણ કુંટુંબમાં દૂધમાં સાકર ભળે તેમ ભળી ગઈ છે. બધાની લાગણીઓ સમજીને સાચવી જાણે છે. સીધી અને સાદી છે. અમારી કદર છે વહુને કે માબાપે સંઘર્ષ વેઠી દીકરાઓ મોટા કર્યા છે. વહુ અમારા માટે જે રીતે ઘસાઈ રહી છે. એને બદલામાં પ્રેમ તો આપી શકીએ ને! ધૈર્ય પાસે પત્નીને પોરસ ચડાવવા શબ્દો નથી. ‘દિવસે ના બોલે એ મોટાના માનમાં, રાતડીએ એ બોલે બુલબુલ.’ પણ આ બુલબુલને રાત્રે યે પત્ની સાથે બોલવા શબ્દો મળતા નથી. પત્નીના હાથનું ઓશીકું બનાવી એ નિરાંતે સૂઈ જાય છે. અને પત્નીની શાંત, ગંભીર, બીડાયેલી આંખોને, એના નમણાં નાકને, લાલ હોઠને મોડે સુધી નીરખ્યા કરે છે મૂક પ્રેમથી.

સુખની વિભાવના

ભૌતિક સુખ સમૃદ્ધિના માપદંડો આપણે મન ગાડી, બંગલા, આભૂષણો છે. એનાથી શારીરિક સગવડો મળે પણ માનસિક શાંતિ ક્યાંથી મળશે, એ સમસ્યાઓ તો ઊભી જ રહેવાની. ભૌતિકતા માનવીની ઇચ્છાઓને સંતોષે, અભીપ્સાને નહીં. ચિત્તના વિકારો થકી અંતઃકરણ અશુદ્ધિ નોતરે. મોહ, ક્રોધ, ઇર્ષ્યા, અહંકાર વધવા લાગે. સુખની ભ્રમણાઓ જ થાય. સુખની લાલચમાં ને લાલચમાં વિશેષ વિકારો પેદા થતા જ જાય. અંદરની સમૃદ્ધિ વધે તો જ જીવનમાં સુખ જેવું લાગે.

માનવસંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ એટલે ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક સુખોના સંશોધનો. સુખ સાપેક્ષ છે. સુખના સરનામા શોધવા માણસ આખી જિંદગી ખર્ચી નાંખે અને પહોંચી જાય છે અંતે દુઃખને દરવાજે. સ્વસ્થ અને શિસ્તબદ્ધ શરીર દ્વારા, સદાચાર અને સત્કર્મો થકી આત્માને નિર્વાણ તરફ લઇ જઇ શકાય. માનવજીવનમાં દુઃખની વિશાદગ્રસ્ત વિસંવાદિતા એ અસ્તિત્વની વાસ્તવિકતા હોવા છતાં સાતત્યપૂર્ણ પુરુષાર્થ, સાત્ત્વિક સંયમ અને આત્મસંતોષ એ સુખ પ્રાપ્તિનાં પ્રાથમિક પરિબળો છે. જેનાથી દુઃખની દુર્દશાને સુખની સમૃદ્ધિમાં પરિવર્તિત કરી શકાય. સમૃદ્ધિવાન સુખનું સામર્થ્ય માણસના આંતરિક અને બાહ્ય સુખની સૌંદર્યસૃષ્ટિને અભિવ્યક્ત કરે છે. પુરુષના પુરુષાર્થનું ભૌતિક સૌંદર્ય, પ્રકૃતિની પ્રેરણાના સ્પંદનોનું સૌંદર્ય અને પરમાત્માના અનુગ્રહના આધ્યાત્મિક સૌંદર્યનો સમન્વય જ્યારે માનવીની ચેતનામાં પ્રતિબદ્ધ થાય ત્યારે માણસને સાચા સુખની અનુભૂતિ થાય અને માનવજીવન એક આનંદયાત્રા બની જાય. આત્માની શ્રેષ્ઠ ઉપલબ્ધિ એ જ આંતરિક શાશ્વત સુખની અનુભૂતિ.

સાનુકૂળ સંવેદન એટલે સુખ. સંસારમાં જીવનની વ્યવહારુ અને

વાસ્તવિક સંવાદિતા અને સાહચર્ય માટે સુખની શોધ માનવસૃષ્ટિના સામિપ્યમાં જ શોધી શકાય. જે સુખ જીવંત અને જાગૃત છે અને જે મૃત્યુ પર્યંત દૈન્યને આત્માનંદથી ધબકતું રાખી શકે. સુખ શરીરની શોભામાં નહીં પણ આત્માની સુગંધમાં સમાયેલું છે. માનવીય સંબંધોની ચિર-વાસંતી વેલના પ્રફુલ્લિત પુષ્પો સમું સુખ મનુજબાગને સુવાસ અને સૌંદર્યથી મહેકતો રાખી શકે. ધનદોલત-માનપાનથી મળતા ભ્રામિક સુખોમાં આત્મીય અનુબંધનું અમૃત ન જ હોય. આંતરિક તૃષ્ણાને તૃપ્ત કરી શકે તે જ સુખ દૈવી. સહજતા થકી પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત થાય.

આ આંતરિક પ્રસન્નતા સુખના તાળાને ખોલી આપે એવી માસ્ટર કી છે. દરેક પરિસ્થિતિમાં પ્રસન્ન રહી શકાય એવી કળા શીખવી પડે. મુશ્કેલી સામે લડવાનું બળ, અને સુખ સમયે છલકાઇ ન જવાય એવો સંયમ કેળવવો પડે. કમળપત્રની જેમ પ્રસન્નચિત્ત રહેવું, નિર્મળ રહેવું, સંસારની વચ્ચે રહીને પણ. સુખદુઃખનું ચક્ર નિરંતર ભલે ચાલ્યા કરે. સમત્વ કેળવી, પ્રસન્નતા જાળવી રાખવી પડે. પ્રસન્નતાના બુલંદ પાયા ઉપર જ જીવનની ઇમારત ચણી શકાય. મન પ્રફુલ્લિત હશે, સૌ સાથે આનંદથી હળીભળી શકીશું. દુઃખોની વણઝાર આપણાથી જોજનો દૂર ભાગી જશે. સહજ સ્વીકાર એ જ ઉત્તમ ઉપાય. પોતે સુખી થવું હોય તો અન્યોને સુખી કરવા તેથી જ તો સર્વે સુખિનઃ સન્તોઃ - સર્વે સન્તુ નિરામયઃ અને તો જ સુખાનુભૂતિ થવાની.

સંવાદિતા, સાર્થકતા, સંતોષ હોય ત્યાં જ શાંતિ પ્રકટે ધન્યતા અનુભવાશે. તાત્ત્વિક સુખ પંતંગિયા જેવું છે. એને પકડવા દોડીશું એ ઊડી જશે. સ્થિતપ્રજ્ઞ થઇ બેસીશું એ જાતે આપણા ખભા પર આવી બેસશે.

સુખસ્ય મૂલમ્ ધર્મઃ ધર્મસ્ય મૂલમ્ અર્થ : ।

અર્થસ્ય મૂલમ્ રાજ્યમ્, રાજ્યસ્ય મૂલમ્ ઇન્દ્રિય જયઃ ।।

પૂજાપાઠ, વ્રત, ઉપવાસ એ સાચો ધર્મ નથી. ધર્મના શુદ્ધ આચરણ થકી જ સુખ પ્રાપ્ત થાય. સૌના સુખમાં સુખી, સૌના દુઃખમાં દુઃખી.

જો ચોવીસે કલાક સતત કામમાં ડૂબી રહીએ તો મન નવરું પડે જ નહીં. નવરાં બેઠાં દુઃખને વાગોળવાનો વારો મળે, નવરાશ આપણા સુખનો ભોગ કરી જાય. સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહેવું, મનગમતી પ્રવૃત્તિ કરતા રહેવું. Happyness in inward, not in outward. કસ્તુરી લેવા મૃગ વનમાં ભટકે એવો ઘાટ કરવો જ નહીં. ભૂતકાળનો અફસોસ ન કરવો અને ભવિષ્યની બિનજરૂરી ચિંતા ના કરવી. વર્તમાનને મસ્તીથી જીવવો એનું નામ સુખ. બીજાની થાળીમાં સુખનો લાડવો મોટો દેખાય. ચાર દિનની ચાંદની તો છે, માનીએ તો સુખ, ન માનીએ દુઃખ. કમળ કાદવમાં ખીલે અને ગુલાબ કાંટા વચ્ચે જ ખીલે. આપણો અંતરાત્મા પુલકિત રહે એ જ સાચું આધ્યાત્મિક સુખ.

પરિવર્તન જગતનો નિયમ છે. જૂના વિચારો, માન્યતાઓમાં પરિવર્તન લાવીએ તો જ સુખી થવાય. બાંધછોડ કરતાં શીખે તે સુખી થાય. સ્વ છોડીને સર્વનો વિચાર કરીએ કાયમ.

લેણદેણી

અપેક્ષા અને ધૈર્ય જર્મની જઈ રહ્યા છે આજે. એમને વિદાય આપવા માટે અપેક્ષાના મમ્મી-પપ્પા સૌરભભાઈ અને હીનાબેન, ધૈર્યના પપ્પા કેવળભાઈ અને માતા મમતાબેન તથા ધૈર્યની નાનીબેન ક્ષમા, સૌ એરપોર્ટ પર આવ્યા છે. ક્ષમા ખુશ છે, ભાઈ-ભાભી પરદેશ જઈ રહ્યા છે, એમના જીવનના મધુર સપના સાકાર થઈ રહ્યા છે, ઊડવા માટે એક મોકળું આકાશ મળી રહ્યું છે. ધૈર્યની માતા મમતાબેનની આંખના ખૂણા ભીનાં છે. એકનો એક દીકરો ધૈર્ય પરદેશ જઈ રહ્યો છે એની પત્ની સાથે. દીકરો આઈ.ટી. એન્જનીયર છે. બંનેએ ક્ષિતિજને પેલે પાર પહોંચવાની મહત્વાકાંક્ષા સેવી છે અને એને પ્રોત્સાહનનું જળ સીંચ્યું છે એમના મમ્મી પપ્પાએ ખુદ. આજે બંને પરદેશ જઈ રહ્યા છે, જર્મની જેવા દેશમાં. અમેરિકામાં તો આપણા ઘણા સગાવહાલા, ઇંડિયનો હોય, જર્મનીમાં કોણ હોય. પારકો દેશ, અજાણ્યા લોકો, ભિન્ન સંસ્કૃતિ. અલગ ભાષા, રીતરિવાજ, નિયમો બધું ભિન્ન. ત્યાંના મુખ્ય પ્રવાહમાં ભળવા માટે પ્રયંડ પુરુષાર્થ કરવો પડશે. આકરો સંઘર્ષ કરવો પડશે. ઘટમાં ઘોડા થનગાને ને આતમ વિંઝે પાંખ, અણદીઠેલી ભોમ પર યૌવન માંડે આંખ.

વિદેશમાં ઇંડિયાની ડીગ્રીઓ ચાલતી નથી. ત્યાંની પરીક્ષાઓ પાસ કરવી પડે. બહુ ટફ જોબ કરવા પડે. પણ યૌવન થોડું થાકવાનું નામ લે ? અહીં ધૈર્યના પપ્પાનો ધમધોકાર બીઝનેસ છે. બાપનો ધંધો સંભાળી લઈ શાંતિથી જીવી શકાય. સરસ મજાનો બંગલો છે. જ્યારે દીકરા ધૈર્યે મમ્મી મમતાબેનને જર્મની જવા દેવાની પરમીશન માંગી ત્યારે મમતાબેન થોડા હચમચી ગયા. અહીં શી ખોટ છે ? શા માટે અમને છોડીને પરદેશ જાય ? અહીં પાછલી અવસ્થામાં અમારું કોણ ? અમારે હવે નિરાંતે જીવવાનો સમય આવ્યો છે ત્યારે દીકરો શા માટે

બાપનો ધંધો ન સંભાળી લે ? અહીં શી વાતની ખોટ છે ? કોના માટે વિકસાવ્યો આ બધો વિસ્તાર ? પિતા કેવળભાઈને જરા આકરું તો લાગ્યું, પણ એમનું મન મક્કમ છે. શા માટે આપણે આપણા સ્વાર્થનો વિચાર કરવો ? આપણે જ તો એની મહત્વાકાંક્ષાઓ પોષી છે. ક્ષિતિજને પેલે પાર પહોંચવાની તમન્ના યુવાન વયમાં સૌ કોઈને હોય. આપણે ખુદ માબાપ, આપણું વતન છોડીને મુંબઈ આવીને વસ્યા હતા ને ! પાંખો આપી તો હવે એમને મુક્ત ગગનમાં વિહરવા દઈએ. રાજખુશીથી સામે ચાલીને એમને કહી દઈએ, શુભાસ્તેપંથાનિ. આપણે ઉદાસીન થઈશું, તો દીકરો કદાચ જવાનું માંડી વાળશે. શા માટે કોઈના યે વિકાસના માર્ગમાં અવરોધક બનવું ? એમના સુખમાં આપણું સુખ. સંતાનો પ્રત્યે પ્રેમ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પ્રેમ ત્યાગ માંગે છે. એ ત્યાગ આપણે જ કરવાનો. આપણે સ્વાર્થી બનવું નથી. ફક્ત આપણા સુખ સગવડ ખાતર એમને રોકવા નથી. સંતાનને મોટું કરીએ, ઉછેરીએ એ ફરજ અદા કરી એના બદલા તરીકે એમના વિકાસને રૂંધવાનું આપણા માટે શોભાસ્પદ નથી. સંતાનોનું હિત જોવાનું. રાજખુશીથી, સમસ્ત અંતઃકરણથી એમને વિદાય આપીએ, શુભકલ્યાણ ઇચ્છીએ.

હા, આપણે ચોક્કસ રીતે એકલા થઈ જઈશું. વૃદ્ધત્વના વળાંકે આવી ઊભા છીએ. જીવનની તડકી છાંયડી જોઈ લીધી છે. અનુભવથી સમૃદ્ધ, પાકટ બન્યા છીએ. કાલે શું થશે, કોણ વહેલું જશે કશી ખબર નથી. છેલ્લે બિમારી આવશે - કોણ કોની ચાકરી કરશે, મૃત્યુ કેવી રીતે આવશે એ ખબર નથી. માનસિક તૈયારી કરી રાખવાની. માંદા પડીશું, વીમાની પોલીસી છે. હવે ઇંડિયામાં સારામાં સારી ટ્રીટમેંટ મળે એવી હોસ્પિટલો છે. પૈસા ખર્ચતા વોર્ડબોય, આયાબાઈ મળી રહે છે. ફોન કરીએ, એમ્બ્યુલન્સ આવી જશે. ભગવાન કરે અને એવા દિવસો ન આવે એવું ઇચ્છીએ.

બાકી હવે વહુઓ ઘરકામ કરવાની નથી. એ જોબ કરે, આપણે એમની આશા ઘરકામમાં રાખવી નહીં. રસોયો રાખી લેવાનો, આખા

દિવસની બાઈ રાખીશું. સીનીયર સીટીજનોના કાર્યક્રમો માણીશું. હૃદયમનનાં કમાડ ઉઘાડાં રાખી, પરિસ્થિતિ અનુસાર જીવતા શીખી લઈશું. એકમેકના સથવારે, ઋણાનુબંધ હશે તે પ્રમાણે જીવી લઈશું. ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખીએ, સર્વ કંઈ ચિંતા એને ચરણે ધરી દઈએ, એ જે કરે તે ખરું. બધી અપેક્ષાઓ ખેરવી, નિશ્ચિંત બની જઈએ, રામ રાખે તેમ રહીશું, હરિભજન કરીશું.

અડોશપડોશમાં, મિત્રવર્તુળમાં નજર કરીએ, તો જણાશે કે કોઈના સંતાનો પરણીને માબાપ સાથે રહેતા નથી. બે પાંચ વરસમાં જુદા થઈ જાય છે. દીકરો સાસરિયાનો થઈ જાય. વહુનો થઈ જાય. સૌએ એકલા અટૂલા થઈ ઘડપણ વેઠવું પડે છે. ત્યાં સુધી સારું છે કે વૃદ્ધાશ્રમમાં રહેવા જવું ન પડે. જેવી લેણદેણી.

તીરથધામ

બચપણ ખૂબ લાડકોડમાં ઉછર્યું. સંયુક્ત પરિવાર, ચાલીસ માણસનો કુટુંબકબીલો, સંયુક્ત પરિવાર. દાદા-દાદીના લાડ દુલાર, કાક-કાકીનો પ્યાર, ભાઈ બહેનોની ધીંગા-મસ્તી. મહેમાનોની આવનજાવન. ગમે તેની સાથે એક થાળીમાં જમી લઈએ, એકબીજાના કપડં પહેરી લઈએ, મારું તારું જરા પણ નહીં. બધું સહિયારું. દુઃખ શું ચીજ કહેવાય તેનો અનુભવ ક્યારેય થયો જ નહીં. પ્યાર જ પ્યાર, કોઈ કંઈ કહે, દાદીના ખોળામાં ભરાઈ જઈએ. દાદી અમારું ઉપરાણું લે. દાદી માથામાં તેલ ઘસી આપે. મોળાકાત-અલૂણા હોય, દાદી ચોટલીવાળો અંબોડો ગૂંથી આપે. દાગીનાની પેટી ખોલી અમને શણગારે. અમારા માટે કોરડ-ફરાળ બનાવી આપે. આખી રાતનું જાગરણ કરાવે અને કરે. આખો દિવસ ગમે ત્યાં ફરો, પૂરી સ્વતંત્રતા, ભણો-ગણો પણ સાંજે ૬ વાગ્યા પહેલાં સૌએ ઘરમાં પાછા આવી જવાનું. ૭ વાગે સંધ્યાવંદન થાય, પછી બધાએ ડાઈનીંગ ટેબલ પર એક સાથે જમવાનું. બધા આખા દિવસના અનુભવો શેર કરીએ. આનંદમજાકના હિલોળા. મા હાથ પર વેલણ મારે, રોટલી ગોળ વણતાં શીખો. દાદી ઉપરાણું લે - શીખી જશે, એમનો ટાઈમ આવશે ત્યારે. આપણા ઘરના સંસ્કાર છે. દૂધમાં સાકર ભળે તેમ ભળી જશે સાસરામાં આપણી દીકરીઓ.

મને વીસમું વરસ બેઠું. હું ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગઈ. દાદા-દાદી ભલે જૂના જમાનાના પણ એક વાતે સુધરેલા વિચારના. દીકરીને કરિયાવર ઓછો આપશું ચાલશે, ભણાવવી, ખૂબ ભણાવવી. પગભર થતાં શીખે પછી જ પરણાવવી. ભર્યાભાદર્યા ઘરમાં દીકરી દેવી. વગડામાં તાડ પણ એકલો ન શોભે. સાસુ સસરા, વડીલો ઘરમાં હોય, મર્યાદા રહે, નાના મોટાં ઝઘડા નિપટાવી લે. મારી સગાઈની વાતો ચાલી.

બહેનપણીઓના લગન થઈ ગયેલા, એમની સાસુની વાતો સાંભળી, સાસુ નામના પ્રાણીનો ડર લાગતો. ધાર્યું તો દાદીનું જ થયું. ગામના ખાનદાન, વસ્તારી કુટુંબમાં મારા લગન થયા.

હું વહેલી ઊઠી, પણ જોયું કે મારાથી યે વહેલાં ઊઠી ગયા હતા મારા સાસુજી, દિવાળીબા. બધા માટે ચા નાસ્તા તૈયાર હતા ટેબલ પર. પાણિયારા પરના માટલા ઉછળાઈ ગયા હતા. પાણી ગળાઈ ગયું હતું. સાસુજી કામ કરે સ્ફૂર્તિથી. આળસનું નામ નહીં. પગ દુઃખે તેથી રસોડાનાં ઉંબરા પાસે બેઠાં બેઠાં શાકભાજી સમારી આપે. કોને શું ભાવે, સૌને ભાવતું ભોજન બનાવરાવે. મેનુ તો સાસુજી જ નક્કી કરે. સસરાજી નવા-એડવાન્સ વિચારોવાળા. કહે, વહુઓ ભણેલી ગણેલી છે, રસોડામાં એમની શક્તિને ગોંધી નથી રાખવી. ભલે જોબ કરે. અમને સ્વતંત્રતા આપી. સ્વચ્છંદતા એમને પસંદ નહીં. અમારી પ્રવૃત્તિઓ પર કોઈ રોકટોક નહીં. બાળકો થયા, દાદા-દાદી એમને સંભાળે, અમે નાટક-પીકચરમાં જઈએ, પાર્ટીઓમાં જઈએ. બાળકોની જીદને પંપાળે અને પોંખે. ઘરે કીટી પાર્ટી હતી. દાદીએ બનાવેલા ચુરમાના લાડુ, પાતરા સૌએ વખાણી વખાણીને ખાધા.

અમારા બાળકોના ઘોડિયાની દોરી તેઓ હિંચોળતા. હાલરડાં ગાઈ તેમને સૂવાડતા. ધાર્મિક વાતાવરણ ઘરમાં. દરરોજ દેવમંદિરમાં દીવો કરવાનો, જયશ્રી કૃષ્ણ કરીને જ ઘરની બહાર નીકળવાનું. અગિયારશ કરવાની ફરજિયાત, ભલે ને ફરાળ વધુ ભાવે તેથી, જન્માષ્ટમી, ગણેશોત્સવ ઉજવાય. નાનપણમાં જ પંદરમાં અધ્યાયનો પાઠ કરતાં શીખ્યા. હનુમાન ચાલીસા બોલીએ - ડર નાસી જાય. ઇશ્વર પ્રત્યેની આસ્થા અને શ્રદ્ધાના બીજ એમણે અમારા સંતાનોમાં વાવ્યા, એને સીંચ્યા.

કોઈ માંદુ સાજું થાય, સાસુજી ઘરગથ્થુ ઉપચાર કરે, તાવમાં માથે મીઠાના પાણીના પોતા મૂકે. સાસુજી વાત્સલ્યમૂર્તિ હતા. અમે નાદાન હતા. ઘણી ભૂલો કરી હશે. એમને ક્યારેક અવગણ્યા હશે પણ સાસુજીની આંખમાં ક્યારેય અભાવ દેખાયો નથી. એમની જીભથી ક્યારેય મારી વગોવણી કરી નથી. ઉલટાના અમારી ભૂલચૂકને ઢાંકી

દેતા, જાતે બાંધછોડ કરી લીધી હશે મનોમન, મૌન રહીને, મોઢે તાળું મારીને, ઘરનું વાતાવરણ જ એવું વિશુદ્ધ હતું કે કોઈ ઝઘડો કરવા ધારે તો પણ કરી ન જ શકે. સૂચનો જરૂરથી કરે, પણ એમાં વડીલપણાની છાંટ ન હોય. ભર્યાભાદર્યા કુટુંબમાં એમની બોલચાલ એવી મીઠી કે જાણે કાબરની કલબલ નહીં પણ કોયલનો મીઠો ટહુકો.

પોતાની માન્યતા મુજબ અમને ઘડવાનો ક્યારેય હઠાગ્રહ ન રાખે. આજકાલ ઘર ઘરમાં વરવધૂનું સામ્રાજ્ય દેખાય છે. પણ મને એમણે કુળવધૂ તરીકે પલોટી. વહુ કરતાં પણ દીકરી તરીકે સ્વીકારી લીધી. પરિણામે મારા સાસુજી ક્યારેય ભારરૂપ નથી લાગ્યા પણ આભારરૂપ લાગ્યા છે. જીવનમાં એવા ઘણા યે પ્રસંગો આવ્યા જ્યારે સાસુજીએ ઉઘાડી પાડવાને બદલે મારા દોષ ઢાંકી દીધા. હુકમો ફરમાવવાને બદલે પ્રેમથી શિખામણો આપી. અમારા બાળકો ક્યારે મોટા થઈ ગયા, અમને ખબરે પડી નહીં. સાસુજી જમાના પ્રમાણે બદલાતા ગયા, અમારી નાદાનીને ગણકારી નહીં. સાસુજી ખરેખર, ઘરનું ઢાંકણ છે. આજે જ્યારે હું સાસુ બની છું, ત્યારે સમજાય છે કે સાસુજી બનવું કેવું અઘરું છે ?

આજના જમાનામાં ઘરના વડીલોને ડસ્ટબીન સમજી તેમની અવગણના - અવહેલના થાય છે, ત્યારે અમારા સાસુજી આદરણીય, માનપાત્ર ગણાય છે. પરિવારના સંસ્કારોનું આ શુભ પરિણામ છે.

આજે પણ દાદી રસોડાના ઉંબરે બેસે છે, કામનું આળસ નથી. શાકભાજી સમારે છે. સાંજે ઓશરીમાં બેઠાં બેઠાં છોકરાઓ માટે સ્વેટર ગૂંથે છે. ભરત ભરે છે. અથાણાની બરણીઓ ભરવાનો ઇજારો એમનો જ છે. ઘરના નાના-મોટાં સૌ પ્રથમ દાદીને પગે લાગે ઊઠીને, સૂતી વખતે. ઘરની બહાર જતી વખતે કે બહારથી ઘરમાં આવે ત્યારે. દાદીને પગે લાગી, જયશ્રીકૃષ્ણ કહેવાનો વણલખ્યો રિવાજ છે.

કોઈ દુરાગ્રહ નથી. છોકરાઓને કહી રાખ્યું છે કે ગમે તે ન્યાતની કન્યા લાવો, ભાણે ખપતી લાવો - મુસલમાન કે નોનવેજ ખાનાર નહીં લાવતા. વૈષ્ણવ પરિવારનું નામ નહીં બોળતા. છોકરાઓ હવે શનિ-રવિવારે હોટલમાં જમવા જાય. બા માટે સવારે એક રોટલો

વધારાનો ઘડી રાખવાનો, બા સાંજે દૂધ રોટલાનું વાળું કરી લે. પોતાના તરફથી કોઈને રોકટોક નહીં. ક્યારેય એવું લાગવા દીધું નથી કે એ અમારા સાસુ છે. સાસુજીમાં મેં કાયમ મારી બાના સ્વરૂપને જોયું છે. અને સાસુજી કહે છે કે આ મારી વહુ નથી મારે ક્યાં દીકરી છે ? આ જ મારી દીકરી અને આ જ મારી કુળવધૂ.

બધા કહીએ - બા હવે કામ છોડો, આરામ કરો, ઘરમાં કામ કરવાવાળા ક્યાં ઓછા છે ? બા કહે, હાડકાં હરામના થઈ જાય, કામ કરતા રહીએ, નરવા રહેવાય. જાત તો જેટલી ઘસીએ એટલી ઉજળી નહીં તો સાંધા કટાઈ જાય. બા ક્યારેય માંદા પડ્યા નથી. અમારી પાસે ક્યારેય ચાકરી કરાવી નથી. અમારા સૌની ઉઠવેઠ એમણે કરી છે.

બા પરિવારના વડીલ છે. બા હોય એ ઘર મોટું ગણાય. એમને મળવા - એમની સલાહ લેવા સૌ આવે. બા કહે, મહેમાનો કોને ત્યાં ? નસીબદારોને ત્યાં જ મહેમાનો હોય. ગમે તેટલી મુસીબતો આવી હશે, સંસારમાં. બા કાયમ ધીરજ બંધાવે. નાસીપાસ થવાનું નહીં. હિંમત હારવાની નહીં. સુખદુઃખ કાયમ ટકવાના નથી. બધું પસાર થઈ જશે. માથે હઝાર હાથવાળો એ દારિકાનો નાથ બેઠો છે. ઇશ્વર ઉપર ભરોસો રાખો.

દેશી નાટકનું ગીત મને બહુ ગમતું, ‘મારી વેણીમાં ચાર ચાર ફૂલ.’ મારા સસરાજી ખરેખર મોગરાના ફૂલ જેવા મધમધતા છે. સાસુજી સૂરજમૂખીના ફૂલ જેવા સોહામણા છે. કચકચ કરતા નથી અને ભૂલ કાઢતા નથી. હા ભૂલ કરીએ તો અમને ટકોર કરી લે ખરા, અને તેજી માટે ટકોરો બસ થાય.

‘સાસુ અમારા સુખમણા, ને સસરા પ્રેમ સંતોષ જેઠ જગજીવન મારો નાવલિયો નિર્દોષ.’

લગ્ન કરીને નવી નવી ઘરમાં આવી ત્યારે વરને કંઈ પૂછીએ એટલે એ ફટ દઈને કહી દે કે બાને પૂછી લે. મનમાં ગુસ્સો આવતો. વાતવાતમાં માને પૂછવાનું ? સાવ માવડિયો છે. પણ આજે સાસુજીના મૂલ્ય સમજાય છે. એમના કારણે આજે અમારો સંયુક્ત પરિવાર ટકી

રહ્યો છે. બાએ કદી ભેદભાવ રાખ્યો નથી. કહે મારે તો જમણી અને ડાબી બંને આંખ સરખી. દેરાણી જેઠાણી વચ્ચે તેથી જ સંપ રહ્યો છે. સાસુજી કાયમ બધું સરખે ભાગે આપતા રહ્યા. આજે અમારા દેરિયાજેઠિયાના સંતાનો સગાભાઈ બહેનોની જેમ સાથે રહે છે સંપીને. સંયુક્ત કુટુંબનો મોટામાં મોટો ફાયદો એ કે બાળકો sharing કરતાં શીખે. એકલપેટા ન બની જાય. સુખદુઃખના પ્રસંગે આખો પરિવાર એકબીજાને પડખે ઊભો રહી જાય. ઘરમાં કોઈ ઓછું કમાય, કોઈ વધારે કમાય, કોઈ ઓછું ઘસાય, કોઈ વધુ ઘસાય. બધા એકબીજાને નિભાવી લે.

વડીલો ઘરની શાન ગણાય, ઘરના મોભ ગણાય. આજે પરિવારમાં સહિષ્ણુતા ઘટતી જાય છે, મારું તારું વધતું જાય છે. સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતા પોષાય છે. પરિણામે પરિવારો તૂટતા જાય છે. ઘરડા માબાપની સેવા કરવી નથી, એને વેઠ ગણી લેવાય છે. તેથી વૃદ્ધાશ્રમો વધતા જાય છે. ‘ખરતા પાન હસતી કૂંપળિયા, મુજ વીતી તુજ વીતશે ધીરી બાપુડિયા.’ અમે અમારા સાસુ સસરાની આમન્યા પાળી, એમના માનપાન સાચવ્યા, અમારા સંતાનો, દીકરા-વહુઓ અમારી આમન્યા પાળે છે. જેવું વાવીએ તેવું લણીએ, જેવા ઠાર્યા એવા ઠરીએ.

જ્યાં સંપ હોય ત્યાં જંપ હોય, શાંતિ હોય અને ઘરનું વાતાવરણ સ્વર્ગ સમું સુંદર બની રહે, ઘર એટલે તીરથધામ.

મોટપ

દેરાણી જેઠાણી બંને વચ્ચે વાદવિવાદ ચાલ્યા કરે. જેઠાણી એમ જ વિચારે કે હું એકલી ઘસાઈ મરું છું. હું સૌથી મોટી, દસ વર્ષ પહેલાં પરણીને આવી આ ઘરમાં સાસુ સસરાની ચાકરી કરી, નાના દિયર, નણંદને ભણાવ્યા, પરણાવ્યા. સાસુજીનો કડપ ભારે હતો. પૂછ્યા વિના પાણી યે ન પીવાતું. પિયર જવું હોય તો પાંચ વાર પૂછવું પડતું. અને આ એક વર્ષથી આવેલી દેરાણી - ઘરની જાણો મહારાણી બની ગઈ છે. સાસુને પૂછવા રોકાતી નથી. કોઈને ક્યાં ગણકારે એવી છે. આખા સમાજમાં ગણગણ થાય છે. અમારા ઘરની કોઈ વહુઆરુ હજુ ડ્રેસ પહેરી બહાર નીકળી નથી. સાડી પહેરવાનો રિવાજ છે અમારી ન્યાતમાં. પણ મહારાણીને કુટુંબની કે ન્યાતની કે સમાજની ક્યાં કશી પડી છે. દેરાણી ભણેલી છે, નોકરી કરે છે. સવારે જ નીકળી જાય છે વરની સાથોસાથ ગાડીમાં - કમાઈને લાવે છે ને ! એને કોઈ કંઈ કહી શકતું નથી.

રસોઈમાં શું બનાવવાનું છે, એને એની ચિંતા નથી. ઘી-ગોળ-કે ખાંડ ખલાસ થઈ ગયા છે, ચિંતા નથી. લોટ દળાવવાનો છે. સીઝનના દાળ, ચોખા, ઘઉં ભરવાના છે, ચિંતા નથી. ફૂલફટાક થઈને ફરવું છે. શનિ-રવિ નીકળી પડે છે પીકનીક પર. પૂછવા થોડી રોકાય છે ? ઘર ચલાવી જુઓ તો ખબર પડે કે કેટલી વીસે સો થાય ? ઢસરડાઈ હું મરું પણ વાહ વાહ એની થાય છે. નાની વહુ બહુ હોશિયાર. કેટલું બધું કમાય છે. કેટલું બધું ભણેલી છે ? મારી તો કોઈને પડી જ નથી. મારા નસીબમાં જશ જ નથી. જેઠાણીની અપેક્ષા છે કે દેરાણી પણ એની જેમ ઘરકામમાં જોતરાઈ જાય. એના મનમાં વસવસો છે કે મારી કદર કેમ થતી નથી ? જેઠાણી કામ કરે છે પણ એને પોતાના કામમાં આનંદ નથી આવતો. જાણે બીજા ઉપર ઉપકાર કરતી હોય એ રીતે મોઢામાં

કોળિયો ને માથામાં ટુંબો મારતી રહે છે. એની વાણીમાં ભારોભાર તોછડાઈ છે. ધમપછાડા છે. ઘરકામને કર્તવ્ય સમજીને નથી કરતી. પણ જાણે બધા ઉપર ઉપકાર કરતી હોય એવા સંકુચિત વિચારથી કામ કરે છે. પરિણામે એના કામથી નથી ઘરના લોકો ખુશ થતા કે નથી પોતે ખુશ રહી શકતી. કારણ એનો અભિગમ જુદો જ છે. બસ બધા મારા વખાણ કરે. મેં આટઆટલું બધાનું કર્યું, હવે બધા મારું કામ કરે.

દેરાણી ઘરકામ કરે છે ઓછું, પણ એ કોઠાડાહી છે. વ્યવહારુ છે, એની જીભમાં મીઠાશ છે. જે કંઈ કરે છે તે ફરજ સમજીને કરે છે, કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા વિના. પરિણામે બધા એના ઉપર ખુશ છે. ઘરની નાની મોટી દરેક વ્યક્તિની જરૂરિયાતોની સમજ રાખે છે.

એ જે કંઈ કરે છે, રાજી રાજી થઈને કરે છે તેથી તેના અંતરમાં રાજીપો જ રાજીપો છે. એ નિખાલસ છે. કોઈને ખોટા મસકા મારતી નથી. દેખાડો કરતી નથી. પોતાના મનને જે સારું લાગે, સાચું લાગે તેવું જ કરે છે. કોઈપણ પ્રકારના બદલાની અપેક્ષા રાખતી નથી, બધા સાથે પ્રેમના સંબંધો રાખે છે, જેથી એના જીવનની હર પળ આનંદમંગળમાં વીતે છે. કોઈનું કરેલું એણે જતું નથી. લોકો તમારા સદ્ભાવની, સદ્વિચારની, સત્કર્મોની નોંધ રાખે જ છે. ભલે કોઈ મોઢેથી ન બોલે પણ મનોમન તમારી પ્રશંસા જરૂર કરવાના. ભલાઈના કાર્યો કરીએ પણ એને ત્રાજવે તોળીને એનો બદલો મળે એવો હિસાબ રખાય નહીં.

જેઠાણીની ધારણા મુજબ ન થાય એ આગબબુલા થઈ જાય. એનો દીકરો જાતે કન્યા શોધીને પરણી આવી ગયો. જેઠાણીને દીકરાના લગ્નના લહાવા લેવા હતા. દીકરાને કહી ન શકે તેથી બધો ગુસ્સો વહુ ઉપર. પોતાના પેટના દીકરા તરફથી જરા ઠોકર વાગે એ સહન કરી શકતી નથી. પરિણામે વિખવાદ વધતા જાય છે. પરસ્પરના સંબંધોમાં પ્રેમ, લાગણી, સંવેદના, કરુણા હોય તો કટુતા પેદા જ ન થાય. પોતાની વહુ પોતાની સાથે સંબંધ રાખવાને બદલે કાકીજી સાથે

હસીબોલીને વાત કરે એ જેઠાણીથી સહન થતું નથી. વહુ પૂછે, બા, અમે સીનેમા જોવા જવાના છીએ. બા તોછડાઈથી જવાબ વાળે - થોડા રોકાવાના છો? મને પૂછીને ટિકિટ થોડા લાવ્યા છો. શા માટે પૂછો છો, મને ભૂંડી કરો છે. સ્વાભાવિક છે વહુ પછી સાસુજીને વતાવે શા માટે? પ્રેમ હોય ત્યાં ઘૂણા કે તિરસ્કાર ન હોય. દીકરો વહાલો લાગે તો વહુને વહાલી કરવી જ પડે કંઈ જતું કરવું નથી. તો પછી મતભેદ ઝઘડા ઊભા થવાના જ. સંકુચિત ભાવનાને કારણે પણ વહાલા વેરી બની જાય. ટૂંકી દૃષ્ટિ, સંકુચિત વિચારોને કારણે દુઃખના પોટલા બાંધી રહી છે જેઠાણી.

દેરાણીમાં આવડત છે, પ્રતિકૂળ સંજોગો અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ ઊભી થાય, સમજણપૂર્વક, ધીરજ ગુમાવ્યા વિના, અંધકારમાંથી પ્રકાશનું કિરણ શોધી કાઢવાની. જેઠાણી દુઃખી છે, વ્રત ઉપવાસ કરે છે, સેવા કરે છે, છતાં યે - કારણ ધર્મનો સાચો મર્મ એ સમજી શકી જ નથી. બીજાના દોષ જોવામાં એ રચીપચી રહે છે. પરિણામે ધાવ વધુ ને વધુ વકરતો જાય છે. આત્મ નિરીક્ષણ કરવું નથી, પોતાનો દોષ જોવો નથી. પછી સુખ શાંતિ કેવી રીતે જળવાય. રાગ-મોહની આસક્તિ છૂટતી નથી. હઠાગ્રહને કારણે સંપ તૂટે છે. બીજા પ્રત્યે કરુણા, મૈત્રી ઉપજતા નથી. માનવ તરીકે જન્મ્યા છીએ. મહામાનવ બનવાનો સંકલ્પ કરીએ. પ્રતિપળ માનવ જીવન સાર્થક કરવા પ્રયત્નશીલ રહીએ. અન્યનું કલ્યાણ ઇચ્છીશું તો સાથે સાથે આપણું કલ્યાણ થશે જ. પરમારથ સમ ધરમ ન દુજો. મનની પ્રસન્નતા જળવાય તો જ સુખી થઈ શકાય. જેઠાણીનું પદ મોટું છે તો મનની મોટાઈ હોવી જોઈએ.

આનંદ

હું તેનું ઘર વસે. આપણું મન પ્રસન્ન હોય ત્યારે હસવું ગમે. મન ગમગીન હોય ત્યારે રડવું આવે. હસતાની સાથે સૌ હસે પણ રડતાની સાથે કોઈ રડે નહીં. કેટલાક માણસોના મોઢા દિવેલ પીધા જેવા હોય, સોગિયા. અને કેટલાક સદાયે હસતા રહે. દુનિયાને દેખાડતા રહે એને કહેવાય પ્રસન્નચેતા. હસતા માણસના વદન પરથી આનંદના કિરણો ફૂટતા રહે. જે કોઈ એના સંપર્કમાં આવે એને એનો ચેપ લાગ્યા વિના રહે જ નહીં. એક વ્યક્તિ હસાવે, બીજા બધા મોજમાં આવી જાય, એની રમૂજ વાતો સાંભળી લોટપોટ થઈ જાય બીજા.

નવરાત્રિમાં ગરબો પઢરાવીએ, એમાં દીવડો મૂકીએ. ગરબાના છિદ્રોમાંથી કિરણો બહાર પ્રસરવા લાગે. એવી જ રીતે શરીરમાં અનેક છિદ્રો છે. રોમરોમમાંથી આનંદના કિરણો ફૂટવા લાગે. ચોમેર આનંદ આનંદ પ્રસરી રહે. મંદિરમાં દેવદર્શન કરવા જઈએ, પ્રભુના મુખ પરનું સ્મિત જોઈ મન પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ જાય. આખો દિવસ આનંદમાં વીતે. ગમે તેટલા દુઃખોની વચ્ચે પણ મુસ્કરાતા રહેવું. મનની દુવિધા મનમાં સમાવી દેવી. દુનિયામાં હમ આયે તો જીના હી પડેગા, જીવન હૈ અગર ઝહર તો પીના હી પડેગા. મીરાંએ ઝેરનો કટોરો પીધો, શંકર ભગવાને વિષને પચાવ્યું, હસતે મુખે. મીરાં કૃષ્ણવિયોગમાં દુઃખી હતી. એણે આંસુના દરિયા વહાવ્યા. પણ શોકપૂર્વક નહીં. પગે ઘૂંઘરું બાંધી નાચતી રહી છે મીરાં હંમેશા. કહે છે દારિકાનો દરિયો એ મેવાડી મીરાંના આંસુનો દરિયો છે. અમૃત જાણી મીરાં ઝેર પી ગયા છે અને તેથી જ તેના પર શ્રીકૃષ્ણની કૃપા વરસતી રહી. ધર્મનું પાલન પ્રસન્નતાપૂર્વક કરવાનું છે. શ્રીકૃષ્ણ પર બાલ્યકાળમાં કેટકેટલા સંકટોના વાદળ ઘેરાયા. કૃષ્ણે એ વિઘ્નો દૂર કર્યા છે, હસતે મુખે. કાલિયમર્દન પછી કૃષ્ણ એના મસ્તક પર નાચ્યા છે. ધર્મકાર્ય કરીએ.

ધર્મ એટલે ખીલેલું કમળ-કમળ ફૂલ હંમેશા મુસ્કરાતું જ રહે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, જીવનમાં અજવાળું પથરાય, પ્રસન્નતા પ્રકટે. જ્ઞાની માણસ સદા મુસ્કરાતા રહે. જ્ઞાનના ભારથી ધીરગંભીર બની ન જવાય, સોગિયા બની ન જવાય.

આપણા ઠાકોરજીની સેવા કેવા પ્રસન્નતાપૂર્વક કરીએ છીએ. પ્રભુ રસિક શિરોમણી છે, રસરાજ છે. ઠાકોરજીની સન્મુખ રસિક પદો ગવાય, રાસલીલા કરી શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓ સંગે, પ્રસન્નતાપૂર્વક. ભગવાનને શૃંગાર કરાવીએ પછી એના દર્શન કરી મનમાં પ્રસન્નતા અનુભવીએ.

માણસ દુઃખમાં રડે અને અતિ આનંદ-હરખના માર્યા પણ આંખમાં આંસુ આવી જાય. મીરાં-નરસિંહ હરિ મિલનના વિરહમાં તડપતા હતા, રડતા હતા, ત્યારે યે કેટલા સુંદર લાગતા હતા, મુસ્કરાહટ તો ઇશ્વરે આપેલું વરદાન છે. હસો અને હસાવતા રહો. કોઈ બિમારની ખબર કાઢવા જઈએ, મોઢું હસતું રાખી દર્દીને શુભેચ્છા પાઠવવી. નવજીવન મળી જશે એને. જીવનમાં આનંદ ન હોય, પ્રસન્નતા ન હોય તો જીવતર નકામું.

ગૃહિણી રસોઈ બનાવે, આનંદથી, પ્રેમથી, હૈયાના હેતથી, રસોઈમાં પ્રેમ રસાયણ ભળે. રસોઈ સ્વાદિષ્ટ લાગે. સુદામાના તાંદુલમાં ગજબો સ્વાદ હતો- કારણ એમાં કૃષ્ણપ્રેમ, મિત્રપ્રેમ ભળેલો હતો.

કોઈ પૂછે, કેમ છો- કહીએ આનંદ મંગળ. આનંદમાં રહેવું હોય તો સર્વ જગતનું મંગળ ઇચ્છવું.

કટોકટી

માણસના જીવનમાં સૌથી મોટી કટોકટી સર્જાય છે, મૃત્યુને કારણે. મરનારા મરી જાય, પાછળનાએ કટોકટીનો સામનો કરવો પડે. પરિસ્થિતિને પડકારવી પડે. કાળજું કઠણ કરીને, દુઃખી થઈને પણ સામનો તો કરવો જ પડે. ક્યારેક હાર સ્વીકારવી પડે. દૈવના કોઈ ખૂણે સાચવવી પડે. દિલ, તૂટવાના, ભાંગવાના. ચીરાવાના અવાજો ક્યાંય આવતા નથી પણ એની પીડા દાંત ભીંસીને મન મક્કમ કરીને પણ ભોગવવી તો પડે જ. પણ મનમાં ગોખતા રહેવું. Life is beautiful. ગભરાવાની જરૂર નથી.

જીવન કુટબોલ જેવું છે. કીક ખાઈએ તો જ ગોલ સુધી પહોંચી શકાય. જિંદગી એક યજ્ઞ છે. જવાબા વગર યજ્ઞ થઈ શકે નહીં. જિંદગી શિક્ષક છે. કડકમાં કડક. શિક્ષક પહેલાં શીખવે પછી પરીક્ષા લે, જ્યારે જિંદગી પરીક્ષા લે પછી એમાંથી કંઈક શીખવે છે. માણસ જાણે કે મેં કર્યું, કરતલ દૂજો હોય. અભિમાનમાં રાચીએ છીએ, આ બધું મેં કર્યું - કાળના ગર્ભમાં શું શું છૂપાયેલું હોય છે તે આપણે જાણતા નથી. ખેલ ખેલાવે છે કોઈ, આપણે તો બસ ખેલતા રહેવાનું છે, એની મરજી મુજબ. અવરોધો આવે, જીવન રસ્તો કરતું રહે. વૃક્ષ બનતાં પહેલાં છોડને ઘણું બધું વેઠવું પડે. જીવન રહસ્યમય છે. ક્યારેક તક આવે છે. આપણે જોતા રહી જઈએ અને તક છાનીમાની જતી રહે છે. જો ગાફેલ રહી જઈએ તો. કટોકટી દબાયેલે પગલે આવે છે. અચાનક બારણે ટકોરો મારે છે. આપણને તપાવે છે. આપણે સમજણ, તાકાત અને હિંમતથી નાથી શકીએ એ કટોકટીને.

તક ઝડપી ન શક્યા તેનો વસવસો મનમાં થોરની જેમ ઊગી નીકળે. જીવનમાં આવનારી આપત્તિઓને સહન કરી લેવામાં સમજદારી છે. સંઘર્ષ અને ઉથલપાથલ વિનાનું જીવન સાવ નીરસ બની જાય.

કટોકટીમાં સાથ આપે મિત્રો. મૈત્રીસંબંધનું મહત્વ જીવનમાં પૈસા કરતા વધુ મહત્વનું છે. સંબંધ વિના પાંગળા બની જવાય. સંબંધો થકી જીવંત રહી શકીએ, પોતીકી હૂંફની વિભાવનાથી.

આપણી સમજ અપરિપક્વ હોય છે. ઇશ્વર પરીક્ષા કરે, કસોટી કરે છે કડક રીતે. એ પૂર્ણ પરમેશ્વર હોય તો દુનિયા આટલી દુઃખી કેમ? નિરાશા જાગે. એમ લાગે કે બધા દરવાજા બંધ થઈ ગયા છે. ત્યારે સીમસીમ ખુલ જા જેવો જાદુ થઈ જાય. અચાનક અનેક બારીઓ ખૂલી જાય. પ્રગતિ આડેના અવરોધો દૂર થઈ જાય, ઇશ્વર કૃપાથી.

અગ્નિમાં સોનાની પરીક્ષા થાય છે. તેમ અવરોધો અને મુશ્કેલીઓ વખતે માણસની ક્ષમતા મપાય છે. કટોકટીનો સામનો કરવાનું સામર્થ્ય બક્ષે છે ભગવાન. ડગમગતા પગને સ્થિર બનાવે છે ભગવાન. બચાવી લે છે ભગવાન, નીંભાડામાં બિલાડીના બચ્ચાંને બચાવ્યા હતા તેમ. કટોકટીઓ મુહુર્ત જોઈને આવતી નથી. એનું આગમન અણધાર્યું થાય છે આપણી કસોટી કરવા. મોતના માંડવા જેવી કટોકટી પાર ઉતારવા શ્રદ્ધા, ધીરજ કેળવવા પડે.

સમૃદ્ધ ગણાતા પરિવારમાં કટોકટી આવે. પડદા પાછળ ઓશિયાળાપણાનાં આંસુ અને ઓચિંતા આવી પડેલા અંધારા કેમ કરી ઉલેચાય? શ્રદ્ધા અને આત્મવિશ્વાસનો ટમટમતો દીવડો અંતરમાં ઉજળા જીવનનાં અજવાળાં પ્રકટાવે. અંતરના એ અજવાળાં ઘનઘોર અંધકારને દૂર કરી દે છે.

અથડાતા, કુટાતા, ઘડાતા રહ્યા છીએ.

કોઈક અલૌકિક હથોડા-ટાંકણાં સંગે.

પ્રકાશનું કિરણ

દુનિયામેં હમ આયે હૈ તો જના હી પડેગા
જીવન હૈ અગર ઝહર તો પીના હી પડેગા.
ગીર ગીર કે મુસીબત મેં સંભલતે હી રહેંગે
ગમ જિસને દિયે હૈ - વહી ગમ દૂર કરેગા.

ઈશ્વર આપણો મિત્ર છે, દુશ્મન નથી કે દુઃખ, કટોકટી મોકલ્યા જ કરે. કટોકટી થકી માણસને ઘડવાનો એનો ઇરાદો હોય છે. સલામતી એ માનવજીવનનો સડો છે. સાહસ ન કરે તો સફળતાને ન જ વરે.

જિંદગી જીવન અને મરણના ગંજીફાની છે. જ્યાં જીવનનાં પાનાં ઘણાં પણ મરણનું તો એક જ પાનું છે. ગમે તેટલા ગંજીફા ચીપશું, મરણનું પાનું આધું પાછું કરવા મથશું પણ મરણ, ક્યારેક બાજી મારી જવાનું જ છે એ હકીકત સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો જ નથી.

જગત અનિત્ય છે, જીવન અનિશ્ચિત છે. અણધાર્યું કરવું તે જગતની પ્રકૃતિ છે. તો ધાર્યું કરવું એ માણસની પ્રકૃતિ છે. સમય વહેતો વહેતો અચાનક બારીક બની જાય. હવામાંથી પ્રાણવાયુ શોષાઈ જાય ગુલાબ જેવા સમયની પાંખડી ખરી જાય અને કાંટા જેવો અણીનો વખત માણસને લોહીલુહાણ કરી મૂકે. મૂલવી શકો નહીં, અવગણી શકો નહીં એવી સ્થિતિ ડોળા ફાડીને સામી ઊભી રહે. સમથળ મારગને અચાનક વમળ ફૂટે. અને માણસ આ પાર કે પેલે પાર જવા મરણિયા પ્રયાસ કરે. શરીરના રૂંદેરૂંદે એકલતા રુએ. સાથે ચાલતો સમુદાય તૂટેલી માળાની જેમ વિખરાઈ જાય. આંખ આડેનાં તિમિરના વલયોથી પાંગળા પગ દિશાશૂન્ય બને. કટોકટીના ક્ષણે પડછાયો પરાયો લાગે, માણસને જીવનમાં નિરાધારપણાનો અનુભવ કરાવે.

જીવન ગુલાબની પથારી નથી. એ સનાતન સત્યનો અનુભવ સાર્વજનિક છે. જીવનનું વિશાળ ફલક અનેક સંકટોની સ્મૃતિથી ઢંકાયેલું છે. સંકટ સમયે સાંકળ ખેંચવાની સુવિધા ઇશ્વરે ન આપી હોત તો અંતઃસ્થલના અમીને સ્પર્શ્યા વિના સ્મરણના ગર્ભમાં વિલીન થઈ ગયા હોત. આત્મપ્રતીતિની નાવ ગમે તેવા તોફાનમાંથી માણસને ઉગારવા સક્ષમ છે.

સંકટ સમયે અંતર પાસે દોડી જવાથી એ જ માણસને સાચો કે ખોટો હોવાનો ચુકાદો આપે છે. સન્માર્ગ બતાવે છે. વિટંબણાના વાદળો દૂર થાય ત્યાં સુધી સહન કરવાની શક્તિ આપે છે. આત્માનો અવાજ અનુભૂતિની કવિતા છે. તેમાં શબ્દોની શુદ્ધ સુંદરતા નથી.

કટોકટીના ક્ષણોમાં માણસનો એક માત્ર આધાર તેનું અંતઃકરણ છે. માણસના વિચાર, વાણી, વર્તન વ્યવહારમાં અંતઃકરણનો હોંકારો સામેલ હોય તો પછી ચિંતા શાની?

‘જો સાજ સે નિકલી હૈ વો ધૂન સબને સૂની હૈ
ક્યા સાજ પર ગુજરી હૈ યે કિસ દિલકો પતા હૈ
ઘાયલકી ગત ઘાયલ જાને.

નથી જાણ્યું અમારે પંથ સી આરૂત ખડી છે. ખબર છે એટલી કે ખુદાની રહેમત ખડી છે. જેણે મુસીબત મોકલી છે તે જ તેનો રસ્તો દાખવશે. કોઈ દિવસ નેળના ગાડાં નેળમાં રહેતા નથી. કોઈ ખુદાઈ ખિતમદાર મદદ જરૂર આવી જશે. હિંમતે મદદ તો મદદે ખુદા. અંધકારની કોરમાંથી જ તો પ્રકાશના કિરણોની સેર ફૂટવાની છે. પ્રત્યેક દુઃખ, પ્રત્યેક દર્દ, એક પાઠ ભણાવી જાય છે. હિંમત કેળવાતી જાય છે. ભલે ગમે તેટલું દુઃખ આવી પડે. ઇશ્વર તું સદા સહાય કરતો રહેજે, અમે પ્રયત્ન કરીશું દુઃખ દૂર કરવાનો.

જીવનસંગ્રામ

જીવન હે સંગ્રામ બંદે, જીવન હે સંગ્રામ. જીવન સંગ્રામ છે તો પછી લડી લેવાનું હિંમતભરે. હાર જીત તો જીવનનો ક્રમ છે. સ્પર્ધામાં કોઈ હારે, કોઈ જીતે. મજા રમત રમવામાં છે. આજે હાર્યા, કાલે જીતીશું. એવી આશા, દૃઢ વિશ્વાસ મનમાં કેળવવો પડે. ફરી ફરી પ્રયત્ન કરતા જઈએ, કાબેલિયત કેળવતા જઈએ. જીત આપણી થશે ને થશે. આત્મવિશ્વાસ સબસે બડી ચીજ હૈ - ઘરગથ્થુ દાખલો લઈએ. રોટલી, પાપડ વણીએ, શરૂઆતમાં ચોરસ, લંબચોરસ કે લંબગોળ થાય, કાણાં પડે. પ્રેક્ટીસ વધારતા જઈએ, રોટલી વણવાનું છોડી ન દેવાય. ધીરે ધીરે ફાવટ આવી જાય. ઝપાટાબંધ ગોળ ગોળ રોટલી વણાતી જાય. વાંકાચૂંકા તો યે વહુના હાથના રોટલા. વડીલો પ્રોત્સાહન આપે. હથોટી ઘડાતી જાય. સાયકલ ચલાવતા શીખીએ, પડી જવાય, હાથ પગ છોલાઈ જાય, તરતા શીખીએ, એક બે ડૂબકી મારીએ, હાથપગ હલાવતા જઈએ, તરતા આવડી જાય. એક બે પ્રયાસ નિષ્ફળ જાય, હિંમત હારવાની નહીં. નિષ્ફળતાની સીડી ચડતા ચડતા સફળતાની ટોચે પહોંચી શકાય. તેનસિંગ-હિલેરીએ કેટલીવાર પર્વતારોહણ કર્યું? પડ્યા આખડ્યા, છેલ્લે હિમાલય સર કરીને જ જંપ્યા. લાખો નિરાશામાં જ આશાના બીજ રોપાયેલા હોય છે. અંધકારની કોરમાંથી અજવાળું જન્મે છે. ભગવાન કહે છે ડર નહીં, હું તારી સાથે જ છું. ડરપોક થઈ પ્રયાસ છોડી દેવાના નહીં. દુઃખો સામે લડવાની તાકાત ભગવાન આપે છે. આપણે આપણા કર્તવ્યપાલનમાં દૃઢ રહેવું. વિચલિત થનારાનો વિનાશ નિશ્ચિત છે.

સી.એ. થવું છે, પરીક્ષા અઘરી છે. એક વખત નાપાસ થયા, અભ્યાસ છોડી ન દેવાય. ફરી ફરી પરીક્ષા આપ્યા કરવાની. વધુ ને વધુ અભ્યાસ કરતા રહેવાનું. એક દિવસ જરૂર સફળ થવાશે. વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં કાચી સમજ હોય, અન્ય સહપાઠી પાસ થઈ જાય, આપણે

નાપાસ થયા, તો શું આપઘાત કરવાનો? માબાપનું દબાણ હોય, વધારે ટકા મેળવવા માટે. ઓછા માર્ક્સ આવે, મનગમતી સારી લાઈન લેવા ન મળે. તો શું નાસીપાસ થઈ ભણવાનું છોડી દેવાનું? પરીક્ષામાં ફર્સ્ટ ક્લાસ મેળવનારા જ જીવનમાં સફળ થઈ શકે? ઓછું ભણેલા પણ મેદાન મારી જાય, આગળ નીકળી જાય, સફળતાના શિખરે પહોંચી જાય. ધીરુભાઈ અંબાણી, અમિતાભ બચ્ચનનો દાખલો નજર સમક્ષ રાખીએ. જીવનની આ કડવી સચ્ચાઈ છે. કરતાં જાળ કરોળિયો ભોંય પડી પછડાય. સો પ્રયત્નો કરતા રહો, જીત તમારી જ છે. પોતાના કામમાં આનંદ મળવો જોઈએ. આનંદ એ જીવનનો પર્યાય છે. નિરાશા થકી જીવનમાં થાક વર્તાય, કંટાળો વ્યાપે. જીવન ટૂંકાવવાની વાતોની વણઝાર શરૂ થાય. નાદાન સંતાનો આત્મહત્યા કરી નાંખે. વિચારીએ, વીસ પચીસ વર્ષ સુધી સંતાનને હેત, પ્રેમ, લાડ પ્યારથી ઉછેરનાર માબાપની શી હાલત થાય? શું જિંદગી શાકભાજીની ખાલી કોથળી છે કે કચરામાં ફેંકી દેવાય? હું કાંઈ કામનો નથી. માબાપની ઇચ્છા પૂરી કરી શકતો નથી, એટલે શું મરી જવાનું? ધંધો શરૂ કરીએ, ખોટ જાય, તો શું હિંમત હારી જવાનું? લગ્નજીવનમાં ભંગાણ પડે. જીવનસાથી અનુકૂળ ન મળે તો શું જીવન ટૂંકાવી નાંખવાનું? લગ્નજીવનની સફળતા, રમતગમતમાં સફળતા, ધંધામાં સફળતા એ જ જીવનનું લક્ષ્ય નથી, મંજિલ નથી. પડાવ છે.

જીવનમાં અનેક કટોકટી આવે, એનો સામનો કરવાનો. યુદ્ધના મેદાનમાં ઉતર્યા જ છીએ તો સામી લડત આપવાની. હારજીત સફળતા અસફળતા વિધિ હાથ. ચૂંટણીમાં પરાજીત થયા. બદનામ થઈ જીવવું નથી ગમતું. તો શું જીવવાનો કોઈ અર્થ નથી એવું માની લઈ ક્ષેત્ર છોડી દેવું? અર્જુનને આવો વ્યામોહ થયો હતો. પણ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો. કરિષ્યે વચનં તવઃ યુદ્ધ અનિવાર્ય હતું. એ કડવી સચ્ચાઈ હતી. સ્વજનો ઉપરનો મોહ છોડવો પડ્યો. સામી છાતીએ લડત આપવી પડે. પછી પરિણામ જે આવે તે, ભગવાન ભરોસે પરિણામ છોડવું પડે. હરિ કરશે તે મમ હિતનું.

આજની પેઢી ભણેલી છે, ગણેલી નથી. બદ્ધિની કેળવણી મળી છે, હૃદયની નહીં. આપણા બાપદાદા કેટકેટલી મુસીબતો વેઠી જીવન જીવ્યા, અણગમતાને ગમતું બનાવવું પડે. જિંદગી હવા ભરેલા કુંગા જેવી થોડી છે કે ફોડી નંખાય. સુખ દુઃખ મનમાં ન આણીયે, ઘટ સાથે રે ઘડિયા. ધ્રુવ, પ્રલ્લાદ, હરિશ્ચંદ્ર, નળ-દમયંતિ, નરસિંહ, મીરાં, દુઃખ પડ્યા, તેમણે હસતે મોઢે સહી લીધા. કોઈએ આપઘાત કરવાના વિચાર કર્યા નથી. જેમ જેમ કસોટી થતી ગઈ, જીવનના તાપમાં તપી તપી, શેકાઈ શેકાઈને શુદ્ધ કુંદન સમા બની ગયા, દૃઢ વિશ્વાસ થકી. એ વિશ્વાસ જ તો સહનશક્તિનું મૂળ કારણ છે. કટોકટીની ક્ષણોમાં યે એમણે પોતાનું હીર ગુમાવ્યું નથી. જીવન ફટકિયું મોતી નથી કે ફટ દઈ ફૂટી જાય. જીવન તો કોયલાની ખાણમાંથી નીકળતા હીરા જેવું છે. દુઃખ પડતું જાય. હીરા ઉપર પાસા પડતા જાય. ઝળહળાટ તેજ વધતું જાય.

સર્વ ભક્તોને જ્યારે ભીડ પડી, સમર્થા સારંગપાણિ,
ભાવટ ભાંગી ભૂધરે, મહેતા નરસૈયાના સ્વામી.

ગમે તેવી કરુણ પરિસ્થિતિમાં આવી અધ્યાત્મ સમજ ધીરજ જ જીવન જીવવાનું બળ પૂરું પાડે. જીવનમાં ઉત્સાહ ઉમેરાતો જાય. અને જીવન નદી ખળભળતી, ખળભળતી વહેતી રહે. કટોકટી એટલે કસોટી. વીરતા, ધીરતા, સ્થિરતા ગુમાવ્યા વિના તકલીફોના પહાડો ઓળંગી જવાના છે. અનીતિ, છળકપટના માર્ગે ફંટાઈ જવાનું નથી. સત્ય, ઋતને છોડવાના નથી. સત્યમેવ જયતે. જીવનમાં ક્યારેક એવા પ્રસંગો અચાનક ઉપસ્થિત થાય કે દિલ હચમચાવી જાય, એવી ચોટ લાગે કે કળ વળવી મુશ્કેલ બની જાય એ વખતે અગોચર એવા પરમતત્ત્વની હયાતીની ખાતરી થયા વગર ન રહે. Time is a test of trouble, but not a remedy.

દુઃખ આવે, સચ્ચાઈની આસપાસનાં પડળો ખુલતા જાય, આધારસ્તંભો તકલાદી બની જાય, પત્તાના મહેલની જેમ જમીન દોસ્ત થઈ જાય. કટોકટી આવે, આંસુ સારી બેસી રહેવાને બદલે કર્તવ્ય બજાવવા કટિબદ્ધ બનવું જરૂરી. કટોકટી તો અવતાર ધારે ત્યારે ભગવાન

રામ, કૃષ્ણ, મહાવીરના જીવનમાં યે આવે. એ નિયતિ છે. કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે પાર્થ ચડાવ બાણ. ઉત્તિષ્ઠ થઈએ તો જ જીતી શકાય.

કટોકટી આપણા પર હાવી થઈ જાય, એ પહેલાં આપણે જ કટોકટી પર હાવી જઈ જવું. પહેલો ઘા શૂરાનો. કટોકટી આવે, ડાયવર્ઝનો સામે ઊભા હોય, પરિસ્થિતિ વિકરાળ બની મોઢું ખોલી તમને ગળી જવા તૈયાર હોય, શરીરે પરસેવો વળી જાય, હૃદયના ધબકારા બેકાબુ બની જાય. લોહીનું રૂપાંતર પાણીમાં થવા લાગે. એ પાણી આંખ દ્વારા વહેવા માંડે. હાથમાંથી રેતીની માફક બધું સરી જતું લાગે. અને મુઠ્ઠી વાળીને સરી જતી તકને અટકાવવી. એ વખતે ફંગોળવું નહીં જ. અણગમતું હોય પણ એને સીધેસીધું નહીં જ સ્વીકારી લેવાનું. પછી એ વસ્તુ હોય, કામ હોય કે વ્યક્તિ કે સંબંધ. અણગમતી પળો સામે રડી લેવું, ઝઘડી લેવું, કકળી લેવું, લડી લેવું. જિંદગીનું ગણિત નવેસરથી, જુદી રીતે માંડવું. વિશ્વાસના સૂરજને વિખેરાઈ જવા ન દેવો. નવા સૂરજનું સર્જન કરવું. જિંદગીએ સર્જેલી અનેક કટોકટી વચ્ચે ઉગાડવી એક લીલીછમ વેલ. સર્જકતાની, કવિતાની, ચિત્રકામની કે સંગીતની. જે દ્વારા તમે જીવંત રહી શકો આત્મવિશ્વાસ દૃઢ બને, જાણે રણ વચ્ચે લીલોછમ રણદ્વિપ પ્રદેશ. દુઃખ દર્દને સમજણના ચપ્પુ વડે વાઢી નાંખવા, એને સ્થેસિયા વિના આંખમાંથી આંસુને બદલે લોહી નીકળે એવા.

માનવી જીવન એટલે આધિ, વ્યાધિ-ઉપાધિ. કુદરતી આફત તે આધિ, શારીરિક રોગ એ વ્યાધિ અને ઉપાધિ તો જાતે જ ઊભી કરીએ છીએ. કુદરતી તકલીફ વખતે મન મનાવી લઈએ જેવા નસીબ. માનવસર્જીત કટોકટી આવે મનને ઠેસ પહોંચે, વેદના થાય. કોઈના હાથે દિલ પર ઉઝરડો પડે. ત્યારે વેદના થાય સાથે એમાં વ્યથા ઉમેરાય. વહેતાં આંસુ કરતાં કદાચ સુકાઈ ગયેલા આંસુઓનો ભાર વધુ હોય છે. કટોકટી એકલી આવતી નથી સાથે કરિયાવરમાં ઘણું બધું લઈને આવે છે. અને પાર ઉતરવાનું છે.

વૃદ્ધત્વ

બનવાજોગ છે કે દીકરાને એની કારકિર્દી ઘડવી હોય. જમાનાને અનુરૂપ શિક્ષણ મેળવી, પૈસા કમાવા હોય, માતા પિતાની ગરીબી જોઈ છે, ટૂંકા પગારમાં એમણે પરિવાર નિભાવવા કરેલો સંઘર્ષ અનુભવ્યો છે. એને આવા અભાવોમાં જીવવું નથી.

ક્યારેક માતાપિતાની અપેક્ષાઓ ક્યારેક સંકુચિત, સ્વાર્થ પ્રરિત બુદ્ધિ હોય. ભલે સંતાનના કલ્યાણની કામના હોય. યુગપરિવર્તનના પરિબળો સ્વીકારી, અપનાવી નથી શકતા. કારણ જેની કલ્પના પણ કરી ન હોય એવી નીતનવી ટેકનોલોજી વિકસતી જાય છે. નાના બાળકોને કોમ્પ્યુટર સુલભ છે. વરિષ્ઠોની પહોંચ બહાર છે સમજની બહાર છે આ બધી ટેકનોલોજી.

ઘણી વખત એવું પણ બને કે પુત્ર પુત્રવધૂનો વ્યવહાર શુદ્ધ ભાવથી પ્રેરિત હોય. એમને માબાપનો સહવાસ જોઈએ છે, ગમે છે, પણ જોબ કરવો પડે. સંતાનોને એમની રીતે વિકસવા દેવા પડે. પોતે જે જે અભાવો વેઠ્યા છે તે પોતાના સંતાનોને વેઠવા ન પડે એ માટે તેઓ સજાગ છે. જ્યારે વયસ્ક માબાપના મનોવ્યાપારો વિપરિત હોય. પૂર્વગ્રહથી પીડિત હોય. અકારણ દુઃખી થતા હોય, જડ માન્યતાઓને કારણે - માબાપ પણ ક્યારેક સંતાનોને Emotional blackmailing કરીને વગોવતા હોય છે. પૂર્વગ્રહને કારણે વહુ ઉપર દોષારોપણ કર્યા કરે. આ સાસુજની મનુષ્ય પ્રકૃતિ છે. સ્થળકાય, સંજોગો પ્રમાણે તેમને બદલાવ લાવવો જ નથી. કારણ માણસની જરૂરિયાતો અને ગમા અણગમાનું આંતરિક રસાયણ અત્યંત જટિલ છે. વડીલોનું સંવેદનાતંત્ર સતેજ બનતું જાય. વાતવાતમાં ઓછું આવે. પરિવર્તન સ્વીકારવાની તૈયારી જ ન હોય. શરીરના અનેક અંગોની જેમ ગ્રહણશક્તિ ઘટે. તેથી બાંધછોડ કરવાની ક્ષમતા ગુમાવી બેઠા હોય.

ખરી વાત એ છે - પરિવારજનો - પરસ્પર લોહીની સગાઈથી સંકળાયેલા છીએ. એવું માનીએ છીએ. મનાવીએ છીએ. મા બાપ આપણી પસંદગીથી નથી મળ્યા તો જેવા છે તેવા માબાપ, જેવા છે તેવા સંતાનોને આપણે કેમ સ્વીકારી લેતા નથી? તેમની વગોવણીનો શો અર્થ છે? પગ ન ચાલે લાકડીનો સહારો લેવો પડે. આંખ નબળી પડે, ચશ્મા પહેરવા પડે. તો જીવનમાં પણ અન્ય ઉપકરણોનો આશરો લઈને જીવતરની શેષ યાત્રા સુખરૂપ આગળ ધપાવવા બાંધછોડ કરવાની આદત પાડવી પડે. બળાપો કર્યા કરવાથી પરિવર્તન થવાનું નથી. સ્વીકાર એ જ માત્ર ઉપાય. કારણ સંબંધો એટલે લેણદેણ. લેણું હોય તો અડોશપડોશી મદદરૂપ થાય, પેટના જણ્યા પણ આઘા રહી જાય.

વડીલો ક્યારેક ડીસીપ્લીનના નામે આખા પરિવારને ટેન્શનમાં રાખે. જરા આડુંઅવળું, વહેલું મોડું, ખાટું મોળું થયું. બસ પિત્તો છટકે. આવી બન્યું. ઘરમાં બધાને આખો વખત કામે વળગાડેલા રાખવા. વડીલો માની લઈને બેઠા છે કે અમે ઘરકામમાં બહુ ઢસરડા કર્યા, આજની પ્રજા કામચોર છે, આજસુ છે, અમારા જમાનામાં શું રસોઈ કરવી, કઈ સાડી પહેરવી એ પણ સાસુજીને પૂછવું પડતું. તમારા જમાનાની વાતો કોઈને ગમવાની નથી. મૌન રાખતા શીખો.

કાળની ગતિ

નાનપણ એ એક ત્રિપાથ કાય કે પ્રીત્તમ છે, જેમાંથી યાદદાસ્તના કિરણો પરાવર્ત થઈ મેઘધનુષી રંગો ફૂટે. નવું વિશ્વ રચાય. જિંદગીમાં એવું જ છે. આંખોમાં સ્વપ્નાઓ ફૂટે. નિર્દોષતા અને વિસ્મયના વિસ્મય એ બાળપણનું આંખ આંજણ છે. અવનવું જાણવાની જાણાસા પ્રકટે. ફળિયાની બાળરમતો હુતુતુતુ, લંગડી અને આંધળોપાટો કેવા મજાના હતા એ બાળપણના દિવસો! કોઈ ચિંતા નહીં. રખડ્યા કરો, રમ્યા કરો, ભણ્યા કરો. કોઈ જવાબદારી નહીં. અમે છોકરીઓ મોળાકાત કરતી. ખીસામાં કાજુ ને બદામ ભરેલા હોય. જાગરણ કરીએ, રમતો રમીએ, ગરબા ગાઈએ. કેવી મજા કરી? વિચારતા દુઃખ થાય છે કે આજની પેઢી પાસે ફળિયું નથી. સ્કૂલમાં રમતનું મેદાન નથી. વડીલોની રોકટોક નથી. ગણિતના પલાખા ગોખવાને બદલે હાથમાં કોમ્પ્યુટર ને વીડીયો ગેમ્સ. બધું અંગત અંગત. મારું મારું. વહેંચીને ખાવાની લિજ્જત કંઈક ઓર જ હોય. એવા કેવા અભિશાપો હશે કે આજની પેઢી આવા સુખોથી, આનંદથી, મોજમજાથી વંચિત રહી ગઈ!

નાના નાના સુખો, મોજમજા, મૈત્રી આ બધાને કારણે જીવનના મૂલ્યો ઘડાતા ગયા. જાત કસતા થયા. સ્મૃતિ મૂર્ત હોય. કલ્પનો એટલે રંગોનો ફુવારો - ઝિલમિલતા સોદાગર.

બોરડી પરથી બોર તોડતા, ભલે હાથમાં કાંટા ચૂભતા. ફાલસા અને સેતુર ખીસામાં ભરી લેતા. પછી ભલે ખીસા, કપડાં - રંગીન બની જતા. જીવન બંધાયેલા બરફમાં નથી પણ ધુમ્મસ, હીમમાં છે. નાવમેં નદીયાં ડૂબ ગઈ. જીવંત પાણી તરસે મરતું હોય છે.

આજે મનમાં ઘૂંટાય છે અતીતના પડછાયા. અંધકારના ધૂપછાંવ બદલાતા રહે છે.

લાલ, બ્લુ, લીલા, કાચના ટુકડાઓના કેલીડોસ્કોપ જેવી જિંદગી

હતી. તડકો સરકતો રહેતો, રંગીન લાગતો, સૂર્ય ચડતો જાય, ઉત્સાહ વધતો જાય. સાંજ પડે, શાંત શાંત સ્પંદનો અનુભવાય.

માનવ જીવન એટલે ચિત્રવિચિત્ર ચોપડો. અનુભવ, ડહાપણ, ઉન્નતિ સાથે સાથે માનવમનની નબળાઈઓ, સ્ખલન, અવનતિ, માનવ જીવનની ખરી કિંમત યદ્ભાવિ, તદ્ ભવિષ્યતિ, સૂત્રન્યાયે અચલ અને અલગ ચાલવામાં અંધકાર અને પ્રકાશના પડછાયા, જે પડતાને આધાર આપે.

નાની નાની વાર્તાઓ, પંચતંત્ર, બકોર પટેલ, એ બધી વાર્તાઓની અસર દૂરગામી પડે છે. આજ સુધી એ વાર્તાઓ મનમાં સંઘરાયેલી પડી છે. કોઈ વિશ્વવિદ્યાલય ન શીખવી શકે એટલી પ્રભાવી હતી એ બોધકથાઓ. સાહિત્ય પ્રત્યેની અભિરૂચિના અંકુરો ફૂટવા લાગ્યા. ભાવવિશ્વ વિસ્તરવા લાગ્યું. શીલ ચારિત્ર્ય, નીતિમત્તાના પાઠ શીખવા મળ્યા.

સંસ્કૃત ભાષાનું લાલિત્ય માણ્યું. સંસ્કૃત એટલે દિવ્ય સંગીત. જાજવલ્યમાન સૂર્યોદયની ભાષા, અંતરની ભાષા, ગંગાના પાણી પર પડતાં પ્રથમ સૂર્યકિરણ જેવી કોમળ ભાષા, હિમાલયમાંથી નીકળતી ગંગોત્રી સમી ગૌરવવંતી ભાષા.

આત્મગૌરવથી માણસમાં શક્તિ સ્ફૂરે. હિંમત સ્ફૂરે. જિંદગી આયોજનો પ્રમાણે જીવાતી નથી. આરોહ અવરોહ આવે, માર્ગમાં વળાંકો આવે, ખડકો આવે, નાહિંમત થવું નથી, છલકાવું નથી, કરમાવું નથી. વહેતા રહેવું છે. જાતમાં શ્રદ્ધા આરોપી શકીએ તો ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા સ્થપાય.

જિંદગીનો પયગામ, બધું પસાર થઈ જાય, વહી જાય, દ્રવી જાય, ખોવાઈ જાય. કોઈ અમરપટો લઈને આવ્યું નથી. કાળની ગતિમાં બધાએ વિલીન થઈ જવાનું છે. આરંભ નથી, મધ્ય નથી, અંત નથી, અનંત છે. સંસાર છે, સર્ચા કરે, ચાલ્યા કરે - બધું જ નાશવંત છે. દ્રવ્ય એકદું કરવામાં જીવન વ્યતીત કરવું નથી. દ્રવ્ય ધનનો અર્થ છે વહેતા રહેવું, ફેલાવું, વિસ્તરવું.

ખુદને માટે ખુદારી - દોસ્તો માટે વફાદારી, પરિવાર પ્રત્યે જવાબદારી, ઇમાનદારીમાંથી જ પ્રકટે આ બધું. ભૂમિતિનો નિયમ છે કે એક વર્તુળ, ત્રણ બિંદુઓમાંથી પસાર થઈ શકે, આપણું જીવન, પતિ પત્ની, સંતાનો - ત્રણ બિંદુઓની મર્યાદામાં પૂર્ણ બને. એનો અવકાશ અને એની સીમાઓ, એ બધું એક જ પરિઘની અંદર રહે છે.

માણસ પોતાના પડછાયાની આગળ દોડી શકે? પોતાના અવાજના પડઘાને દબાવી શકે? આપણા પડઘા અને પડછાયા પર પણ આપણો અખિત્યાર નથી. નસોમાં વહેતા લોહીના ધબકારાનું સંગીત આપણી આંગળીઓના ટેરવાં જ સાંભળી શકે. હાથ દ્વારા કાગળ પર ઉતરી શકે.

આંખોની કીકીઓ સ્થિર થઈ જાય એ પહેલાં ભગવાન થોડી શુદ્ધિ આપજે. પરપોટો ફૂટતા પહેલાં તડકો એ પરપોટા પર સાત રંગમાં જરા નાચી લે તો સારું - આંખો ખુશીની ઝિલ્મિલમાં જરા ભીની થઈ જાય તો ઉત્તમ - અને બસ પછી આપણે શાંતિપૂર્વક પસાર થઈ જઈએ.

સંગમ

સહિયારા હતા. આખર બાપ તો બંનેનો એક જ હતો ને! મા ભલે એક જ ગામમાં હોવા છતાં ભેદભાવ રાખતી હતી. ઘનશ્યામે ગંગાને સમજાવી. ભલે તરવેણીમા સંબંધ ન રાખતી હોય, આખર તારી બેન છે. દુઃખમાં સગપણનો સંબંધ જ કામ લાગે. ગંગાને સમજાયું કે પતિ દીકરાને મળવાને બહાને શહેર મુંબઈના ધક્કા કેમ ખાતો હતો. થાક્યો પાક્યો હોય તો યે. ખેતર-દુકાનનું કામકાજ છોડીને - ગંગાને મનમાં બળાપો થતો. પણ પતિ સમજી હતો. લાઠી માર્યે પાણી છૂટા ન પડે. દીકરાએ માને સમજાવી કે સગીબહેન સાથે તમારી જ કીડની, લોહી મેચ થશે. બીજો ડોનર (કીડનીનો) ક્યારે મળે? માસીની જિંદગી બચાવવા તમારે એક કીડનીનું ડોનેશન આપવું જ પડે. એક કીડનીથી યે તમે વર્ષો સુધી જીવી શકશો. ડોક્ટર તરીકે ખાતરી આપું છું.

ગંગાએ તાત્કાલિક નિર્ણય લેવો પડ્યો. બહેનને બચાવવા. ઇશ્વરે બે કીડની શા માટે આપી છે. બીજાને જરૂર પડ્યે બચાવવા. એકથી કામ ચાલી રહે છે. જીવનમાં ઊંચી નીચી તડકી છાંયડી આવ્યા કરે. ગંગાએ માનું સુખ જોયું ન હતું. ગમે તેવી તો યે માસીનો જ સહારો હતા. એના હાથના રોટલા ખાઈ મોટી થઈ છું. કન્યાદાન પણ મા સમાન માસીએ જ આપ્યું. પેટના સંતાન ખાતર વેરો આંતરો રાખ્યો. ભૂલી જવાનું. તાપને યાદ નહીં કરવાનો, છાયો યાદ રાખવાનો. ગંગાએ બહેન જમનાને એક કીડની ડોનેશનમાં આપી. જમના, જમનાનો વર, દીકરો બધા ગંગાનો આભાર માને. ગંગા મા વિનાની, માસી-ઓરમાનની ઓશિયાળી હતી. હવે એમની જ દીકરી જમના ભવ આખાની ઓશિયાળી બની ગઈ ગંગાની. આજે ગંગા જમનાના નીરનો સંગમ થયો. પરિવારમાં ત્રિવેણી સંગમ રચાયો.

યે હમારા તુમ્હારા હો કે રહેગા મિલન
ગંગા ઔર જમના કા હો કે રહેગા સંગમ
યે ગંગા કી ધારા, ઔર જમના કા પાની.

